GOSZTONYI PÉTER

A KORMÁNYZÓ HORTHY MIKLÓS ÉS AZ EMIGRÁCIÓ

Második, javított és bővített kiadás

SZÁZSZORSZÉP KIADÓ
BUDAPEST, 1992

A képeket a szerző saját anyagából, illetve Szíj Rezső fényképarchívumi válogatása alapján bocsátotta a kiadó rendelkezésére

ISBN 963 7673 05 9

Százszorszép Kiadó és Nyomda Kft.
Felelős vezető: Sándor Gábor

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

E kis életrajzot eredetileg német nyelven írtam – még a hetvenes évek elején. Az NSZK-beli Göttingenben megjelenő tudományos ismeretterjesztő sorozat szerkesztősége keresett meg ez ügyben. „Személyiség és történelem" – ez sorozatuk címe, amelyben 76. kötetként egy magyar történelmi személyiség életéről és tevékenységéről kívántak megemlékezni. Közös megegyezés után Horthy Miklós életének bemutatására és méltatására vállalkoztam. Érdekelt a téma. Elsősorban azért, mert itt az adott keretek között egy olyan korszakról lehetett a kormányzó életének bemutatása révén írnom, amely nélkül az 1945-től kezdődő magyarországi politikai és társadalmi fejleményeket még a Lajtától nyugatra sem lehetett megérteni. Nekünk, magyaroknak pedig akkor, a hetvenes években az volt a fontos, hogy az európai nemzetek, esetünkben konkrétan azok, amelyek német nyelvterületen élnek, ízelítőt kapjanak Magyarországról. Egészen addig jórészt csak 1956-os forradalmunk révén tudtak rólunk és arról lehettek emlékeik, hogy két világháborúban fegyvertársak voltunk.

Egy teljes év munkájának gyümölcse lett a német nyelvű Horthy-könyv, amelynek eleve határt szabott az a tény, hogy a kiadó, a sorozat többi kötetéhez hasonlóan, erősen megszabta a publikáció terjedelmét. A könyvet tulajdonképpen előtanulmánynak szántam. Terveim között szerepelt, hogy a későbbiekben részletesen megírom Magyar-

ország ama 25 évének történetét, amelyben számot adhattam volna – Szekfű Gyula szavaival élve – a magyar „neobarokk" kor előnyeiről, hátrányairól, illetve erényeiről és elmulasztott lehetőségeiről. A terv egyelőre terv maradt. De ami késik, nem múlik...

Horthyról formált képemmel kapcsolatban önvallomással tartozom. Kezdetben bizonyos politikai sémák befolyása alatt álltam. Úgy látszik, nem pergett le rólam nyomtalanul mindaz az indoktrináció, amely ifjúságomban ért; nem múlt el nyomtalanul, amit Rákosi országlása alatt a „királyi és úri Magyarországról" az iskolákban és olvasmányaimból elsajátítottam. A belémgyömöszölt előítéletektől azonban a tények szorító logikája révén elég hamar megszabadultam. Levéltári kutatások, megbízható kortanúk és nem utolsósorban a vitathatatlan történelmi események kivezettek az ideológia dzsungeléből. Szerencsém is volt. Bécsben, Münchenben, Bonnban, New Yorkban és Lisszabonban (pontosabban Cascaisban) sikerült olyan „élő forrásokra" bukkannom, akik a „halott papírokat" színes visszaemlékezéseikkel sok vonatkozásban kiegészítették és Horthy kormányzó személyét és személyiségét emberközelbe hozták.

A német nyelvű Horthy-könyvem számos helyre eljutott. Szerénytelenség nélkül szeretném megjegyezni: sikert aratott. Tanúsítják ezt levelek tucatjai, amelyek segítségével 1975 után újabb és újabb forrásokra tettem szert. „Nuggetek", aranyrögök voltak ezek az írások – a világ minden tájáról, szentjánosbogárként világították meg újabb kutatási ösvényeimet. Mert Horthy Miklósról még írni kívánok. Főleg élete utolsó 15 esztendejéről, második világháborús éveiről és a száműzetés korszakáról, amelyben mindvégig megőrizte emberi méltóságát és tekintélyét. Még akkor is, amikor nem a királyi palotában lakott és amikor „ideológiája", amely tulajdonképpen a XIX. század konzervatív elveiből táplálkozott, az 1945 utáni rohanó, modern világban elmaradottnak és ósdinak lett minősítve.

Az olvasó kezében tartott Horthy-könyv nem a német kiadás tükörfordítása. Benne van lényegileg mindaz, amiről föntebb mint új forrásokról szóltam. A göttingeni kiadás eredeti szerkezetét azért megtartottam. Nem kívántam tudniillik egy mamutkönyvet adni a témáról. Legyen ez a kötet inkább amolyan bevezető Horthy Miklós életéhez és korához, amire szükség is van, hiszen a téma e formájában teljesen új az 1945 utáni Magyarországon. Tudomásom van róla, hogy több hazai publikáció foglalkozik majd az elkövetkező években Horthyval. Ez helyes is: történelmi múltunkkal szembe kell nézni és ehhez az első lépés: az adott kort, illetve annak vezető személyiségeit megismerni.

Hadd mondjak pár mondatot könyvem hőséről, Horthy Miklósról. A kor, amelyben élt, faragta olyanná, amilyenné vált. Viharos korban ragadta meg az ország hajójának kormányát: elveszett háború, két elvetélt forradalom, a trianoni békeparancs rettenetes következményei (és nemzeti traumája), az ellenséges környezet és ehhez – 400 év idegen uralom alatt – Magyarország első önálló államisága súlyos terheket rakott, már kezdőtőkeként is a nemzetre. A konzervatív berendezésű társadalom, vegyülve liberális elemekkel, amely – a lehetőségekhez képest – az egyén szabadságjogát igyekezett megóvni, meghatározója volt a továbbiakban ennek a királyi Magyarországnak, amelynek „hajója" 1920 és 1944 között – a felejthetetlen történészt, Ránki Györgyöt idézve – kényszerpályán mozgott. Nem Horthy és miniszterei szabhatták meg Magyarország útirányát. Az európai nagyhatalmi politika, a Magyarországgal szomszédos országok ármánykodásai és a második világháborúba való belesodrásunk – ezek a stációk cövekelték ki ezt az utat.

Persze, mindez nem akar mentség lenni Horthy számára. Inkább, bizonyos értelemben magyarázat, ha nem is kimagyarázkodás. Mint minden más halandó, a kormányzó sem volt hibátlan, és tevékenysége során nem egyszer tévedett. Igaz, nem is volt olyan „vérbeli politikus", mint nem egy a kortársai közül. Bűnt azonban nem követett el, olyat semmi esetre sem, mint amilyeneket a XX. század derekán, Európában pestisként végigvonuló különböző előjelű „izmusok" megszállott apostolai előszeretettel műveltek. Egykori politikai ellenfelei – Nagy Ferenc, Kovács Imre, Pfeiffer Zoltán, hogy csak néhányukat említsem, akikkel módom volt még a hatvanas években a „Horthy-kérdésről" is elbeszélgetni – „történelmi" távolságból nézték őt, s ha kritikusan is, de személye és komplex tevékenysége iránt megértéssel emlékeztek vissza rá. Osztom véleményüket. És hozzátehetem: Horthy politikájával, személyiségével még foglalkoznunk kell. Vallom, hogy a történelmet emberek „csinálják". Emberek, akik vérből és húsból vannak, tehát tévedhetnek, a körülmények szorító hatására kényszerpályára is kerülhetnek. Horthy Miklós Magyarország huszonöt évét, negyedszázadát képviselte. Jól, rosszul – ezt az utókor dönti el. Mindenesetre Magyarország negyedszázadának történetét 1920–1944 között nem lehet (és nem is szabad) Horthy Miklós kormányzó személyétől és működésétől elválasztani.

Bern, 1992. március 15. Gosztonyi Péter

A TENGERÉSZTISZT

A magyar Alföld szívében, Szolnok megyében, Kenderesen, családi birtokukon 1868. június 18-án született nagybányai Horthy Miklós, kilenc testvére közül az ötödiknek. Az apa, nagybányai Horthy István, földbirtokos volt; az anya, Halassy Paula szintén birtokos családból származott. A Horthyk eredetileg erdélyi kálvinista kisnemesek voltak. Az ősök a szabad székelyek közé tartoztak, akiket aztán 1635-ben II. Ferdinánd király emelt nemesi sorba. Horthyék elődei között találhatók földbirtokosok, állami hivatalnokok, de még egy kálvinista püspök is.

Horthy apjának birtoka nem volt valami nagy. A szülők ezért arra törekedtek, hogy hét fiuknak jó nevelést adjanak és ekképpen foglalkozáshoz juttassák őket. Így aztán a fiatal Miklós sem sokáig maradt a szülői házban. Kilencévesen Debrecenbe küldték, ahol, akárcsak tíz évvel idősebb fivére, István, ő is a református kollégiumban folytatta Kenderesen elkezdett tanulmányait. Tízévesként aztán Sopronba került, hogy négy éven át a Lähne nevű bentlakásos fiúintézetben gimnáziumi éveit töltse. Itt tanult meg németül, mivel Magyarországon e nyelv ismerete, mind a polgári, mind pedig a katonai életpályán nélkülözhetetlen volt.

Az időszakot, amelyben Horthy Miklós nevelkedési és iskolai évei teltek, az Ausztria és Magyarország közti államközi kiegyezés határozta meg. Az 1867-es kiegyezés hosszú időre véget vetett

a két dunai nemzet viszálykodásának. Amióta I. Habsburg Ferdinándot 1527-ben Székesfehérváron magyar királlyá koronázták, a magyar nemesség és a Habsburg-ház között ahhoz hasonló ellenségesség dúlt, mint a régi birodalom uralkodói, tartományi hercegei és a rendek között. Magyarország nagy szabadságharcában, 1848–49-ben Kossuth Lajos detronizálta a Habsburgokat és felszabadította az országot a császári csapatok uralma alól. A fiatal császárnak, Ferenc Józsefnek csak orosz katonai segítséggel sikerült visszahódítania Magyarországot, és megfojtania a függetlenségi mozgalmat. Ezután csaknem húsz évig Bécs kényúri módon kormányozta az országot, míg végül is – nem utolsósorban a königgrätzi vereség hatására – 1867-ben elismerni kényszerült az önálló, alkotmányos, nemzeti magyar kormányt. Csak az úgynevezett „közös ügyeket", a hadügyet, a külpolitikát és a pénzügyeket intézték Bécsben a „közös minisztériumok". Létrejött a kettős monarchia. Ennek külső jegye az „és" szócska volt, amelyet a múlt évszázad nyolcvanas éveiben a „császári–királyi" közé iktattak. Ausztria–Magyarország ettől kezdve császári és királyi monarchia volt, mivel Ferenc József császár egyidejűleg magyar királyként is uralkodott.

Az alig 14 éves Horthy a tengert választotta. Tengerésztiszt akart lenni. A császári és királyi flotta a Monarchia elit fegyvernemének számított. 1882-ben nem kevesebb, mint 612 ifjú pályázott, és közülük mindössze 42-t vettek fel a fiumei tengerész kadétiskolába, köztük Horthy Miklóst. A követelmények azonban olyan nagyok voltak, hogy a négyéves kiképzési idő alatt a 42 jelölt több mint egyharmada kibukott és végül csupán 27-en szerezték meg a tengerészhadapród rangot.

1886-ban fejezte be négyévi tanulóidejét Horthy. 18 éves volt, amikor II. osztályú tengerészhadapródként a flottához vezényelték, ahol

hároméví szolgálat után I. osztályú tengerészhadapróddá léptették elő.

Huszonkét évesen Horthy Miklós zászlóst a „Saidá"-ra osztották be. A hajó 1892-ben egy csaknem kétéves tengeri utat tett meg, és a fiatal Horthy kihasználta ezt az alkalmat arra, hogy megismerje a világot. Már előzőleg is felkeresett több országot: Spanyolországot, Portugáliát és Törökországot. Most azonban a „Saida" elhajózott Ázsiába és Polinéziába. Ausztráliát is érintette, és csak 1894-ben tért vissza Polába, a mai horvátországi Pulába.

Háromhónapos, a családi házban eltöltött szabadság után a fiatal tengerésztiszt új tevékenységi területre került. A tengerész műszaki bizottság főnöke, báró Spaun altengernagy mellé osztották be segédtisztként. A császári és királyi hadiflotta első kísérleteit hajtotta végre, hogy átálljon a gőzmeghajtásra. Horthyra kiterjedt németországi és angliai utazások vártak. 1897. május 1-jén a fiatal férfi II. osztályú tengerészhadnagy lett. 1900. január 1-jén I. osztályú hadnaggyá léptették elő. Eközben az „Artemisia" iskolahajón is szolgált, ahol a haditengerészet jövendő altisztjeit képezték. Még Horthy 1945 utáni „pártos" életrajzírói (Vas Zoltán, Hollós Ervin, Gárdos Miklós) sem tudnak az alig harmincéves hajóparancsnokról mást állítani, mint hogy a szolgálatban szakszerű volt, embereivel törődött, gondoskodott arról, hogy mindent megkapjanak, amit a szabályzat előír. A szolgálaton kívül, a szárazföldi szabadidőben viszont jó bajtársnak és szórakoztató anekdotamesélőnek mutatkozott, a tisztikarban általános szeretetnek örvendett.

Nem maradt hosszú ideig hajóparancsnok. 1899 őszén Horthyt Bécsbe vezényelték és új föladattal bízták meg. A haditengerészet költségvetését németről magyarra kellett fordítania, és az osztrák, valamint a magyar parlament delegátusainak tanácskozásán tolmácsként működnie.

Ebben az időben ismerkedett meg először politikusokkal, köztük a későbbi magyar miniszterelnökkel, gróf Tisza Istvánnal, akinek apja egyébként a Horthy-család barátja volt.

Horthy harminckét éves volt, amikor házasodásra kezdett gondolni. Addig úgy vélte, egy tengerésztiszt ne nősüljön. Felfogásának változásához az indítékot a Purglykkal, egy aradi nemesi családdal való ismeretsége adta. Purgly János parlamenti képviselőnek birtokai voltak Arad környékén. Miután felesége fiatalon elhunyt, három lányát és fiát egyedül nevelte. A lányokat híres szépségekként emlegették, a két idősebb nővér korán férjhez ment. A legfiatalabb, Purgly Magda még nem volt 19 éves, amikor véletlenül megismerkedett a tengerésztiszt Horthy Miklóssal. Horthy, amint otthon töltötte szabadságát, fölkereste Purglyékat udvarházukban, s belészeretett a fiatal Magdába. A mennyegző 1901 júniusában, Arad református templomában zajlott le, a Magyarországon szokásos fényes külsőségek között. A fiatal pár Polában rendezte be otthonát, ahol 1902 és 1907 között négy gyermekük született: Magdolna, Paula, István és Miklós.

Az évek elszálltak. Horthy sok beosztást töltött be, köztük a „St. Georg" páncélos cirkálón, és részese volt a Törökország ellen irányuló nemzetközi büntető expedíciónak is, amely egyébként nagyobb baj, fegyverhasználat nélkül zajlott le. 1908 nyarán egy nem könnyű föladattal bízták meg. Parancsnoka lett a „Taurus" kerekes gőzhajónak, amely az osztrák–magyar haditengerészet állomáshajójaként a török vizeken cirkált. Horthyt, miután letette a vezérkari tiszti vizsgát, 1909. január 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő.

Ugyanennek az évnek novemberében Ferenc József császár és király Horthy Miklós korvettkapitányt személye melletti szárnysegédének nevezte ki.

A BÉCSI HOFBURGBAN

Ferenc József császár és király mellett négy szárnysegéd teljesített szolgálatot, mint a császári és királyi haderő fő fegyvernemeinek képviselői. Íratlan szabály szerint e posztokat mindig osztrákok töltötték be. Azonban a birodalom belpolitikai helyzete ezekben az években megkövetelte, hogy egyszer már egy magyar szárnysegéd is legyen az udvarnál. A jelöltnek a haditengerészetből kellett jönnie, mivel éppen ennél a fegyvernemnél üresedett meg a hely, hibátlanul kellett németül beszélnie, jó lovasnak és a vadászatban is otthonosnak kellett lennie, minthogy Ferenc József a maga 79 éve ellenére szenvedélyes vadász volt. Jó kapcsolatai az udvarnál, valamint, hogy jelöltségét gróf Tisza is támogatta, alkalmassá tette a magyar tengerésztisztet a szárnysegéddé való kinevezésre.

Csaknem öt évig tartott Horthy szolgálati ideje a bécsi Hofburgban. Bizonyára nem volt könnyű a katonait az udvari szolgálattal fölváltani, különösen azért sem, mivel Horthy minden volt inkább, mint udvaronc. Meg tudta óvni katonai méltóságát anélkül, hogy az udvari etikettet sértette volna. Az uralkodó melletti szolgálat egyébként egyáltalán nem volt könnyű és kényelmes. Az agg Ferenc József általában hajnalban, 4 órakor kelt föl és a szolgálatban levő szárnysegédnek már egy órával előbb a helyén kellett lennie, hogy a napi munkát és programot előkészítse a császár számára. Továbbá szabadidejében is mindig készenlétben kellett állnia, mert megtörténhetett, hogy váratlan helyzet szükségessé tette megjelenését a császárnál.

Emlékirataiban Horthy alig titkolt elérzékenyüléssel számol be a bécsi Hofburgban eltöltött idejéről: „Büszke és boldog voltam, hogy általánosan tisztelt és szeretett uralkodónk közvetlen köze-

lébe kerültem", írja és hozzáfűzi: „ez az öt év volt életem legszebb, leggondtalanabb időszaka"

Ferenc József császár közelében bizonyára egyet-mást megtanulhatott Horthy, ami később Magyarország kormányzójának hasznára vált. A konzervatív beállítottság, amely az agg uralkodónál olyan meghatározó volt, Horthy karakterében is bizonyára nyomokat hagyott. Bécsben, a Hofburgban, a magyar tengerésztiszt közelebbről megismerkedhetett a birodalmi politikával (beleértve a nem kevés intrikát is). A császár és a trónkövető Ferenc Ferdinánd közötti feszültségek – Horthy szerint „ezek súlyosabbak azoknál, mint amelyek a nemzedékek közti különbségből rendszerint adódnak" – gyakori témái voltak a dunai monarchia nemzetiségei udvari szolgálatban levő képviselői beszélgetéseinek.

A kirándulások, a vadászatok, az udvari bálok és a fényes fogadások a Hofburgban, valamint egyéb kastélyokban, váltakoztak egy szárnysegéd mindennapi munkájával és hivatali kötelességeivel. 1912-ben Horthy elkísérte a császárt egy hosszabb budapesti tartózkodására, ahol ez idő tájt az osztrák és a magyar parlament delegációi ülé-seztek és a birodalom évi költségvetését vitatták. Horthy: „Szép napos délután, a nyugati pályaudvarról nyitott udvari hintón a királyi várpalotába hajtottunk. Az új időket jellemezte, hogy a szociáldemokrata párt munkásokat vonultatott föl, s ezek útvonalunk mentén Tisza gróf magyar miniszterelnök ellen tüntettek. Nagyon fölháborodtam e miatt. Ezeket a tüntetéseket annál inkább helytelenítettem, mert akkoriban tombolt a balkán háború, s ez a monarchia határán újabb veszedelmes helyzetet teremtett."

A politikusok azzal számoltak, hogy a zavargások a Balkánon a nagyhatalmakat beavatkozásra indítják. Horthy engedélyt kért, hogy elhagyhassa az udvari szolgálatot. A hadiflottánál jelentkezett, és a „Budapest" partvédelmi hadihajó parancsnokságát vette át. Amikor aztán a Balkán-háború véget ért, Horthy megint visszatért az udvari szolgálatba. 1913. november 1-jén előléptették: 43 évesen sorhajókapitány lett, ami a hadseregben ezredesi rangnak felelt meg.

Az első világháború kitörése a tengerésztisztet magyarországi szabadságán érte. Horthy a bátyjánál hagyta családját és tüstént Bécsbe utazott. Háborús szolgálatra jelentkezett és ezt engedélyezték is. Ezzel véget ért öt évig tartó szolgálata a Hofburgban. Horthy Polába, az Adria partjára utazott.

A HÁBORÚBAN

Az első háborús hónapokban a császári és királyi haditengerészet nagy része tétlenül Polában állomásozott. Csak a II. hajóosztály vett részt a cattarói öbölben Montenegro elfoglalásában. Horthy Polában a szokásos monoton kikötői szolgálatban töltötte idejét és katonai bevetés lehetőségére várt. Itt a családja is vele volt. Otthonról, Magyarországról rossz hírek érkeztek: legfiatalabb öccse, Horthy Szabolcs, önkéntes huszárfőhadnagyként a háború elején elesett Lengyelországban. Horthy Miklós csak 1914 decemberében kapta meg a kívánt vezénylését, a „Novara" páncélos cirkáló parancsnoka lett. A hajó éppen akkor készült el, a flotta leggyorsabb és legmodernebb egységének számított. Különleges feladatokra szánták bevetését.

Erre a bevetésre a következő év májusában került sor. Horthy megbízása az volt, hogy egy német tengeralattjárót Polából a Matapan-fokra vontasson, hogy az onnan a legkevesebb hajtóanyag fölhasználásával áttörhessen Törökországba. Csellel és szerencsével sikerült a vállalkozás. E haditettért Horthyt – mint a blokád sikeres áttörőjét – vaskereszttel tüntették ki.

Változatos hónapok következtek. Horthy jelen volt a montenegrói Lovcsen ostromlásánál és több támadást intézett az Adrián operáló olasz és francia hajók ellen.

1916. november 22-én elhunyt az agg császár, Ferenc József. Habsburg Károly – az osztrákoknak I. Károly császár, a magyaroknak IV. Károly király – lett a Monarchia új uralkodója. Az akkor 29 éves uralkodó nehéz időkben kezdte meg tevékenységét. Bár a háború kimenetele még nem dőlt el, Károly megkísérelte, hogy kivezesse népeit a háborúból.

Horthy számára az új uralkodó nem volt ismeretlen. A trónörököst tizenegy éves korában ismerte meg, és amikor Horthy a Hofburgban szolgált, ez az ismeretség folytatódott. Hogy a kapcsolatnak a főherceg és a magyar nemes között a szolgálatinál szorosabbnak kellett lennie, azt az a tény is mutatja, hogy Horthyt meghívták 1911-ben Károlynak Zita Bourbon-Parma hercegnővel kötött házassága esküvőjére. Ez a magyarázata annak, hogy a tengerésztiszt jelen lehetett 1916. december 30-án a budai koronázáson is.

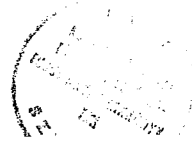
1917. február 1-jén kezdetét vette a kíméletlen tengeralattjáró-háború. A Földközi-tengeren 32 német és 14 osztrák–magyar tengeralattjáró tevékenykedett. Bázisukként a Monarchia dalmáciai kikötőit használták. Az Otrantói-szoros elzárása hálókkal, aknákkal és őrhajókkal az osztrák és magyar tengeralattjárók tevékenységét jelentősen korlátozta. Ezért a császári és királyi admiralitás elhatározta, hogy az antantnak az eltorlaszolást végrehajtó egysége ellen, áttörési szándékkal, könnyű tengerészerőket vet be. Az egyik legsikeresebb támadás az 1917. május 14–15-i akció volt, az „otrantói tengeri ütközet", ahol egy könnyű cirkálókból és rombolókból álló úgynevezett flottaosztálynak (összesen 4 hajónak) sikerült az antant védőzárát áttörnie, és a küzdelem során 2 rombolót, 2 szállítógőzöst, 23 halászhajót (azaz

hadicélra alkalmazott úgynevezett driftereket, vagyis hálókat vontató záróhajókat) elsüllyesztenie.

Ez az ütközet, amelyet a bécsi *Österreichische Militärische Zeitschrift* (Osztrák Hadtörténelmi Szemle) még 1967-ben is „az első világháború legnagyobb adriai tengeri ütközeteként" értékelt, Horthy Miklós vezénylete alatt ment végbe. Horthy hajóját, a Novara cirkálót az ütközet folyamán több súlyos belövés érte. Maga Horthy is megsebesült. Gránát robbant a hajóhídon, lábába több szilánk fúródott, könnyebb gázmérgezés folytán egy időre eszméletét is elvesztette. Ennek ellenére nem gondolt arra, hogy átadja a parancsnokságot. Ahogy magához térítették és elsősegélyben részesítették, hordágyon a fedélzetre vitette magát, ahonnan megfelelő kilátása volt a tengerre, és mint a flottaosztály parancsnoka, továbbra is irányította az ütközetet. Három órán át tartott ki sebesülten Horthy, míg végül az ellenséges flotta feladta a csatát és visszavonult.

Gyógyulása után az uralkodó kitüntette Horthyt és új megbízatást adott neki. 1918. február 1-jén átvette a „Prinz Eugen" csatahajó parancsnokságát, amely Pola hadikikötőjében horgonyzott. A hajó egyike volt a Monarchia három legnagyobb hadihajójának. Hogy a parancsnokságot egy sorhajókapitányra bízták, ez mindeddig példátlan volt a császári és királyi haditengerészet történetében.

Horthyt azonban nem tette boldoggá e megbízatás. Amióta Olaszország 1915-ben belépett a háborúba, a Monarchia nagy hadihajói arra kényszerültek, hogy a kikötőkben vesztegeljenek. Féltek őket kiküldeni a nyílt tengerre kitéve a hajókat az ellenséges tengeralattjárók támadásának. 1918-ban elgondolkodtató jelenségek kezdtek mutatkozni a hadiflottában: a hosszú semmittevés, az egyhangú hadtápszolgálat és nem utolsósorban 1917 őszének világeseményei (az orosz-

országi októberi forradalom és Amerika belépése a világháborúba) a birodalom különböző nemzetiségeiből összetevődő hadiflotta legénységének harci morálját kikezdték. Az elégedetlenség hamar formát öltött. Bár egy nyílt lázadást gyorsan levertek 1918 februárjában a cattarói-öbölben, mégsem sikerült a matrózok közötti forrongást megszüntetni.

Polában is nyugtalanság támadt. A fegyelmezetlenségek elszaporodtak. Úgy tűnt, hogy a tisztek már nem sokáig képesek legénységüket korlátok között tartani. Horthynak azonban sikerült határozott föllépéssel és kemény intézkedésekkel, anélkül, hogy fegyverhasználatra került volna a sor, a „Prinz Eugen" csatahajón a katonai fegyelmet helyreállítania, ami a helyzetet az egész kikötőben jó irányba befolyásolta.

Ekkoriban szinte már nyílt titok volt, hogy az uralkodó elégedetlen flottája parancsnokával, Njegovan tengernaggyal, és leváltását mérlegeli. Károly István főherceg, aki a polai matrózlázadás kivizsgálását vezette, Njegovan utódjának az energikus magyar sorhajókapitányt javasolta. 1918. február 27-én Horthyt ellentengernaggyá és az osztrák–magyar haditengerészet parancsnokává nevezték ki. Harminc sorhajókapitányt és tizennyolc tengernagyot előzött meg a rangsorban! Joggal jegyezte meg később egyik életrajzírója, Pilch Jenő ezredes, hogy a példátlan előléptetés olyan volt, mintha egy frissen a frontra került, fiatal ezredest főparancsnokká neveznének ki.

Az új flottaparancsnok látványosan látott munkához. Két matrózt, akik lázítottak és nyilvánosan fegyelmezetlenségre uszítottak, haditörvényszék elé állíttatott és elítéltetett. A halálos ítéletet Horthy jóváhagyta, a kivégzést más hajók legénységének delegációi jelenlétében hajtották végre. Ezzel, úgy tűnt, helyreállt a rend és a fegyelem a császári és királyi haditengerészetben. De Horthy nem elégedett meg ezzel a példával:

„Tudtam azonban, hogy az ilyen elrettentés önmagában nem kielégítő rendszabály... Szilárd fegyelem helyreállítására a legjobb módszernek azt tartottam, ha legénységünket harcba vetjük. Föl kell ráznunk petyhüdtségükből azokat, akiknek füle mögött még sohase fütyült golyó. Elhatároztam tehát, hogy a flottával kifutok".

A támadás 1918. június 11-én zajlott le. Ez alkalommal rosszul indult a vállalkozás. Az olasz gyorsnaszádok korán megpillantották a II. hajóosztályt, amikor a kikötőjét el akarta hagyni, a sötétség leple alatt megtámadták és két torpedólövéssel elsüllyesztették a „Szent István" csatahajót. Minthogy a meglepetés ily módon meghiúsult – az ellenséges gyorsnaszádok közben az egész Adriát riadóztatták –, Horthy ellentengernagy lefújta a vállalkozást.

1918 októbere a Monarchia végleges összeomlását hozta. A katasztrofális eseményeket a fronton, a hátország általános kifáradását és a birodalom nemzeteinek forrongását már semmiféle felülről végrehajtott reform nem tudta ellensúlyozni. A forradalmi befolyástól a császári és királyi haditengerészet sem maradt mentes. A flotta délszláv nemzetiségű matrózai voltak az elsők, akik megtagadták a további szolgálatot a Habsburgok zászlaja alatt. A magyarok és az osztrákok követték példájukat. 1918. október 30-án a polai admiralitás kénytelen volt a következő jelentést kiadni: „A flotta és az erődítések, mint háborús eszközök eljátszották a szerepüket!" Ez az elgondolkodtató helyzet az uralkodót, úgy látszik, helytelen elhatározásra vezette. Még aznap, 20 órakor megparancsolta, adják át az egész hadiflottát az október 6-án Zágrábban megalakult Délszláv Nemzeti Tanácsnak. Károly abban reménykedett, egy ilyen gesztus elvezethet ahhoz, hogy a délszlávok szövetségi állam formájában továbbra is a birodalom részei maradnak.

Horthy Miklós altengernagy (1918. október

31-én történt meg a kinevezése) szomorú kötelessége volt, hogy a flottát a Délszláv Nemzeti Tanács bizottságának átadja. Ez október 31-én, a „Viribus Unitis" zászlóshajón történt meg. Miután fölvették az átadási jegyzőkönyvet, Horthy elhagyta a hajót. Bevonták a tengernagyi lobogót és ez volt a jel, hogy a többi hajón is lehúzzák a birodalmi zászlót. Ezzel megszűnt a császári és királyi haditengerészet.

Horthy csak pár napot maradt Polában. November első napjaiban a flotta vezérkarának különvonatán Bécsbe utazott, hogy jelentse az uralkodónak a flotta átadását. Közben Padovában Ausztria–Magyarország és az antanthatalmak aláírták a fegyvernyugvási szerződést. 1918. november 9-én Németország letette a fegyvert és a császár holland száműzetésbe ment. Ausztriában is forrongott minden. November 12-én Bécsben kikiáltották a köztársaságot. Horthy Schönbrunnban az uralkodót szinte őrség és személyzet nélkül találta. Reménytelenség és őrizetlenség uralta a kastélyt. Az ötvenéves altengernagy megrendült, amikor uralkodójának utoljára jelentett és őt, a trónjáról lemondott császárt, hűségéről és odaadásáról biztosította.

Ezután Horthy civilbe öltözött és elindult haza, a családjához. „Úgy látszott, hogy az én pályafutásom is véget ért – írja. – A forradalomba keveredő Magyarországba visszatérve ugyan mi jó várhat rám?"

A FŐVEZÉR

Magyarország 1918 novemberében minden eresztékében recseg-ropog. Az október 31-én még az uralkodó által kinevezett magyar miniszterelnök, gróf Károlyi Mihály november 16-án kikiáltotta a népköztársaságot és ezzel beteljesítette a szakítást mind Bécstől, mind pedig a Habsburg-háztól. Károlyi kormánya azt remélte, hogy e lépéssel tévesen, biztosíthatja a győztes hatalmak jóakaratát Magyarország iránt.

Károlyi kormánya súlyos „örökséget" vállalt föl. A nemzetiségek elszakadása folyamatban volt. Miután a horvátok a perszonáluniót Magyarországgal megszüntették és önálló államiságukat kinyilvánították, az erdélyi románok is arra törekedtek most, november második felében, hogy egyesüljenek a román királysággal. Prágában kihirdették a csehszlovák köztársaságot és cseh légionáriusok törtek be szlovák területre, hogy azt új államuk számára biztosítsák. Szerb egységek is mozgásba lendültek, hogy a magyar területeket (a Bánátot és Bácska vidékeit is) bekebelezzék. Budapest minden igyekezete, hogy a nemzetiségeket a Magyar Népköztársaság keretében való maradásra bírják, meghiúsult. A Szent István-i birodalom ugyanarra a sorsra jutott, amely néhány héttel előbb a Habsburg birodalom osztályrésze lett. Károlyi Mihály és a többségében tapasztalatlan politikusokból és idealistákból álló kormányra nem volt képes megoldani a számtalan problémát és feladatot.

Eközben az ország gazdaságilag is kritikus állapotba került. Veszélyes méreteket öltött a munkanélküliség, akadozott a városok élelmiszerellátása, járvány szedte áldozatait, elsősorban a városi lakosság soraiból. Egy radikális baloldali csoport (főleg az Oroszországból hazatért hadifoglyok, akik 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjában egyesültek), arra törekedett, hogy erőszakos eszközökkel előkészítsék Károlyi kormányának bukását, és az országot, orosz minta szerint, szovjetállammá alakítsák át.

Károlyi 1919. január 11-én államelnök lett. Földreformra volt szükség, hogy a parasztság szociális viszonyait átalakítsa. Reformtevékenységét azonban megszakította egy döntő esemény: március 20-án Ferdinand Vyx francia alezredes, a győztes hatalmak budapesti megbízottja, jegyzéket adott át a kormánynak, amely a demarkációs vonalat egészen a Tiszáig, a fiatal magyar állam politikai határaként rögzítette. Eme okmány értelmében a Magyar Népköztársaságnak a szomszéd államok javára le kellett volna mondania eredeti területe több mint kétharmadáról! A kormány nem merte a lakosság tudomására hozni ezt a követelést. Károlyi úgy látta, minden reménye arra, hogy a győztes nyugati hatalmak támogatják vagy legalább megértik, semmivé vált. Az egyedüli kiút – vélte –, ha kormányát kommunista politikusokkal egészíti ki. Ez nem sikerült. Március 21-én, miközben egy szocialista kabinet kialakításán fáradozott, néhány munkatársa egy proklamációt bocsátott ki Károlyi nevében, amelyben az állt, hogy tiltakozván az antant területi követelései ellen, ő maga lemond és a hatalmat átadja a „magyar munkásosztálynak". Károlyi memoárjában megmagyarázza ennek a lehetetlen dolognak a történetét, de ő is belátja, hogy hibázott. Így vagy úgy, hagyta magát a politikai ártól sodortatni. Jóllehet, több munkatársa s politikai barátai közül is nem egy becsapta, Károlyi hosszú ideig

hallgatásával fedezte az 1919 márciusi államcsínyt, amely végső sorban az első Magyar Népköztársaság felett húzta meg a lélekharangot.

A PROLETÁRDIKTATÚRA

A kommunista Kun Béla és pártja a szociáldemokraták balszárnyával új kormányt alakított, amely Magyarországot Tanácsköztársasággá nyilvánította és meghirdette a proletariátus diktatúráját. Az új rezsim már első intézkedéseivel a legnagyobb káoszba döntötte az országot. A népgazdaság totális államosítása, a polgári szabadságjogok érezhető korlátozása, a terror, amely gyakorlatilag minden társadalmi rétegre kiterjedt, ezek a szovjet minta után megvalósított rendelkezések jellemezték a rendszert.

Közben folytatódott az országnak az antantcsapatok által való megszállása. Így március végén a francia haderő bevonult Aradra és Szegedre. Mindkét városban, a megszálló hatalom oltalma alatt, antibolsevista bizottságok alakultak, amelyek – együtt egy hasonló bécsi magyar bizottsággal – május 5-én Szegeden úgynevezett ellenforradalmi kormányt alakítottak. A kabinet vezetője egy konzervatív gróf, Károlyi Gyula lett, aki azonban „kormányát" a következő hetekben nemcsak a hozzá hasonló beállítottságú, hanem a Károlyi Mihályból és Kun Bélából kiábrándult polgári politikusokkal is kiszélesítette. A Tanácsköztársaságot kívánták megdönteni, és helyreállítani a rendet és biztonságot az országban. Ezt a tervet katonai erővel gondolták megvalósítani, olyan sereggel, amelyet megtűrnek, vagy esetleg tevőlegesen is támogatnak a győztes hatalmak. A hadügyminiszteri posztra Horthy Miklóst szemelték ki, aki Bécsből való visszatérése óta birtokán, Kenderesen élt, távol a zavaros események központjaitól.

HORTHY, A HADÜGYMINISZTER ÉS FŐPARANCSNOK

Horthy kinevezése az ellenforradalmi kormány legfontosabb posztjára kétségtelenül ügyes sakkhúzás volt az antibolsevista bizottságok részéről. Az egykori császári és királyi hadsereg sok tisztje gyülekezett Szegeden, szóvivőjük egy fiatal, tetterős vezérkari százados, Gömbös Gyula volt. Később a hadügyminisztériumban államtitkár, sőt a harmincas években miniszterelnök is lett. Ez idő tájt azonban még nem volt az a személyiség, aki az újonnan alakuló hadseregnek nevével és rangjával súlyt adhatott volna; hadügyminiszterként tehát 1919-ben nem jött számításba. Minthogy az egykori hadsereg Szegeden tartózkodó tábornokai közül egyik sem ismerte volna el intrika nélkül a másikat főparancsnoknak, a legmagasabb rangú tengerésztiszt személyében jutottak egyetértésre, s Károlyi Gyula meghívta Horthyt, hogy csatlakozzon az ellenforradalmi kormányhoz. „Szinte ugyanakkor keresett föl Bécsből Bethlen István futára is, éspedig ugyanezzel a kéréssel – emlékezik Horthy. – Bethlen is, Károlyi is tisztán látták, hogy az országnak a bolsevistáktól és a románoktól való felszabadítása csupán a diplomácia eszközeivel nem érhető el. Én természetesen nyomban ráálltam, hogy a hozzám intézett fölhívásnak eleget tegyek."

1919. június 6-án érkezett Horthy Szegedre. Átvette a hadügyminisztérium vezetését és felhívást bocsátott ki a „nemzeti hadsereg" alakítására. Ennek első főparancsnoka ő maga lett. Válságok és sokfajta más akadály nehezítette a katonai egységek fölötti parancsnoklását. Az antanthatalmak csak a hadsereg *felállítását* tűrték el, amely a valóságban alig ezer emberből (főleg tisztekből) állott. Annak *beavatkozását* a magyar politikába azonban megtiltották. Kun Béla Vörös Hadserege ugyanis akkoriban bomlófélben volt.

Miután május–júniusban a csehek ellen sikeres támadást hajtott végre, Párizsban, az antanthatalmak békekonferenciájának elnöke, Clemenceau hamis ígéretekkel visszavonulásra bírta a Vörös Hadsereget. Ily módon a románok ellen júliusban a Vörös Hadsereg már nem volt eredményes: 1919. július 29-én a román csapatok átkeltek a Tiszán és támadásba mentek át Budapest ellen. A magyarok visszavonultak, frontjuk széttöredezett és már látszott, hogy a Tanácsköztársaság napjai – de inkább órái – megszámláltattak.

Horthy terve az volt, hogy „nemzeti hadseregét" Budapestre vonultassa és ezzel a várost még a románok beérkezése előtt elfoglalja. Mielőtt azonban a terv megvalósításáig eljutottak, augusztus elején végképp összeomlott a kommunista uralom Magyarországon. A fővárosban egy kisebbségi szocialista kormány alakult, amelyet jobboldali polgári politikusok, vérontás nélkül, néhány nap múltán megdöntöttek. Közben a román hadsereg bevonult Budapestre.

Így Horthy augusztus 3-án megváltoztatta tervét. A „nemzeti hadsereg" első egységei Szegedről nyugati irányba vonultak, hogy a franciák tiltása ellenére dunántúli területekre jussanak. Horthy Siófokot választotta főhadiszállásául. Itt kellett egységeinek gyülekezniük, hogy a román előnyomulás elé gátat vessenek. Maga Horthy repülőgépen hagyta el Szegedet és augusztus 13-án, még mielőtt hadseregének zöme elérte a Balatont, Siófokra érkezett.

Ebben az időben Magyarországnak két kormánya volt – mindkettő nemzeti és konzervatív irányzatú –, az egyik francia oltalom alatt Szegeden, a másik a románok által megszállt Budapesten. Valódi hatalma egyiknek sem volt, de mindenesetre az országban, amelyet a vesztett háború sújtott, egyfajta nemzeti magot alkottak, amely körül csoportosulhattak Magyarország jövendő politikai erői. Történelmi szerepük tudatában a sze-

gedi és budapesti miniszterek augusztus 6-án Budapest székhellyel kormányban egyesültek. Az új kormányfő, Friedrich István a polgári konzervatívok sorából került ki, a „nemzeti hadsereg" főparancsnoka továbbra is Horthy Miklós maradt.

Mialatt Horthy vezető emberei Siófokon és környékén a „nemzeti hadsereg" megerősítésén szorgoskodtak (1919 novemberében a haderő létszáma elérte a 30 000 főt), a parancsnok civil ruhában Budapestre érkezett, ahol az új kormánnyal és a román főparancsnokkal, Mardarescu tábornokkal egyaránt tárgyalni akart. Ez utóbbival való tárgyalása előtt fölkereste az antanthatalmak katonai misszióját, az amerikai Bandholtz, a brit Gordon, a francia Graziani és az olasz Mombelli tábornokot. A Dunántúl román megszállását kívánta megakadályozni. A győztes hatalmak képviselőinek imponált Horthy föllépése, személyisége szemükben olyannak mutatkozott, mint olyan valakié, akire a magyarországi zavaros hetek és hónapok után építeni lehet. Horthy óhaja meghallgatásra talált. Ezután Mardarescuval is beszélt és közölte, hogy a Dunántúlon hadserege magára vállalta a rend fönntartását és ezért felesleges, hogy a román csapatokat (amelyek már fölvonulóban voltak) Nyugat-Magyarországra csoportosítsák át. S mi történik, ha csapataim ennek ellenére átlépik a demarkációs vonalat? – kérdezte némi gúnnyal a tábornok. Akkor lövünk! – válaszolta Horthy. Mardarescu erre megígérte, hogy tanácskozik a külföldi missziók főnökeivel, így Horthy nyugodtan utazhatott vissza Siófokra.

1919. augusztus 20-án megkezdődött a hivatalos toborzás a „nemzeti hadseregbe". Az eddigi tiszti különítmények sorait főleg a Dunántúl paraszti lakosságából kívánták feltölteni. Egyidejűleg egy másik „mozgalom" is mindinkább jelentkezett: a *fehérterror*. Különböző szabadcsapatok folytatták ezt, amelyek bosszút forraltak a kommunisták, szocialisták és a zsidók ellen. A legismertebb közülük Prónay százados különítménye volt. Úgy tartják, hogy egyedül ennek az osztagnak több száz emberélet kioltása terheli a lelkiismeretét. Hivatalos, de nem nyilvánosságra hozott adatok szerint (amelyek szerintünk erősen szépítettek) a húszas években a fehérterror áldozatainak számát 243-ra teszik. Kommunista szerzők ezzel szemben politikai indítékú túlzásokba esnek s több mint 5000 fő meggyilkolásával jellemzik a Horthy korszak első éveit. Az objektív történetírás szerint 1000 ember eshetett a fehérterror áldozatául.

A fehérterror a Tanácsköztársaság terrorjának volt a reakciója. Ez lehet magyarázat erre, de felmentést nem ad neki. Az tény viszont, hogy a fehérterror nem a „nemzeti hadsereg" parancsnoksága által indult ki és azt nem a főparancsnok kezdeményezte. Horthy, tetemes teendőktől terhelten (és mint a későbbi évtizedekben is) egyben vakon bízva tisztjeiben, hosszú ideig ügyet sem vetett a kilengésekre – ami súlyos hiba volt. Ő maga ismeri el emlékezéseiben: „Semmi okom sincs rá, hogy szépítgessem azokat az igazságtalanságokat és kegyetlenségeket, amelyek valóban megtörténtek abban az időben, amikor csak acélseprű tisztíthatta meg az országot... Egyik legfontosabb feladatomnak tartottam, hogy a vörös terror leküzdésére Magyarországon önként alakult szabadcsapatokat feloszlassam, vagy tagjaikból fegyelmezett egységeket szervezzek az új hadseregben. Egyetlen törvénytelen tett elkövetésére sem adott parancsot a fővezérség!" S valóban: nem tudunk róla, hogy az elmúlt évtizedekben előkerült volna egy olyan dokumentum vagy szavahihető tanúvallomás, ami a „nemzeti hadsereg" fővezérének kijelentését megcáfolta volna.

Ennek ellenére még hosszú hónapokig tartott, amíg a különítményes tiszti csoportokat feloszlatták és a terrort megszüntették.

Ezekben az években formálódott Horthy Miklós viszonya a zsidósághoz is. Eddig, a bécsi császári udvarban és a haditengerészetnél ő alig került kapcsolatba zsidókkal. A velük való új viszonyt, a zsidóságnak az 1918–19-es forradalmakban való részvétele és a tiszti osztagok militáns antiszemitizmusának befolyása határozta meg. A „nemzeti hadsereg" *különítményesei*, akik előszeretettel üldözték a kommunistákat és a szocialistákat, a zsidókat sem kímélték – igen leegyszerűsítve az adott tényeket és azok összefüggéseit. Mivel az 1919-es Tanácsköztársaság népbiztosainak többsége zsidó származású volt, az „egyszerűség kedvéért" az egész zsidóságot tették felelőssé a magyarországi kommunizmusért, sőt Nagy-Magyarország elvesztéséért is! A politikai baloldalnak az össz-zsidósággal való ilyen vulgáris egybevetése tulajdonképpen az egész Horthy-korszakot végigkísérte, hol nagyobb, hol meg kisebb befolyást gyakorolva a társadalomra.

Zsidógyűlölő volt-e Horthy? Válaszunk: nem, semmiképp sem, hiszen később, főleg az 1939–1944 közötti években, humanizmusáról tanúbizonyságot tett. *Antiszemita* volt tehát Horthy? Erre egy határozott nemet már nem tudnánk mondani. Ha nem egy esetben tett is kivételt, az biztos, hogy a zsidósággal nem szimpatizált. A konzervatív Horthy egyszerűen nem szívlelte a zsidóság egy részében általában fellelhető liberális és szociális (vagy szocialista) gondolkodást, beállítottságot. Ez az úgymond „úri antiszemitizmus", az ellenszenv a zsidósággal szemben (aminek viszont a hitleri fajgyűlölethez kevés köze volt), végigkísérte őt egész pályafutásán.

Horthy Miklós – és ezt jó, ha megjegyezzük – az 1919-es elvetélt Tanácsköztársaság után az antanthatalmak jóindulatú támogatásával hatalomra jutott magyar konzervatív középrétegek képviselője volt és maradt. A munkássághoz való viszonyát is 1918–19 traumája határozta meg.

Miután a román csapatok 1919. november 14-én elhagyni kényszerültek Budapestet, a „nemzeti hadsereg" fölkészült, hogy ünnepélyesen bevonuljon a fővárosba. Jövetelük híre kisebb pánikot váltott ki a zsidóságban. Attól tartottak, hogy Horthy katonái Budapesten pogromokat fognak rendezni. Ezért a Pesti Izraelita Hitközség delegációt menesztett a főparancsnokság főhadiszállására, Siófokra. Egy szemtanú, a küldöttség egykori tagja, a hatvanas évek végén egy izraeli újságban közreadta emlékeit. Eszerint Siófokon barátságosan fogadták őket. Horthy nyomatékosan biztosította a küldöttséget, hogy nem enged Budapesten pogromot rendezni. „Hivatásom, hogy megmentsem a nemzetet. Ennek a gondolatnak rendelek alá mindent. Lehetséges, hogy a nemzet gyógyulási folyamatában a zsidóságnak még igazságtalanságot kell elszenvednie. De ha nemzetem megint egészséges lesz, arra törekszem majd, hogy ezt a bajt is orvosoljam" – mondta Horthy. A küldöttséget fölhatalmazta, hogy a budapesti zsidókat ilyen értelemben nyugtassa meg. Egyidejűleg tudtára adta a delegációnak, hogy ha tilalma ellenére Budapesten kilengések történnének, kéri ennek bejelentését. Küldöttségüket mindenkor fogadja és a szükséges intézkedéseket minden esetben megteszi. (*A hét tükre,* Tel Aviv, Nr. 16/1971.)

Eközben Magyarországon csak nem akart javulni a helyzet. Friedrich miniszterelnök kormánya az antant párizsi főtanácsa számára nem volt megfelelő, sem személyi, sem politikai összetételében. Egy másik politikai kísérlet, miszerint Habsburg József főherceget *homo regius*ként állítsák az élre, meghiúsult az utódállamok tiltakozásán. Prága, Belgrád és Bukarest hallani sem akart bármiféle Habsburg-restaurációról a Duna-medencében. Végül 1919. október 23-án egy brit diplomata, Sir George Clark érkezett Budapestre. Feladata volt, hogy az antant megbízásából a magyar

helyzetet „rendezze”. Először is demokratikus kormányt kívántak látni, amely elég biztosítékkal szolgál, hogy a polgári rend az országban helyreálljon. Friedrichnek távoznia kellett, a katolikus néppárt képviselője vette át a kormányfői posztot. A brit diplomatának fölhatalmazása volt arra is, hogy személyesen Horthyval tárgyaljon, minthogy benne látták Magyarország „erős emberét”. Horthyt meglepte ez az érdeklődés. Készségesen jelentette ki mind a diplomatának, mind pedig a polgári demokratikus pártoknak, ha ő „katona” is, ennek ellenére nem törekszik diktatúrára. 1919. november 5-én Horthy a szociáldemokraták képviselőivel is találkozott, s előttük szintén megerősítette fenti ígéretét.

Ezzel szabaddá vált az út a kibontakozáshoz: Clark jelentése alapján Párizsból intézkedtek, hogy a román csapatok elhagyják Budapestet és az egész magyar vidéket. Az új magyar kormányt, amelyet a választások kiírásáig ideiglenesnek tekintettek, elismerték és azt a béketárgyalásokra meghívták. A gazdasági blokádot nagymértékben enyhítették.

Zuhogó esőben vonult be 1919. november 16-án a „nemzeti hadsereg” Budapestre. Csapatai élén, fehér lovon, admirálisi uniformisában Horthy lovagolt. Beszéde, amelyet a polgármester köszöntő szavaira tartott, keményen, katonásan hangzott: „A magyar nemzet szerette Budapestet és el is kényeztette, mégis az utóbbi időben ez a város lett a veszte. Most, itt a Duna partján, tetemre hívom a magyar fővárost. Ez a város megtagadta ezer éves történelmét, ez a város porba rántotta a szent koronát meg a nemzet színeit, és vörös rongyokba öltözött. A nemzet legjobbjait börtönbe vetette, vagy kiüldözte őket hazájukból” – jelentette ki egyebek közt, visszatekintve az elmúlt tizenkét hónapra. Ezután azonban Horthy kifejtette, hogy sem ő, sem hadserege nem bosszúálló, készek megbocsátani és felejteni.

A következő hónapokat Horthy mint a „nemzeti hadsereg” főparancsnoka – saját szavai szerint – nagyrészt „vándor prédikátorként” töltötte. Számos meghívásnak kellett eleget tennie, beszédeket tartani, Magyarország jövőjéről értekeznie, miközben alaposan megismerkedett az ország politikai és gazdasági problémáival. Minthogy egyik pártnak sem lett tagja, és az általános rend és nyugalom képviselőjeként lépett fel a hazafiasságot hangsúlyozva, beszédeivel megnyerte a legkülönbözőbb rétegek bizalmát. A kezdeti aggodalmak, hogy Horthy hasonlóan, mint Pilsudski Lengyelországban, egy személyi diktatúrára tör, hamar eloszlottak, miután a politikai elképzelései és nézetei, amelyeket Horthy minduntalan hangoztatott, mindezeknek ellentmondottak.

1920 első hónapjaiban két fontos feladat várt megoldásra.

Párizsban az első világháború győztes hatalmai most a békeszerződések kialakításán tanácskoztak. Magyarországot január közepén hívták meg, hogy vegye át a békefeltételeket. Egy hónappal később Budapesten összehívták a magyar nemzetgyűlést, miután megtörténtek az általános és titkos választások. A párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa kívánságára azon a szociáldemokratáknak is részt kellett volna venniük. Ezek azonban a fehérterror elleni tiltakozásul még 1919 decemberében elutasították a választásokon való részvételt, és a helyzetet csak bonyolította, hogy a pártsajtó két tehetséges szerkesztőjét, Somogyi Bélát és Bacsó Bélát fehér tiszti különítményesek elrabolták és meggyilkolták.

A nemzetgyűlési választásoknak a Kisgazda Párt lett a győztese. E párt, saját politikai elmélet nélkül, a földműves lakosság, mindenekelőtt az önállóan gazdálkodó parasztság érdekeit képviselte. A második legerősebb párt a konzervatív Keresztény Nemzeti Unió lett.

A nemzetgyűlésnek, amely 1920. február 16-án

ült össze, először államjogi kérdéseket kellett tisztáznia. Magyarországnak az 1918-as népköztársasággá való kikiáltását forradalmi cselekménynek ítélte meg. Ezt elvetette és semmisnek nyilvánította. Egy Habsburgot, a győztes hatalmak újbóli vétója miatt, a parlament nem ültethetett a királyi trónra.

Új megoldást kellett találni. Ez meg is született: az adott helyzetből kiindulva a nemzetgyűlés Magyarországnak 1867-ben Ausztriával kötött unióját megszűntnek mondotta ki, míg magát a királyi hatalmat, mint olyant, 1918 novemberétől kezdve „szüneteltnek" nyilvánította. Egyben úgy döntöttek, hogy Magyarország államformájára nézve továbbra is monarchikus legyen. Amíg azonban a király személyében megegyezésre nem jutnak, államfőként kormányzót iktatnak be.

A KORMÁNYZÓ

A kormányzói intézmény nem volt új Magyarország történetében. Hunyadi János már betöltött ilyen posztot, amikor II. Habsburg Albert még kiskorú fia helyett hat éven át Magyarország kormányzójaként tevékenykedett. És ugyancsak kormányzó volt Kossuth Lajos, a magyar szabadságharc vezére, miután 1849 áprilisában megfosztotta trónjától a Habsburg-házat, de Magyarország államformáját változatlanul hagyta. Nos, 1919 után is a kormányzói intézményt újították fel Magyarországon. Több kandidátus közül ki- és megválasztandó személyiségeknek kellett a kormányzói tisztséget betölteni, és így a jogfolytonosságot biztosítva, a nagy megrázkódtatások után az ország rendjét és fejlődését garantálni.

A jogtudósok hamar megegyeztek abban, hogy mik legyenek a kötelmei és jogai egy kormányzónak a XX. században. Úgy határoztak, hogy királyt megillető majd minden uralkodói jogot gyakoroljon, államfőként működjön, a hadsereg főparancsnoka legyen, az országot a nemzetközi kapcsolatokban képviselje, követeket küldjön és fogadjon. Jogában áll összehívnia, elnapolnia vagy akár föl is oszlatnia a parlamentet. A kormányzó személye sérthetetlen, de az alkotmány és a törvények megszegése esetén felelősségre vonható (ez utóbbi rendelkezést ugyan később, 1937-ben, hatályon kívül helyezték). A kormányzói méltóság jogainak határait is meghúzták. A kormányzó a parlament egyetértése nélkül nem üzenhet hadat

és nem köthet békét (későbbiekben ez is módosítva lett). A végrehajtói hatalmat az általa kinevezett minisztérium révén gyakorolhatja. A kormányzónak nincs törvényt szentesítő joga, de kezdeményezhet törvényeket, és módja van egy már elfogadott törvényt két alkalommal – újabb megvitatásra – a nemzetgyűléshez visszautalni. Ha e testület ezután is elfogadja azt, kihirdetését nem akadályozhatja meg. A kormányzóság, így határoztak, *egy* személyhez kötött. 1920-ban még nem volt szó az utódlásról. Csak 1937-ben fogadott el a nemzetgyűlés egy új törvényt, mely szerint a kormányzónak jogában áll utódot javasolnia a két koronaőrhöz intézett lepecsételt levelében. A nemzetgyűlés számára azonban ez a javaslat nem kötelező érvényű.

KI LEGYEN MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA?

Az ország vezető pártjai fontolgatták, kiket jelöljenek erre a legmagasabb állami méltóságra. A döntést 1920. március 1-jén a nemzetgyűlésnek kellett meghoznia. A kortárs Rassay Károly, vezető polgári politikus, nem publikált emlékezéseiben ezt írja: „A Keresztény Nemzeti Unió két pártja kezdetben idegenkedett Horthynak kormányzóvá jelölésétől. A Kisgazda Párt minisztere, Rubinek Gyula viszont azon fáradozott, hogy áthangolja őket. A Katolikus Néppárt tárgyalásán aztán maga Huszár Károly miniszterelnök állt ki Horthy mellett. Részt vettem ezen az ülésen. A párt kezdetben gróf Apponyi jelöléséhez ragaszkodott. Ekkor Huszár fölolvasta az érintett levelét, amelyben Apponyi elállt a jelölésétől arra hivatkozva, hogy nem áll a rendelkezésére semmiféle fegyveres rendfenntartó erő. Ilyennel csak Horthy rendelkezik. Javasolta tehát, hogy a párt

a polgárháború elkerülése érdekében, Horthyt támogassa a kormányzói poszt megszerzésében. Előbb azonban helyes volna tisztázni, mit is jelent az, ha egy katonát választanak államfővé... Heves vita után a párt úgy döntött, hogy a sorra kerülő választáson Horthy jelöltségét támogatja. Huszár zárszava így hangzott: „Megértem felháborodásukat, de tudomásul kell venniök, ha holnap nem Horthyt választják meg kormányzóvá, a nemzetgyűlést erőszakkal szétkergetik"

A katonai diktatúra rémétől tehát nem tudtak megszabadulni a polgári beállítottságú politikusok. Eközben Horthy kormányzóként sem tört diktatúrára. Ilyen szándékot még a magyar marxista történetírás sem tulajdonított neki, holott minden fontos állami okirat a birtokában volt és bizonyára előszeretettel bélyegezte volna meg okmányszerűen bizonyíthatóan diktátori szándékokkal Horthyt.

1920. február 2-án Horthy egy bizalmasát levelével Habsburg Károly száműzetési helyére, a svájci Pranginsba – a genfi-tó partjára – küldte. Valószínűleg értesült arról, hogy Károly – aki 1918 novemberében csak az osztrák trónról mondott le – restaurációra készül Magyarországon. A jövendő kormányzó tájékoztatta a királyt a budapesti eseményekről és azt kérte tőle, hogy ha ilyesmi szándékában is állna, a párizsi békeszerződés megkötése előtt ne tegyen kísérletet egy magyarországi visszatérésére.

HORTHY KORMÁNYZÓVÁ VÁLASZTÁSA

A választás napjára, 1920. március 1-jére Budapesten riadókészültségbe helyezték a „nemzeti hadsereget". Biztonsági okokból tiszti különítmények álltak sorfalat a Gellért Szállótól, ahol Horthy megszállt, a Parlament épületéig, ahol a nemzetgyűlés ülésezett. Nagy érdeklődés mutatkozott

a választás iránt a lakosság köréből. A rendőrség és a hadsereg vezetői viszont Horthy elleni kommunista merénylettől tartottak. Március 1-jén prohászka püspök által vezetett parlamenti küldöttség kereste fel Horthyt szállásán, és közölte vele a nemzetgyűlés imént meghozott döntését: a 141-ből 131 szavazattal Horthy Miklós altengernagyot a magyar királyság kormányzójává választotta. (Kilenc szavazatot gróf Apponyi Albert kapott, egy szavazat érvénytelen volt.)

Horthy mindenekelőtt arra hivatkozva, hogy a császárra tett hűségesküjével ellentétbe kerül, elutasította, hogy kormányzóként az alkotmányra és a nemzetre esküt tegyen. E magatartásnak az igazi oka azonban az volt, hogy elégtelennek ítélte jövendő kormányzói jogait. Csak amikor a nemesség adományozásának és a legfelsőbb egyházi kegyúri jogosultságán kívül valamennyi királyi jogot is biztosították részére, akkor volt hajlandó Horthy a kormányzói esküt letenni.

Horthy kormányzóvá választását a nemzet többsége – emlékezve az 1918-as és 1919-es forradalmak keserű tapasztalataira – megkönnyebbüléssel vette tudomásul. Jóllehet, egyes társadalmi rétegekben a katonai diktatúrától való félsz továbbra is megmaradt, ennek ellenére a többség belátta, hogy az adott nehéz kül- és belpolitikai helyzetben Magyarországnak elsősorban és sürgősen rendre és jogra támaszkodó vezetésre van szüksége. A polgári rétegek Károlyi Mihály kétbalkezes demokratikus kísérleteiből – amely 1919-ben a vörös diktatúrába torkollott – jórészt amúgy is kiábrándultak. A kisgazda parasztság jóindulatú várakozással tekintett Horthyra, illetve az általa képviselt új rend elé, miután 1919-ben bebizonyosodott, hogy a kommunisták képtelenek voltak az agrárkérdést a parasztság javára megoldani. A földek állami kézbe vételével a vidéken amolyan új feudalizmust teremtettek, és 133 napos uralmuk alatt a parasztság tömegei elfordultak tőlük. Ami a munkásságot illeti, nos a magyar munkásság a Tanácsköztársaság keserű emléke és az ezzel kapcsolatos megrázkódtatás következtében nagy tömegeiben józanodott ki az internacionalizmusból, és többségében a szociáldemokrata vagy antimarxista keresztényszocialista eszmék felé fordult. A későbbiekben – Trianon miatt – a nacionalizmust is magáévá tette.

Így a nemzet túlnyomó többsége, előlegezett bizalommal, Horthyra függesztette szemét, azt remélték tőle, hogy a legkisebb megrázkódtatások árán vezeti majd ki Magyarországot a háborút követő idők zűrzavarából. A társadalmi békének ez a reménysége jutott kifejezésre a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi lapjának, a *Népszavá*nak egyik 1920-as vezércikkében is. Ebben, március 2-án, Vanczák János, pártja vezető tisztségviselőjeként Horthy kormányzóvá választását melegen üdvözölte, és pártja nevében „békekötésre nyújtotta a magyar munkás kérges tenyerét". A cikk a következő szavakkal fejeződött be: „Nagyméltóságod bölcsességére bízzuk, hogy megragadja-e az Ön felé nyújtott kezet, vagy azt, mint méltatlant, visszautasítja."

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM

Alig zajlott le a kormányzóválasztás, új, megoldásra váró problémák jelentkeztek. Párizsban 1920 januárja óta magyar kormánybizottság tartózkodott. A békeszerződést várták, a döntést a magyar királyság területeinek sorsáról. A belpolitikai helyzet március közepén bizonyos mértékig stabilizálódott. Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök vezetésével március 15-én új kormány alakult. Őt július 19-én gróf Teleki Pál követte posztján. Mindkét miniszterelnök kétpárti koalíciós kormány élén állt: az 1920. évi januári

választásokon nagyjából egyenlő mértékben osztozott a szavazatokon a Keresztény Nemzeti Unió és a Kisgazda Párt. Simonyi-Semadam kormányára várt a tragikus feladat, hogy Párizsban alá kelljen írnia a győztes hatalmak által diktált magyar békeszerződést.

Ennek területi föltételei (hogy most csak erről beszéljünk) lesújtóak voltak. Magyarországnak nagyjából eredeti területe *kétharmadáról* kellett lemondania az utódállamok, illetve Ausztria javára.

Magyarország területe, Horvátországot nem számítva, 283 ezer km²-ről 93 ezerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent.

Ausztriához került 4 ezer km², 292 ezer lakossal (ebből 26 ezer magyar); Csehszlovákiához került 63 ezer km², 3,5 millió lakossal (1 millió 72 ezer magyar); Jugoszláviához került – Horvátországot nem számítva, de Fiumét igen –, 21 ezer km², 1,6 millió lakossal (465 ezer magyar); Romániához került 102 ezer km², 3,5 millió lakossal (köztük 1,6 millió magyar). Még Lengyelországnak is jutott 532 km²-nyi terület.

A Magyarországtól elcsatolt területek többségén valóban „nemzetiségiek" éltek: szlovákok, rutének, románok, szerbek, horvátok és németek. Az is megfelel az igazságnak, hogy a megelőző ötven évben Magyarország nem nagy érdeklődést és megértést tanúsított e nemzetiségek gondjai iránt. A központilag irányított és sok tekintetben merev magyarosító folyamat, amely a Ferenc József-i kor magyar kormányai nemzetiségi politikájának meghatározó irányzata volt és arra irányult, hogy „a Duna-medencében a magyarok örök hegemóniáját" biztosítsa, most éppen ellenkező hatást váltott ki. A Szent István-i birodalom nemzetiségei arra törekedtek, hogy anyaországaikkal egyesüljenek, vagy – mint Csehszlovákia esetében – egy új államszövetségnek részeivé kívántak válni, mivel ezek lakossága etnikailag a magyaroknál hozzájuk közelebb állt.

De az új határok, amelyeket Párizsban elégtelen térképek és statisztikák alapján határoztak meg, teljesen magyar lakosságú területeket is leszakítottak az anyaországról. Így több mint három millió magyar került idegen uralom alá. A magyar békedelegációnak minden igyekezete, hogy legalább a határok mentén, az etnikailag vegyes lakosságú területeken rendezzenek jövőbeli állami hovatartozásukról népszavazást, merev elutasításra talált.

Annak, hogy a magyar delegáció 1920. június 4-én a francia királyok egykori palotájában, a versailles-i Kis-Trianonban végül is aláírta a győztes hatalmak békediktátumát, több oka volt. Az egyik legdöntőbb ok egy hivatalos jegyzék, úgynevezett *lettre d'envoi* volt, melyet A. E. Millerand francia miniszter, a békekonferencia új elnöke adott át, és benne a békeszerződés bizonyos igazságtalanságait elismerve nyitva hagyta a későbbi határkiigazítás törvényes lehetőségét. Más – nem hivatalos – ígéretek is elhangzottak vezető francia politikusok részéről a szerződés későbbi, részleges revízióját illetően. Ezek a budapesti politikusokban azt a reményt keltették, hogy Magyarország ügyében az utolsó szó nem Trianonban hangzott el. Egy későbbi területi revizió lehetséges.

A békeszerződés jóvátétel fizetésére kötelezte Magyarországot. Megszabta hadserege létszámát is. Az új Magyarország csupán 35 000 fős hivatásosokból álló hadsereget tarthatott, mindezt páncélosok, repülőgépek és egyéb modern fegyverzet nélkül. A szigorú katonai föltételeket az antant Szövetségi Ellenőrző Bizottsága ellenőrizte, amely (kezdetben) nagyon szorgoskodott és mindenütt az országban katonai „titkok", „rejtett fegyverek" után kutatott.

1920. június 4-e után a nemzeti gyász jeléül a zászlókat félárbocra eresztették Magyarországon. A budapesti Szabadság téren felállított, a trianoni

békediktátumot jelképező emlékműnél (1945 után ezt lerombolták) a nemzeti zászló így 18 éven át félárbocon lengett. Csak 1938-ban, amikor első ízben került magyar terület vissza az országhoz, a zászlót magasabbra vonták...

Gazdasági tekintetben Magyarország 1920 nyarán az összeomlás szélén állt. Az új határokon belül megmaradtak ugyan a magyar Alföld és a dunántúli dombos vidék termékeny területei, csakhogy ezek voltak a Kárpát-medencében a legsűrűbben lakottak a négyzetkilométerenként 86 fős eloszlással. Az összlakosság egyhatoda a túl nagyra duzzadt fővárosban élt, ahová az ipar nagy része is összpontosult. Ennek nyersanyagháttere viszont szinte teljes egészében az utódállamokhoz került. A háború, a forradalmak kora is megtette a magáét. Az ország gazdaságilag és lelkileg kimerült, feldúlt és kifosztott állapotban volt. „Csupán a románok által elhurcolt javak, főleg a gördülő közlekedési eszközök és a tenyészállatok értéke kereken három milliárd aranykoronát tett ki, a tizenkétszeresét annak a kölcsönnek, amivel négy évvel később Magyarország állami pénzügyeit és gazdaságát szanálták." (Thomas v. Bogyay: Grundzüge der Geschichte Ungarns, Darmstadt, 1967, 165. old.) Munkanélküliség, infláció és üres államkassza lett ennek a stagnálásnak a következménye. Ilyen „örökség" – a lelki terhekkel együtt, amelyek Trianon közvetlen következményeiből és Magyarországnak az ezeréves duna-medencei hegemóniájáról való lemondásából következtek – határozta meg ennek az államnak további sorsát, jóllehet, politikai megújulási folyamata tulajdonképpen 1920-szal még le sem zárult.

A KORMÁNYZÓ ÉS A KIRÁLY

Károly király, aki Svájcban talált menedékre, semmiképpen sem adta föl a reményt, hogy a Habsburgok régi hatalmát a Duna-medencében visszaállítsa. A császári trónhoz vezető út az új politikai viszonyok között csak Budapesten át vezethetett. 1918 őszén ő csak mint császár mondott le, magyar királyként *nem.* Magyarországon, az egykori birodalom Lajtán inneni felében számos intézményben még a forradalmak után is tovább élt a Monarchia szelleme; a főnemesség és a klérus visszanyerte egykori befolyását a politikai életben, emellett a „király nélküli királyság" élén egy olyan férfiú állt, aki mint a császári és királyi hadiflotta utolsó főparancsnoka, a forradalom zavaros napjaiban is kinyilvánította hűségét és odaadását a Monarchia és az uralkodó iránt. Kételkedhetett-e Károly, hogy a régi birodalom helyreállítására irányuló törekvésében az első láncszem a magyar trón visszaszerzése lehet?!

A béketárgyalások befejezése előtt – és ebben teljes volt az egyetértés Horthy és a király között – semmiféle restaurációs kísérlethez nem lehetett hozzálátni. Ez csak megzavarhatta volna Magyarország státusát a párizsi béketárgyalásokon. De 1920. június 4. után Károly nyugtalankodni kezdett. Budapest hívását várta. Meg volt győződve arról, hogy Horthy, akinek kormányzóságát a magyar királypártiakhoz hasonlóan ő maga is rövid életűnek, ideiglenesnek tekintette, gyorsan megteszi a szükséges lépéseket, hogy Budapesten visszahelyezzék jogaikba a Habsburgokat.

De Budapestről csak nem jött a hívás. Növekvő nyugtalanságában Károly terveket kezdett szőni, hogyan juthatna leggyorsabban Magyarországra, hogy ott személyesen járjon el uralkodói jogaiba való visszahelyezéséért.

Egy restaurációs kísérletre az akkori külpolitikai helyzet nem volt kedvezőtlen. Anglia minde-

nekelőtt nyugalmat és stabilitást kívánt a Duna-medencében, Franciaország pedig e térségben szívesen látott volna egy franciabarát katolikus államszövetséget a protestáns „Poroszország" ellensúlyaként. Ez ugyanis gátat vethetett volna Olaszország befolyásának a Balkánon, míg az a veszély, hogy a kicsiny Ausztria csatlakozik Németországhoz, vagyis „Anschluss"-t hajt végre, így idejében ugyancsak megakadályozhatónak tűnt.

1921. március 26-án Károly mindenki meglepetésére rangrejtve Magyarországra utazott. Szombathelyen több magyar politikussal, köztük gróf Teleki Pál miniszterelnökkel is megtárgyalta a Habsburg-ház jövőjének magyarországi kilátásait és feladatait. Ott megállapodtak, hogy másnap Budapestre utaznak, hogy Horthyval megbeszéljék a király visszatérésének ügyét. Így is történt. Március 27-én az urak két autón Budapestre indultak. Károly érkezett elsőnek Budapestre húsvét hétfő délutánján. Horthy, akit szárnysegédje ebéd közben lepett meg a hírrel, hogy Károly a palota előtt tartózkodik, meg volt döbbenve. Nem értette a király jövetelének sürgősségét. Ennek ellenére azonnal fogadta Károlyt.

Kettőjük megbeszélése teljes két órán át tartott. Eszmecseréjüknek nem voltak tanúi. Beszélgetésükről, annak tartalmát illetően, később memoár formájában nagyjából egyformán számoltak be, de mindkettőjük tudósítása személyes neheztelésről tanúskodik. Károly kezdetben kitartott elhatározásánál: most, azonnal végrehajtja a restaurációt, elfoglalja a magyar trónt. Horthy, mint „felséges uralkodójának alattvalója", személyében ugyan Károly engedelmes hívének tekintette magát, ugyanakkor azonban volt annyi politikai (és hazafias) érzéke, hogy felismerje: ebben az órában Magyarország sorsa forog kockán. Amint a két férfi tárgyalásai során kiderült, a király nem volt a párizsi kormány egyértelmű garanciája birtokában, miszerint ha sikerrel jár budapesti útja, Franciaország csak névlegesen tiltakozik Habsburg Károly magyar királlyá való beiktatása ellen. Károly nem akarta megérteni, hogy Olaszország, de még inkább Magyarország szomszédai (mindenekelőtt Prága és Belgrád) nem tűrnék el a restaurációt és végső adukként még a fegyveres föllépéstől sem rettennének vissza. „Ha Briand (a francia miniszterelnök és külügyminiszter) vállalja a garanciát, akkor örömmel helyezem vissza Felségedet királyi jogaiba" – mondotta Horthy a királynak, aki nem tudta elképzelni, hogy visszahelyezése magyar uralkodóvá háborút robbanthat ki az ország és a vele szemben egyébként is ellenséges érzelmű szomszédok között. Joggal jegyezte meg visszaemlékezéseiben később Horthy, hogy egy ilyen háború kitörése esetén a király legföljebb visszarepül Svájcba, Magyarországot azonban ellenségei lerohannák és megszállnák.

Károly esélyei belpolitikai szempontból is rosszul álltak. Az országban ugyan kevesen voltak a köztársasági eszme hívei, de a lakosság igen nagy része a Habsburg-dinasztiát még mindig 1848 magyar szabadságmozgalmának elnyomásával azonosította. A királypártiak maguk is két táborra oszlottak: az úgynevezett legitimistákra, akik a Habsburg-háznak a magyar trónra való visszahelyezését akarták, szemben a szabad királyválasztókkal, akik ugyancsak királyt kívántak trónra ültetni, de magyar származásút. Ez utóbbiak közé tartozott a hadsereg nagy része, különösen a még mindig hangadó, volt tiszti különítmények, amelyek élén Gömbös Gyula állt. Ezért Károly visszahelyezése a trónra nemcsak külpolitikai válságba torkollott volna, hanem egyidejűleg az országban a polgárháború veszélyét is fölidézte. Horthy döntése, mellyel végső soron megtagadta Károly visszatérését, ilyen módon Magyarország érdekében állt és ebben a történelem őt igazolta.

Horthy, amint Károly király életrajzírói aláhúz-

zák, mindebben jövőbeli helyzetét mérlegelve személyes érdekeit is érvényesítette (amelyeket Károlynak tudomásul kellett vennie). Ez hozzátartozik ennek a méltóságára adó férfiú belső képéhez, amely egyébként már a kormányzói eskü első megtagadásakor kirajzolódott.

Viszont Horthy döntésének történelmi helyességét már a következő napok eseményei igazolták. Mint ahogy azt a kormányzó előre megjósolta, Károly titkos külföldi pártfogói közül a döntő pillanatban senki sem akart tudni a restaurációról. 1921. április 1-jén ült össze a győztes hatalmak nagyköveti konferenciája, amelyen Jules Cambon, a francia elnök, kormánya nevében nyilatkozatot tett: minden olyan hír, mely szerint a francia kormány a volt osztrák császárt Magyarországra való visszatérésre bátorította volna, hamis. A francia kormány ezzel szemben „teljes egyetértésben a szövetségesek politikájával elutasítja a Habsburgok restaurációját"

Ezzel még nem zárult le a Habsburg-kérdés Magyarországon. Károly, svájci száműzetésében, továbbra sem adta föl a reményt, hogy rövidesen visszatérhet Budapestre. Eközben ott átalakították a kormányt. A legitimisták kiléptek a kabinetből. Maga Teleki miniszterelnök is lemondott, mivel Károly húsvéti budapesti útjakor túlságosan kompromittálta magát. Az új miniszterelnök a 47 éves, Erdélyből származó gróf Bethlen István lett, aki a továbbiakban kormányfőként több mint 10 évig határozta meg Magyarország sorsát, és tevékenységével a rendszert eredményesen konszolidálta.

Horthy előtt gróf Bethlen nem volt ismeretlen. A konzervatív beállítottságú politikus már a Monarchia idején nevet szerzett magának a politikai porondon. A forradalom zavaros napjaiban az elsők egyikeként alakított antibolsevista bizottságot és tevőlegesen kivette részét abból, hogy Magyarországot a kommunista rezsimtől megszabadítsák.

Személyes ismeretsége Horthyval még az 1919-es szegedi évből ered, amikor – mint ismeretes – az altengernagyot a megalakítandó „nemzeti hadsereg" főparancsnokának hívták meg. Bethlen miniszterelnökként támogatta Horthyt. Jól értett hozzá, hogy a nagypolitikában járatlan admirálist saját politikai nézetei értelmében befolyásolja. Ma egyre több történész osztja azt a nézetet, hogy Horthy kormányzósága a húszas években sokkal több problémával és visszaeséssel terhelt lett volna, ha nem éppen az ügyes és vérbeli politikus Bethlen áll kormányfőként az előtérben.

Bethlen kezdettől fogva ellenezte Károly visszatérését a magyar trónra. Nem mintha Károly személye ellen kifogása lett volna, hanem mert józanul kiszámította, hogy az új nemzeti államok nem fognak megtűrni egy Habsburg-restaurációt a Duna-medencében. S ha komolyra fordulna az ügy, ez ellen fegyveres erővel is föllépnének. Magyarországnak, ha létét biztosítani akarja, elsősorban békére van szüksége. Így Bethlen az első naptól kezdve Horthy mellett állt a restauráció kérdésében is.

Ekkor szinte bombaként érkezett meg 1921. október 21-én a hír Budapestre, hogy a király – ez alkalommal harcias felesége társaságában – október 20-án Nyugat-Magyarországra érkezett. Károly láthatóan nem akarta megismételni húsvét hétfői kudarcát. Így nem is gondolt arra, hogy Horthyt szavakkal próbálja szándékáról meggyőzni. A fegyverekhez fordult. Október 21-én Sopronban kormányt nevezett ki, és a királyra föleskűdött szombathelyi és soproni honvéd helyőrség egységei élén Budapestre indult.

Horthy és Bethlen csak október 22-én szereztek tudomást arról, hogy a király katonáival útra kelt Budapestre. A levelet, amelyet a kormányzó a királyhoz intézett és amelyben Károlyt udvariasan, de határozottan lépésének Magyarországra ható következményeire figyelmeztette, nem tud-

ták idejében átadni címzettjének. Ehelyett csak hiób hírek jöttek: Károly katonái élén vasúton közeledik a főváros felé! Bethlen tanácsára Horthy úgy döntött, hogy Budapest védelmére katonai egységeket mozgósít.

Időközben a külvilág is értesült az eseményekről. Az antant tiltakozó levelét a Habsburgok Magyarországra való visszatérése ellen már október 22-én kikézbesítették Budapesten. Ebben az antant hivatalosan óvást jelentett be Károly restaurációja ellen. Prága, Belgrád és Bukarest reakciója azonban ennél sokkal hevesebb, ultimátum jellegű volt: Beneš tüstént tudatta, hogy országa egy magyarországi Habsburg király ellen háborút indít. Már október 23-án részleges mozgósítást rendeltek el a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. Miközben tehát azon a napon, amikor úgy látszott, hogy Budapest előterében, Budaörsnél magyarok és magyarok között harc bontakozhat ki, a cseh Beneš és a szerb Sándor király hadseregei fölvonultak az ország északi és déli határain. A Horthy által már húsvétkor előre látott katonai beavatkozás veszélye merült fel. Sőt, mivel az 1921. április 23-i, Prágában megkötött Habsburg-ellenes egyezséghez a román kormány is csatlakozott, román intervencióval is számolni lehetett.

A müncheni történész, Emilio Vasari (vagyis Csonka Emil) feltételezése, hogy Horthy energikus föllépése Károly ellen kizárólag hatalmi mohóságának következménye volt, mivel „ő, mint »homo novus« (új ember) a politikában nem tudott ellenállni a »hatalom édességének«", a fentebb ábrázolt politikai állapotok fényében – véleményünk szerint – nem tekinthető tárgyilagos megítélésnek.

Károly helyzete gyorsan romlott. Franciaországból sem jött támogatás. És mivel a király Budapest felé vezető útján sok időt vesztett el fölösleges protokolláris aktusokkal, a kormány lehetőséget nyert az ellenintézkedésekhez. Október 23-án Budaörsnél, alig 15 kilométerre a fővárostól, összecsaptak Károly csapatai és Horthy sebtében mozgósított katonai egységei. Ez utóbbiakat a budapesti főiskolák Habsburg-ellenes fölfegyverzett diákjaival erősítették meg. Az ellenállás láttán Károly – aki kerülni akart minden vérontást – meghiúsítottnak ítélte meg vállalkozását. Tanácsadói ugyan azt javasolták, hogy szélesítse ki az összecsapást ütközetté és csapatai élén törjenek át Budapestig, ehelyett a király kiadta a visszavonulási parancsot. Miatta, jelentette ki, ne haljanak meg emberek.

Ami ezután következett, az már néhány mondatban elmondható. Károly királyhű hadereje föloszlott. A király feleségével, Horthyhoz hű tisztek őrizetében, egy Tata melletti kastélyba húzódott vissza. Innen ugyanezek néhány nap múlva, megadva a Habsburg exuralkodónak a legnagyobb tiszteletet, Tihanyba, a Benedek-rendi kolostorba kísérték. Itt kellett kivárniuk az antant rendelkezését. Ez hamarosan megtörtént: október 29-én az antant budapesti képviselői határozottan követelték, hogy a Bethlen-kormány minden „de" és „ha" nélkül jelentse be hivatalosan is IV. Károlynak a magyar tróntól való megfosztását. Ez 1921. november 1-jén meg is történt, amikor a minisztertanács elfogadta az előterjesztett törvénytervezetet. Ugyanezen a napon a britek intézkedtek, hogy a királyt és feleségét az országból eltávolítsák. Egy brit dunai hajó fedélzetén Károly visszavonhatatlanul elhagyta Magyarországot. Madeira szigetére vitték száműzetésbe, ahol 1922. április 1-jén elhunyt.

De még ezzel sem oldódott meg teljesen Horthy számára a Habsburg-kérdés. A Bethlen-kormány 1921. november 2-án a nemzetgyűlés elé terjesztett egy törvényjavaslatot, amelyet az el is fogadott. November 6-án be is cikkelyezte a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló törvényt. Ebben ugyan kimondották a Habsburg-ház detro-

nizálása, azonban – kiskapuként – egy esetleges „szabad királyválasztásból" a Habsburgokat sem zárták ki. A királyság intézményét továbbra is megtartották. (Csak az antanthatalmak tiltakozására voltak kénytelenek egy, a kormánytagok által aláírt kiegészítő jegyzőkönyvet készíteni, amely leszögezte, hogy szabad királyválasztás esetén is tilos a Habsburgok restaurálása, és minden ezirányú döntés előtt először az antanthatalmak képviselőit meg kell hallgatni.)

A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ

Habsburg Károly 1921 októberi trónrajutási próbálkozása egybeesett bizonyos eseményekkel, melyek az ország helyzetére mind külpolitikailag, mind belpolitikailag tartósan kihatottak.

A Saint-Germainben megkötött osztrák békeszerződés (1919) Ausztriának ítélte három nyugat-magyarországi megye határsávterületét, melyek mindig Magyarország részét képezték, annak ellenére, hogy lakosságuk főként német anyanyelvű volt. Ám a területek átadását időlegesen elhalasztották. Csak azt követően, hogy Ausztria kiheverte 1920-as súlyos politikai válságát, követelte a bécsi kormányzat e nyugat-magyarországi területek Burgenlandhoz való csatolását.

1921 augusztusában a győztes hatalmak budapesti követei kezdeményezésére Bécs most jelentkezett Nyugat-Magyarországért. Amikor azonban az osztrák csendőrség átlépte a régi osztrák–magyar határt, hogy e területeket birtokába vegye, itt váratlanul katonai ellenállásba ütközött. A sziléziai szabadcsapatok mintájára fölfegyverzett magyar nacionalista csoportok állták útjukat és érzékeny veszteséget okoztak az osztrákoknak. A Burgenland több helyén föllángoló harcok hirtelen ráirányították a győztes hatalmak figyelmét

Délkelet-Európa labilis (és igazságtalan) határkérdéseire. Bethlen grófnak – az olasz kormány támogatásával – sikerült elérnie, hogy e határkérdés megvitatására nemzetközi konferenciát hívjanak össze. Az így Velencében megtartott 1921. október 11-i értekezlet olyan megoldást fogadott el, amely a magyar fél számára részleges sikert hozott. Az 1921. december 14-e és 16-a között megtartott népszavazás (ez volt egyébként az egyetlen mindazokon a területeken, amelyek fölött Trianon következtében a magyar korona elvesztette fönnhatóságát) Sopron és környékét, ahol a lakosság többsége Magyarország mellett foglalt állást, meghagyta a Magyar Királyság számára. Örömünnep volt ez az egész ország számára. Ez az esemény első ízben törte szét 1920 óta a trianoni békediktátum korlátait, mégpedig erőszak nélkül, békés eszközökkel. Ez a siker példa lett a magyar kormányok számára a későbbi hasonló revíziós igényeket illetően.

A Nyugat-Magyarország-kérdés dűlőre vitte a tiszti – terror – különítmények további sorsát is.

Ezeknek legnevesebb tagjai – mint például Prónay Pál, Héjjas Iván, Ostenburg-Moravek Gyula stb. – tevőlegesen részt vettek a burgenlandi szabadcsapat-vállalkozásban, majd 1921 októberének második felében Habsburg Károly oldalán részben szembefordultak Horthyval. Károly leghűségesebb hívei ugyanis a szabadcsapatok tagjai közül verbuválódtak, így Ostenburg-Moravek zászlóalja képezte Károly Budapest irányában végrehajtott előrenyomulása idején a király „testőrségét". Ekkor Horthynak is be kellett látnia, hogy a konszolidációt óhajtó országban nincs semmi keresnivalójuk ezeknek a tiszti különítményeknek, és ezek léte saját pozícióját is nagymértékben veszélyeztetheti. Bethlen gróf ismételt sürgetésére a kormányzó rászánta magát, hogy erélyesen lépjen föl e tiszti különítményesekkel szemben. Különleges helyzetüket 1922 legelején megszüntették.

egységeiket hatalmi szóval föloszlatták. Bíróságilag azonban sohasem vonták felelősségre őket, s aki nem akart búcsút mondani a hadseregnek, azt besorolták a magyar királyi honvédségbe.

Hogyan alakult Horthy viszonya Bethlenhez?

A kormányzó teljes mértékben megbízott miniszterelnökében, személyét nagyra becsülte. A két politikus azonos beállítottságú volt, mindketten konzervatívok voltak, az „ancien régime" hívei, s erős nemzeti érzés jellemezte őket. Horthy és Bethlen értetlenül állt szemben azokkal a demokratikus reformokkal, melyeket Ausztriában, Csehszlovákiában, sőt bizonyos mértékben még Romániában is, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a húszas években bevezettek, s melyek mind az államra, mind a társadalomra a fejlődés irányába ható, kellő befolyást gyakoroltak. A gróf inkább a „kis lépések", az elkerülhetetlen reformok híve volt. Ha fölismerte is szükségszerűségüket, s nem szállt szembe a korszellemmel, mégis csupán azt a minimumot fogadta el, amit elegendőnek tartott az ellenzék fékentartásához. Megmutatkozott ez a földosztás (agrárkérdés) nem kielégítő megoldásában, a szociáldemokrata mozgalom korlátozott legalizálásában (Bethlen–Peyer-paktum), vagy a szakszervezetek engedélyezésének kérdése körüli huzavonában.

Horthy az elkövetkezendő évtizedben alig avatkozott bele Magyarország politikai életébe. Megmaradt államfőnek, és szabad kezet adott miniszterelnökének. Manapság Magyarországon létezik egy olyan felfogás, hogy a kormányzó 1922-től átmenetileg függőségi viszonyba került Bethlennel. Ha ez így is lett volna, a Magyar Királyság bel- és külpolitikájának alakítására ennek nem volt kihatása. A két államférfi szoros baráti kapcsolata 1931-ig szinte problémamentes volt, kölcsönösen egymásra voltak utalva, és közös gondolatvilágukat megszabta a cél: Magyarországot, a Trianonban megcsonkított országot átmenteni a nehéz időkön, s az adott lehetőségek között, békés eszközökkel visszaállítani a Duna térségében az ország régi tényét és korábbi hatalmát.

Gróf Bethlen István kormányfői tevékenységének évtizede Magyarország számára mai mércével mérve is döntő jelentőségűnek bizonyult. A belpolitikai feladatokat a konszolidációs program keretében a gróf a maga módján, tehát konzervatív módon oldotta meg. 1922 tavaszán új választásokat írtak ki, amelyen a Szociáldemokrata Párt is részt vett, a Bethlennel kötött kompromisszumos egyezségnek megfelelően. Az eddigi választási rendszert – amit az antant képviselői kényszerítettek ki előzőleg – azonban részben módosították: *titkos* választásokra csak Budapesten és néhány nagyvárosban kerülhetett sor. Másutt „nyíltan" kellett választani, amit Bethlen nem minden cinizmus nélkül azzal magyarázott: a magyar nép jelleméhez jobban illik, hogy nyíltan juttassa kifejezésre politikai véleményét.

Az újjáválasztott parlament több pártot foglalt magában: a legerősebb párt változatlanul az egységes kormánypárt volt, amely nevét az elkövetkezendő évtizedekben többször megváltoztatta, ám 1944-ig megmaradt az ország politikai gerincének. A polgári demokratikus pártokon kívül első ízben ültek szociáldemokraták is a parlamentben. Pártjuk és az engedélyezett szakszervezetek legális alapokat biztosítottak azoknak a munkásoknak, akik marxista felfogásban kívántak politikai tevékenységet kifejteni. A Kommunista Pártot viszont a kormány továbbra is illegálissá nyilvánította, és tagjait rendőrileg üldözték. Ennek ellenére a párt a moszkvai Kommunista Internacionálé szekciójaként, s hazájában földalatti mozgalomként létezett. Taglétszáma minimális volt és vezetői frakcióharcokba bonyolódtak. Politikai befolyásuk az ország, de még a marxista gondolkodású munkásság között is alig volt, sem a húszas, sem a harmincas években.

Bethlen azonban nemcsak a „baloldali" radikálisokkal szemben, hanem ellenlábasaikkal, a radikális „jobboldaliakkal" szemben is föllépett. A jobboldali radikálisok hatalmát az elkövetkező időszakban sikerült korlátoznia, különleges helyzetüket a hadseregben és az államéletben majdnem teljesen megszüntetnie. Hiába próbálkoztak a félreállított tisztek, hogy Horthynál oltalmat és támogatást találjanak. A kormányzó vagy kertelés nélkül elutasította kérésüket, vagy pedig – amint erről Prónay százados naplóföljegyzéseiben olvashatunk – kitérő választ adott, hogy leszerelje őket. Arra is hivatkozott, hogy bár szívesen segítene, de meg van kötve a keze. Bizonyos értelemben ez helytálló is volt, mert Horthy nem mindig örült, ha „embereit" (régi szegedi bajtársait) pozíciójukból eltávolították, de mindig meghajolt Bethlen magyarázatai előtt, aki meg tudta értetni vele a hozott rendszabályok szükségességét.

Ugyancsak Bethlen nevéhez fűződik Horthy elhatározásának támogatása, aki 1922 augusztusában egyszer s mindenkorra visszautasította a magyar koronát. Néhány magyar arisztokrata, élükön Ráday Gedeon gróffal, fölkereste a kormányzót a főváros melletti nyári rezidenciáján, Gödöllőn, és ők javasolták, hogy Horthy koronáztassa meg magát királlyá. Ily módon legyen a nemzetnek az Árpád-háziak és a Hunyadiak után egy Horthy-dinasztiájuk is. A kínos Habsburg-kérdés, illetve a Habsburgoknak a magyar trónra formált joga ezáltal véglegesen megoldódna. Horthy viszont hű maradt eredeti elhatározásához, ő kormányzónál több nem kívánt lenni.

A húszas évek második felében gazdaságilag is konszolidálódott Magyarország, ami nem utolsósorban annak az 1924-ben kapott nagy külföldi kölcsönnek köszönhető, amelynek segítségével stabilizálták a magyar pénzt és pontot tettek az infláció végére. (Magyarország 250 millió arany-

korona népszövetségi kölcsönt kapott 20 évre, ennek ellenében Magyarország vállalta, hogy gazdasági életét két és fél esztendő tartamára a Népszövetség ellenőrzése alá helyezi.) Ám a lakosság nagy részének (főként a szomszédos államokból százezerszámra menekült magyarok) ínséges helyzete és egyes titkos szövetségek botor tevékenysége miatt (erről még lesz szó) a belső kibontakozás nem várt tempóban haladt.

1926. november 11-én Bethlen a nemzetgyűléssel elfogadtatta a XXII. törvénycikket és létrehozta a parlamenten belül a felsőházat. Ez már 1918 előtt is megvolt és már akkor is a demokratikus fejlődés „fékjeként" működött. Az új felsőház négy csoportot fogott át: 1. a Habsburg–Lotharingiai ház tagjait (ha beszéltek magyarul és lakhelyük az országon belül volt); 2. a főnemesség képviselőit; 3. bizonyos hivatalok és méltóságok birtokosait, közöttük katolikus püspököket, a protestáns egyházak képviselőit, a magyar főrabbit és a Legfelsőbb Bíróság elnökét; 4. a vidéki és városi elöljáróságok, az egyetemek, a kereskedelem, az ipar, a mezőgazdaság és más foglalkozások hivatásos képviselői által választott honatyákat, valamint az államélet huszonnégy személyiségét; ezek kinevezése Horthy jogkörébe tartozott.

A kétszáznegyvenkét tagú felsőház és a kétszáznegyvenöt tagú képviselőház képezte most már együttesen a nemzetgyűlést, amelynek a törvényalkotás volt a feladata. A miniszterelnököt és a minisztereket a választási eredményeknek megfelelően Horthy nevezte ki, noha ők maguk a nemzetgyűlésnek tartoztak felelősséggel.

Bethlen miniszterelnökségének első évei alatt helyreállt Magyarországon a törvényesség és a rend, megszűnt a terror, és egyes állampolgári korlátozásoktól eltekintve általában biztosították az egyének szabadságjogait. Ennek ellenére az ország kimaradt abból a demokratikus fejlődésből, amely akkoriban Európa nyugati felében mindenütt meg-

indult. A Magyar Királyságban így tovább élt az egykori Monarchia ekkor már erősen anakronisztikus szelleme, merev társadalmi tagozódása. Mindez nemcsak Bethlenen múlott. Nagymértékben a kormányzó személyére és politikai beállítottságára vezethető vissza.

HORTHY ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM

Konzervatív-feudális jellege miatt nagyon hasonlított a húszas évek magyar társadalmi rendje az 1914 előtti időszak Monarchiájának berendezéséhez. A hagyományos fényűzés jellemzője maradt az uralkodó osztálynak, amelyen belül az arisztokrácia továbbra is megőrizte kiváltságait. Mivel gazdasági bázisuk, a nagybirtok – kisebb korrekciókkal – érintetlen maradt, nyugodtan folytathatták azt az életet, amelyet a háborút követő zűrzavarok csupán megszakítottak. „Semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek" – éppúgy, mint XVIII. Lajos udvarának francia arisztokratái. Ez az arisztokrácia, mely különben eléggé nemzetközi volt, túlnyomórészt leereszkedően szemlélte a kormányzó tevékenységét. Kormányzóságát átmeneti megoldásnak tartotta, az első világháború győztes nagyhatalmai által rájuk kényszerítettnek, amely rögtön eltűnik, ha eljön annak az ideje, hogy a király kérdését royalista szellemben megoldják. A grófok, hercegek és főhercegek számára a kisnemes Horthy mindig is „idegen" maradt. Szerintük pozícióját – bármennyire paradox is – a forradalmi körülményeknek és az elvesztett háborúnak köszönhette. Mindezek ellenére az arisztokrácia bizonyos értelemben pártfogolta Horthyt. „Nem lehet érdekünk, hogy Horthyt megbuktassuk" – írta Albin Schager gróf, az egyik osztrák legitimista párt vezetője 1925 márciusában Otto Walsersheimb grófnak Magyarországra.

„Ellenkezőleg: örülhetünk, hogy egy konzervatív beállítottságú férfi áll a kormányrúdnál, most, amikor egyáltalában nem rózsás Magyarország politikai helyzete!" A levélíró kifejezésre juttatta meggyőződését, hogy Horthy nemcsak magatartásában legitimista, hanem eszerint érez is.

A katolikus klérussal Horthy jó kapcsolatokat épített ki. Az egyház kezdetben tartózkodó magatartást tanúsított ugyan a református vallású államfővel szemben, ám hamarosan változtatott véleményén. Csak 1942-ben alakultak ki bizonyos nézeteltérések – habár ezek nem árnyékolták be Horthy és az egyház viszonyát –, amikor a kormánypártból, illetve a közéletből néhány személyiség azt a tervet ötlötte ki, hogy Horthy unokáját magyar királlyá koronáztatják. Az egyház a királyság egyik legnagyobb földbirtokosaként abban is érdekelt volt, hogy radikális földreformra ne kerüljön a sor és semmilyen módon ne változtassák meg a fönnálló társadalmi rendet. E tekintetben bízvást számíthatott a kormányzóra.

Hogyan alakult Horthy és a polgárság viszonya?

A magyar polgárság viszonylag későn, a XIX. század végén alakult ki; ez idő tájban az osztrákok és a zsidóság erőteljesen képviselve volt soraiban. A voltaképpeni magyar polgárság az állami hivatalnokok és a kisnemesség fiaiból tevődött össze. Azokból, akik hajlandóságot éreztek ezen foglalkozások iránt, melyeket apjuk és nagyapjuk mindaddig nem gyakorolt. Kispolgárok, iparosok és alkalmazottak egészítették ki idővel ezt a társadalmi réteget, akik között mindinkább megtalálható volt egy-egy munkás- és kisparaszti származású is, föltéve, hogy magasabb képzettségre tett szert. Az új polgárság egyrészt azokból tevődött össze, akik a volt uralkodó réteg soraiból deklasszálódtak, másrészt a kevésbé vagyonosabb rétegek hozzátartozóiból. A világháború alatt ezek a férfiak a hadseregben szolgáltak, tiszt lett belőlük, s amikor a háborút olyan béke követte, amely a

történelmi Magyarország szétzúzásához vezetett, a megcsonkított, elszegényített Magyarországon nagy nehézségekbe ütközött a középosztályi normáknak megfelelő életvitelt kialakítani. Elkeseredés és egzisztenciális problémák jellemezték életüket.

Mivel ez a középosztály büszke volt saját társadalmi „vívmányaira", és továbbra is ragaszkodott az „államalkotó" rétegnek kijáró pozíciókhoz, politikai magatartása rendszerint agresszív, soviniszta és jobboldali beállítottságú volt. Mindenfajta reform ellensége volt, a liberalizmust a kommunizmus előfutáraként kezelte. Azonban ők is Horthyban látták a „maguk emberét", a magyar kisnemesség képviselőjét, aki segítségükre lesz nemcsak saját sorsuk jobbra fordításában, hanem aki visszaszerzi az ország régi határait és pompáját. „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" – ez lett jelszavává annak a középosztálynak, amely a húszas években arról is „gondoskodott", hogy a zsidókérdés ne veszítse el az időszerűségét.

1920-ban a magyar lakosság hat százaléka volt zsidó. A fővárosban viszont ez az arány meghaladta a 23 százalékot. Még kirívóbb volt a zsidók részaránya különböző tekintélyes budapesti foglalkozási csoportokban: 28 százalék a színészek között, 40 százalék a szerkesztők és az önálló műszaki foglalkozásúak körében, 36 százalék a gyógyszerészek között, 48 százalék az orvosok körében és 57 százalék az ügyvédek között. Továbbá száz önálló kereskedő közül 53, száz önálló banki és biztosítási foglalkozású közül 1920-ban 81 tartozott a zsidó felekezethez.

A középosztály egy bizonyos rétege azon szorgoskodott, hogy miként emelhetne gátat, hogyan akadályozhatná meg a zsidóság – szerintük a nemzetre káros – tevékenységét a népgazdaságban, a kereskedelemben, az iparban és nem utolsósorban Magyarország szellemi életében. Abban

bíztak, hogy zsidóellenes terveik Bethlennél és Horthynál megértésre találnak. Ebben mindenesetre tévedtek. A kormány konszolidációs programja rejtve, de magában foglalta a magyar zsidósággal való megbékélést is. E politika jegyében Bethlen, amennyire csak lehetett, csökkentette a még 1920-ból, Teleki Pál miniszterelnöksége idejéből származó numerus clausus szigorú alkalmazását az egyetemeken. (Ez az 1920:XXV. törvénycikk előírta az egyetemekre, jogakadémiákra fölvehetők számának meghatározását: a keretszámon belül az országban élő „népfajok", „nemzetiségek" csak országos arányszámuknak megfelelő arányban kerülhetnek be. A törvény célja a zsidó származású hallgatók fölvételének korlátozása volt. Bethlen az 1920:XXV. törvényt 1926-ban – nyugat-európai politikai nyomásra bölcsen – hatályon kívül helyezte, ami az egyetemek vezetőségét kevésbé érintette. Tudniillik ezek „exterritoriális" jogokat élveztek, s tulajdonképpen ők döntötték el, a felvételi kérvények ismeretében, hogy kiket találnak alkalmasnak egyetemi hallgatónak.) Jóllehet, a zsidóságot néhány korlátozás sújtotta a szakmai képzés területén (pl. zsidó nem lehetett hivatásos honvéd-tiszt), de másutt mindenütt teljes szabadságot élveztek. S Horthy nem egyszer kész volt szóban és tettel megerősíteni, hogy számára az ország érdekét szolgáló hasznos és sikeres zsidók „jó magyarok" (gyárosok, bankok és nagykereskedelmi vállalatok tulajdonosai és igazgatói).

Kezdettől fogva problémáktól mentes volt a Horthy és a polgárság közötti viszony (ők előszeretettel nevezték önmagukat „keresztény középosztálynak"), eltekintve a zsidókérdéstől. Tisztelték a kormányzó személyét, családi életét példásnak tartották. A ragyogó megjelenésű Horthyné elnyerte a polgárok rokonszenvét. A kormányzó emberileg is közelebb került a nemzethez gyermekei balsorsa miatt (Magda lánya 1918-ban, a má-

sik leánygyermek. Paulette, 1940-ben halt meg, az idősebb fiú, István 1942-ben esett el a fronton).

A magyar munkásság iránt Horthy Miklós föltűnően kevés érdeklődést tanúsított. Magatartása a lélekszámban sem elhanyagolható és politikai súlyát tekintve is állandóan növekvő ipari proletariátussal szemben még a harmincas években is inkább hűvösnek volt mondható. A mából visszatekintve a korra feltűnik, hogy milyen ritkán tett a kormányzó üzemlátogatást. Sőt, egyenesen kerülte a találkozást az ipari munkásság képviselőivel is, még ha szociális téren igyekezett is tekintetbe venni az országnak ezt a rétegét, segítve annak megélhetését és szociális felemelkedését (Kék Kereszt, szociális lakásépítés, anyasági orvosi ellátás, betegbiztosítás stb.). Csakhogy mindez kevés volt, és ez a kevés is két évtized alatt jött létre. Horthy magatartásában nemcsak az tükröződött, hogy sosem tudta elfelejteni, hogy 1918 és 1919 forradalmi eseményeinek zászlóvivői és támaszai jórészt a munkások voltak, hanem az is bizonyos, a kormányzó nem tudta túltenni magát származásából eredő társadalmi korlátain, és nem tudott szabadulni azoknak a rétegeknek a befolyásától, amelyek őt 1919–20-ban hatalomra segítették. Így történt, hogy miközben Magyarország is növekvő mértékben iparosodott és a főváros munkássága, mint a társadalomra kiható erő, egyre nagyobb jelentőségre tett szert, Horthy inkább megmaradt a földdel, kis birtokkal rendelkező módos parasztság istápolójának.

A munkásság életföltételei csaknem a harmincas évek végéig minden egyébnek voltak mondhatóak, csak kielégítőnek nem. Az infláció dühöngése és az ipar stagnálása a húszas évek első felében sok nehézséggel járt együtt. A munkáscsaládok életszínvonala például 1922-ben a háború előttihez képest csupán 50 százalékot ért el, és még sokáig eltartott, amíg ezt a gazdasági problémát némileg kielégítően sikerült rendezni.

A parasztság államalkotó jelentőségét viszont Horthy már 1919-ben fölismerte és politikai alapelvei közé iktatta. Ám a kormányzó itt is csak részlegesen hajtott végre olyan szükséges intézkedéseket, amelyek a számarányában is jelentős réteg megfelelő fölemelkedését szolgálták. Támogatta ugyan a kisgazdákat mind gazdaságilag, mind politikailag, de gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta az agrárproletariátus, a napszámosok, a mezőgazdasági munkások sorsának rendezését. Szociális téren ezeket nevezték a politikai köznyelvben „három millió koldusnak". Magyarország a harmincas évek derekán egész Európában hírhedtté vált – és joggal – a földnélküli parasztok szociális helyzete miatt, akik életüket családjukkal együtt a nagybirtokok árnyékában szegénységben, kiszolgáltatottságban és a társadalmon belüli fölemelkedés minden reménye nélkül tengették. E zsellérek élet- és munkaföltételeit megrázóan ábrázolta Illyés Gyula, 1937-ben, Budapesten kiadott, ma már klasszikus értékű könyvében, a *Puszták népé*-ben.

A zsellérek, az úgynevezett „agrárproletariátus" sorsán csak egy nagyvonalú földreformmal, birtokrendezéssel lehetett volna javítani. Ám mind Bethlen, mind Horthy határozottan ellenezték ezt a megoldást. Sőt, a kormányzó még portugáliai száműzetésében is ezt az álláspontot képviselte, amikor visszaemlékezéseiben kijelentette: „Magyarország számára, amely rá van utalva a mezőgazdasági exportra, elengedhetetlen a teljesítőképes nagybirtok!" Egy állítás, amelynek tudományos megalapozottsága ebben a formában legalábbis kérdéses.

A magyar társadalom a következő évtizedben sem esett nagy változáson keresztül. Nagy vonalakban hasonló maradt a húszas évekhez. Csak a második világháború előestéjén – a fegyverkezés, a hadiipar beindítása révén – következett be egy szerény változás, mindaddig az ország társa-

dalmi berendezkedése egy európai kuriózumot képviselt. Magyarország olyan ország volt, ahol a konzervativizmus és a hagyományok őrzése összességében anakronisztikus volt.

HADSEREG, VITÉZI REND TITKOS SZÖVETSÉGEK

„Mondanom is fölösleges, hogy hadseregünk megszervezését és kiképzését különösen fontos, szívem szerint való feladatomnak tartottam. E célból hasznos tanulmánynak bizonyult von Seeckt német tábornok munkája, hiszen nekünk is csak hivatásos (zsoldos) hadsereg felállítását engedélyezte a békeparancs és ezt is mindössze 35 000 fő erejéig" – írta Horthy Emlékirataiban. S valóban: a királyi magyar honvédség egész hivatali ideje alatt a kormányzó „kedvence" volt. Már 1920-ban is úgy vélekedett Horthy, hogy országának léte vagy nemléte a „nemzeti hadsereg" fönnállásától, illetve szilárdságától függ: „Ezt tudja meg mindenki. És aki besározza a hadsereget, az az én szememben hazaáruló!" Három évvel később a szegedi idők egyik tisztbajtársának, Kozma Miklósnak, aki időközben a Magyar Távirati Iroda vezetője lett, azt mondta Horthy: „Ebben az országban rendnek kell lenni, és én rendet is fogok tartani. Ha a helyzet úgy követeli meg, még lövetni is fogok a bujtogatókra. Ha ezek az elemek jobbról jönnek, számomra csak az a különbség, hogy ezekre sajgó szívvel nyitok tüzet. Viszont, ha baloldalról jönnének, akkor örömest lövetek rájuk!" – idézi Vargyai Gyula történész a Kozma-hagyatékból. A hadsereg feladata azonban nem abból állt, hogy az ország belső nyugalmát biztosítsa. Horthy e tekintetben nem akart a lengyel marsallhoz, Pilsudskihoz hasonlítani. Nem élt annak módszereivel. A honvédségnek sokkal inkább

az [illegible] ország szuverenitásán őrködjék, annak ellenére, hogy nem rendelkezett kielégítő haditechnikai eszközökkel. A honvédség 1927-ig a Magyarországon állomásozó nemzetközi katonai ellenőrző bizottság felügyelete alatt állt, amely szigorúan ügyelt arra, hogy a hadsereg a békeszerződés előírásainak megfelelően valóban ne tegyen szert páncélosokra, repülőgépekre, vagy más korszerű műszaki felszerelésre, és hogy ne lépje át a megengedett létszámkeretet.

Jóllehet, az ország a húszas években szegény volt, de hadseregre szüksége volt. Szükségessé tették ezt Magyarország szomszédainak állandó fenyegetései (Ausztria kivételével), amelyek 1921-ben az úgynevezett „kisantantban" tömörültek, hogy így nagyobb nyomatékot adjanak (ha szükséges) magyarellenes föllépésüknek. E szövetség szóvivője a húszas években kétségkívül dr. Eduard Beneš volt, aki a népek önrendelkezési jogának megsértésével megszerzett területek megtartásán féltékenyen őrködött. Másfelől a magyar honvédelmi minisztérium sem tétlenkedett. Titokban külföldi fegyvervásárlásokat és szállításokat bonyolítottak le. Sőt, nemegyszer olyan kalandos terveket is szőttek, amelyek az egykori Nagy-Magyarország részeinek visszaszerzését célozták. Eközben nem riadtak vissza a nemzetközi katonai ellenőrzés előírásainak kijátszásától, azaz a Magyarország számára engedélyezett haderő létszámát titokban felemelték.

A honvédség legfőbb parancsnoka Horthy Miklós volt. Megszakítás nélkül huszonnégy éven át látta el ezt a feladatot. Nemcsak ellenőrizte a honvédséget, hanem meghatározta a hadsereg fejlesztését, legalábbis a katonaság nevelése tekintetében. Az államberendezés e területén is megérződött a régi Monarchia szelleme, lényegében változatlanul maradtak jó és rossz tulajdonságai. Horthy kategorikusan megtiltotta, hogy a had-

seregben pártpolitika folj on. (A tiszteknek az állami hivatalnokokhoz h sonlóan nem volt szabad semmilyen politikai párthoz tartozniuk.) Szorgalmazta a tisztikar kasztszellemének fenntartását és olyan előírásokat foganatosított, amelyek a húszas-harmincas években már anakronizmusnak számítottak (például a becsületkódex szigorú betartása; anyagi megszorítások, előírások a tisztek házasságkötését illetően stb.). Jól jellemezte ezt a helyzetet a honvédség egyenruhája is, amely megőrizte a k.u.k. Monarchia honvéduniformisát a tisztek ünnepi egyenruhájához tartozó fekete színű csákóval és karddal.

A kormányzó nem jelentéktelen politikai tettei közé tartozott a „Vitézi rend" létrehozása, és ezzel összefüggésben a 6650/1920. számú rendelet kibocsátása a „vitézi telkekről". Ebbe a félkatonai intézménybe azokat vették fel, akik magyar származásúaknak mondták magukat, magyar nevet viseltek és az első világháborúban vagy a rá következő forradalmi zavargások idején tanúbizonyságot tettek a nemzeti eszme (az ellenforradalom) iránti hűségükről és odaadásukról. A vitézek egy része kisbirtokot kapott a „haza el nem múló hálája" jeléül. E különleges jellegű földet vitézi birtoknak nevezték. A vitéz elsőszülött gyermeke örökölhette, ha testileg és szellemileg erre alkalmas volt, valamint betöltötte a tizenhetedik életévét. A „Vitézi rend" tagjainak jogában állt nevük előtt a „vitéz" címet viselni. A cím a nemesi intézmény egy új formáját képezte szimbolikusan, a „kard" és „föld" tartoztak hozzá. A rendbe való felvétel külön feltételekhez kötött és ünnepélyes körülmények között, a középkori lovaggá ütési szertartások mintájára ment végbe. A címet szintén örökölni lehetett. A vitézi rend és a vitézi birtokok fölött külön hivatal gyakorolt fölügyeletet. A rangban legmagasabb állású vitéz, a vitézek főkapitánya, maga Horthy Miklós volt.

A vitézi birtokok szétosztásával a kormányzónak az volt a szándéka, hogy *saját* elképzelései szerint támogassa a nemzeti öntudattal rendelkező kisgazdákat. A vitézi rend tagjai túlnyomórészt ebből a néposztályból származtak, melyet – miként már írtuk – a kormányzó megkülönböztetett rokonszenvével tüntetett ki. „Fajunk életének forrása a parasztság" – jelentette ki egyszer a kormányzó a húszas évek elején. Később, 1929. június 16-án beszédében az újdonsült vitézek előtt ezt mondotta: „Nagy, erős és államalkotó szellemiség sugározzon belőletek, amely fejlődésében befolyást gyakorol az egész nemzetre!" 1934. június 3.: „Vitézek, ti vagytok a magyar nemzet színe-virága..." Minden évben ünnepélyes külsőségek között került sor az új tagok felvételére a vitézi rendbe. 1940 júniusára már több mint huszonegyezren voltak. Ezek a „vitézi birtokon" kívül különböző más kiváltságokat is élveztek. Így szilárd pozíciójuk volt a Horthy nevével fémjelzett rendszerben és annak társadalmi berendezkedésében.

1920 és 1944 között Magyarország társadalmi rajzolatát kiegészítette egy sor félkatonai és hazafias, nacionalista alapon szervezett szövetség és társaság, amely a különböző érdekcsoportokat tömörítette, az ifjúságtól az 1914–1918-as frontharcosok szövetségéig. Fő jellemzőjük az ország belpolitikáját és külpolitikáját illetően a kommunizmus és a szabadelvűség elleni beállítottság volt. Ki-ki programja szerint síkraszállt az 1920-as békeszerződés teljes vagy részleges területi revíziójáért. Voltak közöttük „fajvédők", akik a magyar „faj" felsőbbrendűségét hirdették és azon az álláspornton voltak, miszerint a magyar nemzet különleges küldetésre hivatott a dunai térségben. Jóllehet, ezek a belpolitikai életben különböző politikai irányzatokhoz csatlakoztak, hűségük és odaadásuk a kormányzó iránt, szinte kivétel nélkül, rendíthetetlen volt. E szövetségek és társaságok tevékenysége és befolyása a húszas és harmincas

években kihatott a különböző kormányokra, és nem maradt hatás nélkül az ország társadalmi berendezkedésére sem.

A nyíltan fellépő, legális szervezetek mellett léteztek az országban titkos társaságok is. A legnagyobb és legbefolyásosabb az Etelközi Szövetség és a Magyar Közösség volt. Mindkettő bizonyos mértékig a kormány támaszának számított. Vezetőik többnyire fontos pozíciókat töltöttek be az állami és a gazdasági életben. Míg az Etelközi Szövetség tevékenysége főként a húszas években volt jelentős, a Magyar Közösség a harmincas évek derekán jött létre, szerény – és hadd mondjuk ki: demokratikus – alapokon. Tevékenysége igazában a háború alatt bontakozott ki; konzervatív alapon Hitler-ellenes volt. Legfontosabb programpontjaik közé tartozott Nagy-Magyarország helyreállítása és a magyarság hegemóniájának biztosítása a régi magyar birodalom keretei között. Programjukban helyet kapott a kormányzó melletti hűségnyilatkozat és a magyar törvények tiszteletben tartása. „Magyarország mindenek fölött!" – ez a ki nem mondott „jelszó" egyesítette a különböző társadalmi rétegekből származó kiválasztottakat, akik között, ha nemzeti alapon álltak, munkás- vagy parasztszármazású személyek is megtalálhatók voltak.

KITÖRÉS AZ ELSZIGETELTSÉGBŐL

„Mostanáig keveset foglalkoztunk külpolitikai kérdésekkel. Erőfeszítéseinket arra összpontosítottuk, hogy az országot belpolitikailag megszilárdítsuk és megerősítsük, megoldjuk a gazdasági és pénzügyi kérdéseit, s eltakarítsuk azokat a romokat, melyeket a világháború és a forradalom hagyott országunkra. Elsődleges feladatunk ebben állt. Jelen órában azonban, azt mondanám, megérett az idő arra, hogy behatóan foglalkozzunk a külpolitikával. Megállapítom, hogy a magyar nép ereje és összefogása önmagában nem elegendő arra, hogy a nemzet újjáéledjen és boldog jövőjét biztosítsuk, ehhez mozgósítani és megnyerni szükséges azokat a külföldi erőket, amelyek együttéreznek Magyarországgal. Ehhez a feltételek ma adottak!" Így nyilatkozott gróf Bethlen István miniszterelnök 1927. május 27-én Zalaegerszegen, s ez a beszéd jelzi a kormány ama erőfeszítéseinek kezdetét, hogy megszabadítsa Magyarországot eddigi külpolitikai elszigetelődésétől.

S valóban, ehhez az előfeltételek kedvezőnek mutatkoztak. Lezárult a belpolitikai válság, a rendszert sikerült különböző külföldi hitelek révén gazdaságilag megszilárdítani. Az új pénz, a pengő bevezetése véget vetett a hosszú éveken át tartó inflációnak. 1926. július 1-jén a Népszövetség Tanácsának magyar albizottsága Bethlen miniszterelnök kérésére visszahívta Magyarországról pénzügyi megbízottját, ellenőrét. A gazdasági helyzet stabilizálódása szükségtelenné tette további működését. Egy évvel később megszűnik a Népszövetség katonai bizottságának működése Magyarországon: az ország – a békeszerződés előírásainak megfelelően – visszanyerte állami szuverenitását.

Ezzel szemben az egykori Monarchia utódállamaival Magyarország kormányai képtelenek voltak – igaz, nagyon ők sem törték magukat – jószomszédi viszonyt kialakítani. Ennek a trianoni szerződés és a kormányzat területi revíziós politikája állta útját. De a kisantantban egyesült szomszédos államok sem szándékoztak megértést mutatni Horthy Magyarországa iránt. Egyedül Ausztria volt kivétel, amely ugyan nem volt tagja a kisantantnak, de kihangsúlyozott szociáldemokrata politikája miatt a budai királyi vár urainak szemében – legalábbis a húszas években – túlságosan „vörös", azaz gyanús volt.

Horthy kormányzó annak érdekében, hogy az ország elszigeteltségét megtörje, elhatározta, maga tesz kísérletet a Belgrádhoz való közeledésre. „A horvátokat derék matrózoknak és tengerésztiszteknek ismertem meg, és becsültem őket. Beszéltem nyelvüket, s a szerbek katonai erényei alapján azt vártam, hogy a katonák közötti nyíltság éppen náluk megértésre talál..." Így az emlékezetes mohácsi csata 400 éves évfordulója alkalmából 1926. augusztus 29-én a kormányzó ünnepi beszédet mondott e dél-magyarországi városban. Itt emlékeztetett a magyarok, a szerbek és a horvátok történelmének közös múltjára, s néhány mondattal fölvetette a népek újbóli egymásra találásának szükségességét. Az ünnepi beszéd azonban nem Belgrádban, hanem Rómában talált visszhangra. Benito Mussolini olasz miniszterelnök külpolitikai koncepciójába nem illett bele a magyar–délszláv egyetértés gondolata. A Balkánnal az olasz Ducénak (vezérnek) tervei voltak. Egy magyar–délszláv közeledés, sőt baráti szövetség megzavarta volna Itália jövőbeli külpolitikai, illetve impériumi terveit. Jobbnak látta tehát Magyarországot mielőbb Olaszország részére barátként megnyerni. Így a Duce váratlanul római látogatásra hívta meg Bethlent. Az olaszokkal folytatott tárgyalások gyors és a magyarok számára örvendetes eredményeket hoztak. 1927. április 5-én a két miniszterelnök szerződést írt alá, amely ünnepélyesen kinyilvánította a magyar és az olasz királyság közötti „örök békét és barátságot".

Ezzel sikerült Magyarországnak biztosítani az első világháború egyik győztes nagyhatalmának támogatását, illetve széttörni a külpolitikai elszigetelődés bilincsét. Mussolini azt is megígérte a magyaroknak, hogy bizonyos keretek között hajlandó támogatni Magyarország revizionista területi igényeit, ami ez időben döntő tényező volt, és ez tette lehetővé a budapesti kormányzatnak,

hogy külpolitikája első számú célkitűzését továbbra is fönntarthassa. Igaz, mindezek révén Olaszország befolyása a Duna-medencében tért nyert, ami viszont a magyar politikát nem érdekelte, azon a tényen kívül, hogy ez az új politikai konstelláció viszont a kisantantnak és annak védelmezőjének, Franciaországnak nem tetszett.

Magyarország mindenesetre újból szerephez jutott az európai politika színpadán. Külföldi államférfiak látogattak egymás után Magyarországra; Bethlen politikai körutakat tett Dél- és Nyugat-Európa különböző fővárosaiba, sőt ez alkalomból még V. György brit király is fogadta. Erre az időre esik a brit politikai élet egyik befolyásos csoportjának megnyerése Magyarország számára. Lord Rothermere mozgalmára gondolunk, amelynek fő jelszava „Justice for Hungary", s amely síkraszállt a megcsonkított Magyarország javára történő részbeni területi revízióért. A brit felsőházban ott ültek Magyarország barátai; ők is támogatták Lord Rothermere és Lord Newton törekvéseit, akik szavakban és tettekben éveken keresztül kiálltak a duna-medencei határok fölülvizsgálása mellett.

Ugyanekkor Magyarország kapcsolatai a weimari Németországgal elenyészőek voltak, s ez nemcsak Bethlen Erdélyből „örökölt" németellenességén múlott. Okairól Horthy így ír Emlékirataiban: „Németországgal való barátságunk, ahol 1925 óta az előttem különösen nagy tiszteletben álló Hindenburg vezértábornagy volt a birodalmi elnök, az első években inkább érzelmi jelentőséggel bírt... Akkoriban a német birodalomnak megvoltak a saját gondjai; és a Népszövetség Tanácsában vele szemben nem olyan hangulat uralkodott, amely a német revíziós törekvéseknek előnyös és előrelátó politika számára kedvező kilátást nyújthatott volna. Minket kis államként minden oldalról barátságtalan szomszédok vettek körül. Így arra kellett törekednünk, hogy az összes irányadó

nagyhatalmakkal barátságos viszonyban éljünk." A húszas évek végéig a Németországhoz fűződő kapcsolatokat a budapesti kormány főleg gazdasági területen építette ki, amit nyilván befolyásolt a Magyarországra is igen káros kihatással járó 1929-ben elmélyülő dél-európai agrárválság is.

1931. augusztus 19-én – barátai és ellenségei közös meglepetésére – gróf Bethlen István, a miniszterelnök lemondott. Több mint tíz évig irányította Magyarország sorsát, és ezalatt sikerült az ország érdekében számos alapvető eredményt elérnie. Leköszönése nem érintette a kormányzóhoz fűződő baráti viszonyát, ami ezután is megmaradt. Nem bizalmi kérdés váltotta ki elhatározását, inkább olyan gazdasági nehézségekben keresendők az okok, amelyek arra késztették, hogy hivatalát új erőknek engedje át.

Horthy akceptálta Bethlen visszalépését, és gróf Károlyi Gyulát, az 1919-es szegedi ellenforradalmi kormány vezetőjét nevezte ki utódjául. Nem állítható, hogy a konzervatív arisztokrácia eme képviselője a kormány vesztegló hajóját mozgásba lendítette volna. Az állam pénzügyi helyzetének szanálása végett foganatosított szigorú takarékossági intézkedései sok eredményt nem hoztak, inkább a hivatalnokok körében váltottak ki elégedetlenséget. A világgazdasági válság, amely, mai szóval, hamarosan „begyűrűzött" Magyarországra is, ugyancsak nagy munkanélküliséget és társadalmi nyugtalanságot idézett elő. Mindezek befolyásolták Károlyi rövid miniszterelnökségét. 1932. szeptember 21-én a gróf – belátva sikertelenségét – benyújtotta lemondását. Horthy elfogadta, de nem váltak el egymástól haraggal. A kormányzó Emlékirataiban szükségesnek vélte hangsúlyozni: „Bensőséges barátságunk nem szenvedett csorbát, ez a tiszta jellemű és megbízható férfiú továbbra is legértékesebb tanácsadóm maradt." A Károlyit hivatalában követő új személyt Gömbös Gyulának hívták.

GÖMBÖS ÉS HORTHY

Emlékirataiban röviden és egyértelműen jellemzi a kormányzó negyvenhét éves új miniszterelnökét, a Fajvédő Párt (1923) egykori megalapítóját és Horthy őszinte tisztelőjét: „Jeles katonatiszt volt és az a politikus, akit az angolok colourfulnak neveznének. Tehetséges szónok és kétségtelenül új lendületet adott belpolitikai életünknek" – de: „Gömbös kifejezetten autokrata egyéniség volt, akire Hitler és Mussolini példája nagy hatást tett."

Gömbös kinevezésében bizonyára külpolitikai tényezők is szerepet játszottak. Ez időben Ausztriában olyan szándékokról esett szó, sőt tárgyalásokat is folytattak arról, hogy feltámasszák a Monarchia intézményét. A korona törvényes várományosa a húszéves Habsburg Ottó volt. A Habsburg-restaurációt elszántan ellenző Gömbösre várt a feladat, hogy lehetősége szerint elhárítsa, meghiúsítsa a Magyarországra leselkedő restaurációs veszélyt.

Gömbös mindenekelőtt az olasz–magyar barátságot mélyítette el, és személyes hajlamainak is megfelelően kapcsolatokat épített ki Németországgal, miután 1933 tavaszán Hitler kancellári kinevezése véget vetett a weimari köztársaságnak. Gömbös Hitlertől várta revíziós tervei támogatását, hogy visszaállítsa a Duna-medencében a magyar hegemóniát, mert a náci vezér hozzá hasonlóan támadta a versailles-i szerződéseket. Gömbös a „rokon ideológiák" alapján támogatta Olaszország és Németország szövetségét, erre vonatkozóan – a szövetségben való egyenjogúságot hangsúlyozandó – használta a „tengely" kifejezést. Harmadik hatalomként ebbe a szövetségbe Magyarországot gondolta bevonni, amely nemcsak területi gyarapodásra törekedett, hanem hozzá kívánt járulni a bolsevizmus és a liberalizmus föl-

tartóztatásához is. E tekintetben Horthy magatartása megegyezett a miniszterelnökével.

Gömbös Gyula volt az első külföldi államférfi, aki látogatást tett Hitlernél Németországban. Ez 1933 júniusában történt. Ennek politikai eredménye azonban éppannyira sovány volt, mint a gazdasági. Az Olaszországhoz fűződő kapcsolatokat viszont Gömbös elmélyítette. Az 1934. március 17-én aláírt úgynevezett „Római Jegyzőkönyvek" ráütötték a pecsétet Olaszország, Magyarország és az új partner, Ausztria (ahol 1932-ben Dollfuss lett a szövetségi kancellár) gazdasági és politikai együttműködésére.

Valószínűleg Bethlen tanácsára a kormányzó növekvő figyelmet szentelt az ország belpolitikai fejlődésének. Az évek múlásával Horthy politikailag mérsékeltebb lett, és éppen e mérsékeltség szellemében nem egyezett bele abba, hogy a törvényhozási időszak lejárta előtt új parlamentet válasszanak. Így Gömbösnek három éven át – 1935-ig – azzal a parlamenttel kellett szót értenie, amely a konzervatív szellemtől áthatva határozottan gátolta törekvéseit, hogy a miniszterelnök Magyarországon „jobboldali" diktatúrát vezessen be. De Gömbös gazdasági reformjai is félúton akadtak el, mert szándéka ellen az ellenzék egységfrontot alkotott a liberálisoktól a királypártiakig, sőt a konzervatívokig (Bethlen) bezárólag. Horthy maga ügyelt arra, hogy miniszterelnökének mozgásterét korlátozza, noha sikereket remélt politikájának „új szelétől".

Horthy és Gömbös viszonya máig sincs teljesen tisztázva. Gömbös autokratikus hajlamait fölismerve Horthy 1936 őszén javasolni akarta a miniszterelnöknek, hogy nyújtsa be lemondását. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Gömbös súlyosan megbetegedett. Bajorországban kezelték, de a német specialisták sem tudtak segíteni rajta. 1936. október 6-án hunyt el, 50. évében, Münchenben.

Gömbös halála után Horthy az addigi földművelésügyi minisztert, Darányi Kálmánt szemelte ki utódául. Emlékirataiban a kormányzó udvariasan megjegyzi: „megbízható, tehetséges férfi volt, ha nem is kimagasló egyéniségű"

UTAZÁSOK KÜLFÖLDRE – – VENDÉGEK BUDAPESTEN

Horthy kormányzóvá történt kinevezése utáni (1920) első külföldi útjára 1936 nyarán került sor. Hivatalosan a látogatás Ausztriának szólt és vadászatnak álcázták. Valójában a magyar kormányzó személyesen akart ítéletet alkotni Adolf Hitlerről, aki 1933-tól miniszterelnökként (és „vezérként") kezében tartotta Németország sorsát, s növekvő mértékben befolyásolta az európai helyzet alakulását. Ezért kirándulásához Horthy olyan vadászterületet választott ki, amelyet csak Bajorországon keresztül lehetett elérni, s ahonnan gyorsan el lehetett jutni Berchtesgadenbe. A két államférfi találkozójára 1936 augusztus közepén került sor Hitler obersalzbergi nyári rezidenciáján.

„Abban az időben aligha akadt Európában valaki" – írta erről Horthy az emigrációban –, „aki ne kísérte volna érdeklődéssel Hitler felemelkedését, akinek származására és ifjúságára szándékosan homályt borítottak és aki az első világháborúban mindössze csak őrvezetőségig vitte, azután pedig mint birodalmi kancellár sok tekintetben hihetetlen eredményeket ért el. Ez az érdeklődés és – miért is tagadjam – bizonyos kíváncsiság is keveredett bennem kelletlen érzésekkel. Budapesti újságok a berlini propagandaminisztérium bosszúságára nyíltan kifejezték kételyüket, hogy a birodalmi gyűlés épületének fölgyújtása a kommunisták műve lett volna. Bennem még élt az a mély megbotránkozás, amely az 1934. június 30-i

véres önbíráskodás – Röhm SA-vezető legyilkolása – és a Dollfuss-gyilkosság hatásaként elfogott és ezen az a híresztelés sem enyhített, hogy Hindenburg birodalmi elnök a történtekért állítólag fölmentést adott. Ha az idők meg is változtak azóta, hogy Ferenc József Őfelsége szárnysegéde voltam, de az ő nemes példája nyomán alkotott felfogásom a becsületről, a jogról és igazságosságról változatlan maradt. De utóvégre is nem tartozott rám, hogy bíráskodjam Hitler fölött, aki hatalomátvétele óta ismételten tanúsított barátságos figyelmességet Magyarország iránt és engem budapesti bevonulásom 15. évfordulóján különösen szíves táviratban üdvözölt."

Horthy és Hitler első találkozója – még további öt követte ezt – mindkét fél számára kielégítően zajlott le. A birodalmi kancellár a kormányzóban egy tipikus magyar kisnemest ismert meg, akinek külpolitikai célkitűzései (az 1920-as békeszerződések revíziója és a harcos antibolsevizmus) nagyjából és egészében megegyeztek Hitler saját nézeteivel. Horthynak ugyancsak kedvező volt a benyomása a német kancellárról: „Már akkor föltűnt rendkívüli emlékezőtehetsége, ennek segítségével ez az autodidakta sok mindent átfogó ismeretekre tett szert. Hitler igen szíves vendéglátónak mutatkozott. Ellentétben későbbi szokásával, számos kérdést intézett hozzám és élénken érdeklődött a Németországon kívüli állapotok iránt."

Horthy két és fél órát töltött az Obersalzbergen. Részletes följegyzés nem maradt fönn erről a beszélgetésről. Emlékirataiban Horthy csupán arra céloz, hogy Németországnak is szolgálatot tenne, ha keresné a barátságot Nagy-Britanniával. A találkozót előkészítő *pro memoriát* az 1962-ben, Budapesten kiadott dokumentumkötet, a „Horthy Miklós titkos iratai" közli. Ebből kitűnik, hogy a kormányzó beszélgetőpartnere számára összeállított egy *tour d'horizont* a Duna-medence helyzetéről. Itt különösen a bolsevista veszély témáját

taglalja. „Távol áll tőlünk, hogy háborúra törekedjünk, mert tudjuk, mi forog kockán. Egy elvesztett háború eltüntetné Magyarországot a térképről. De előbb-utóbb összeütközésre kerül sor, valamennyiünknek föl kell készülnünk erre a pillanatra. Az emberiség számára addig nincs nyugalom, biztonság és boldogság, amíg a szovjetet le nem győzték."

Következő utazását Horthy 1936 novemberében, Olaszországba tette. Ez azonban – eltérően az előbbi úttól – hivatalos látogatás volt Viktor Emánuel olasz király meghívására. „Fölemelő érzés volt Rómát először életemben megláthatni. A Quirinal gyönyörű termeiben helyeztek el bennünket, itt fogadtuk Mussolini látogatását. Estebédre szűk családi körben a királyi pár vendégei voltunk a Villa Savoiában. Szép és kedves bevezetése volt ez a ránk várakozó, felejthetetlen napoknak." Ezt jegyezte föl Horthy arról, ahogyan őt, feleségét, Darányi miniszterelnököt és Kánya külügyminisztert Rómában a legmélyebb tisztelettel és a legnagyobb barátsággal fogadták.

A kormányzónak nem esett nehezére, hogy természetességének, szeretetreméltóságának köszönhetően megnyerje az olasz uralkodópárt és a Ducét is. Minden üdvözlő beszédet olaszul viszonzott, ami megtette hatását a vendéglátókra. Az állami látogatás fénypontja a nápolyi öbölben megrendezett hadgyakorlat és az olasz haditengerészet flottaparádéja volt. Ezt Viktor Emánuellel és kíséretével együtt tekintette meg Horthy a „Zara" nevű csatahajó fedélzetéről.

Hazafelé utazva a kormányzó és kísérete néhány napot Bécsben töltött Miklas osztrák szövetségi kancellár meghívására. Nem kis melankóliával számol be Horthy Emlékirataiban a republikánus Bécsről. Tiszteletét tette a Habsburgok sírhelyénél, koszorút helyezett el a kapucinusok kriptájában, Ferenc József koporsóján. „Letérdeltem és elimádkoztam egy Miatyánkot. Őfelsége fejte-

geti mélységes kegyelettel a kormányzó – tanítómesterem volt, akinek sokat köszönhettem. Mint államfő, súlyos és kényes kérdések eldöntése előtt gyakran tépelődtem a felett, hogy hasonló esetben hogyan cselekedett volna Ferenc József. Az ő bölcsességére még halála után is rábízhattam magam és nem is bántam meg soha." (Olyan vélekedés ez, amely ugyan dicséri Horthyt, Ferenc József volt szárnysegéde hűségét, de ugyanakkor fölöslegesen nosztalgiázó, a valós élettől idegen személynek tünteti őt föl az utókor szemében.)

1937 a látogatások viszonzásának éve volt. Márciusban Horthy Schuschnigg szövetségi kancellárt és Miklas szövetségi elnököt fogadta Bécsből, májusban pedig az olasz uralkodópár érkezett Magyarországra hivatalos látogatásra. Viktor Emánuel királynak különösen szívélyes fogadtatást készítettek elő: Budapest lakosságának túlnyomó többsége sorfalat állt, amikor a magas külföldi vendégek nyitott hintón, ötös fogattal áthajtattak a főváros útjain. Magyarország első világháború előttről ismert teljes feudális pompája az olasz vendégek szeme elé tárult ezekben a napokban. Igazi rokonszenvtüntetés volt ez, politikai beállítottságtól függetlenül. Az olasz királyban az ország barátját üdvözölték, egy olyan uralkodót, aki mindenki másnál jobban segített kiépíteni és megszilárdítani Magyarország pozícióját külföldön.

Lengyelország volt Horthy következő úticélja, amikor egy évvel később ismét külföldre utazott. A magyar–lengyel kapcsolatok mindig is jók voltak, a két nemzetet a történelmi barátság érzései kötötték össze. Amikor 1938 februárjában Horthy fölkereste Varsóban a vezető személyiségeket, mindenekelőtt Moscicki államelnököt és a lengyel hadsereg főparancsnokát, Rydz-Smigly tábornagyot, nemcsak a szenvedélyének, a vadászatnak szentelt ott időt, hanem felhasználta az alkalmat, hogy fontos politikai eszmecserét folytasson. Nyomatékkal kérte vendéglátóit, vegyék komolyan a hitleri Németországot, próbáljanak jószomszédi kapcsolatokat kiépíteni a német birodalommal. Azt tanácsolta, hogy több megértést tanúsítsanak a németek kívánságát illetően Danzig és a korridor vonatkozásában.

De Varsóban és Krakkóban más kérdések is terítékre kerültek. Ausztria „csatlakozása" a német birodalomhoz az égetően időszerű kérdések közé tartozott. Mértékadó budapesti politikai körökben mérlegelték egy új szövetségi koalíció, az úgynevezett „horizontális tengely" lehetőségét. Eredetileg Olaszország volt ennek az eszmének az atyja, rajta kívül a tervek szerint Jugoszláviának, Magyarországnak és Lengyelországnak kellett volna külpolitikailag szorosan együttműködnie, és ezáltal ellensúlyoznia Európában a fenyegető német hegemóniát, amitől Budapesten is egyre inkább tartottak. Jóllehet, Horthy Németországgal ekkor már nem csupán korrekt, hanem kimondottan baráti kapcsolatokat ápolt, mégsem látta volna szívesen, ha Magyarország nyugaton nem a kicsiny Ausztriával, hanem egy nagyhatalommal határos. Ilyen összefüggésben értelmezhető Kánya külügyminiszter nem hivatalos levele, amelyet 1938. március 2-án írt lengyel partnerének, Becknek: „a magunk részéről inkább Ausztria függetlenségéért szállunk síkra, mintsem egy 80 milliós birodalom szomszédságáért..." Kánya ezért azt indítványozta, hogy Budapest és Varsó folytasson tárgyalásokat szövetségi szerződés érdekében, egyben arra is célzott, hogy Olaszország kifejezte érdeklődését egy ilyesfajta megegyezés iránt. Mindehhez azonban nem állt elegendő idő rendelkezésre. 1938. március 13-án német csapatok léptek át Ausztria határát, s néhány nap alatt mind katonailag, mind politikailag végrehajtották az Anschlusst, Ausztria bekebelezését a német birodalomba.

MAGYARORSZÁG BELSŐ HELYZETE A MÜNCHENI SZERZŐDÉS ELŐESTÉJÉN

Németország külpolitikai sikerei Magyarországra is hatást gyakoroltak. Az országban évszázadok óta honos németek egy része – köznyelven: svábok – hirtelenjében a német birodalomhoz tartozónak vallották magukat, és hozzákezdtek népi szervezetük kiépítéséhez. Megnőtt a lakosság érdeklődése a jobboldali radikális pártok iránt is, noha megalakulásuk, a harmincas évek eleje óta alig volt befolyásuk a belpolitikára. Taglétszámuk gyarapodott és így jelentőségük is a közéletben. 1936 nyarán kitört Spanyolországban a polgárháború. Franciaországban baloldali népfrontkormány került hatalomra. Az európai politikai paletta egyre tarkább képet mutatott: nemzeti szocialisták, fasiszták, nacionalisták, szocialisták és kommunisták indultak harcba, egymás ellen éppúgy, mint Európa konzervatív és liberális erői ellen. Mindegyik mozgalom a maga ideológiája szerint kívánta a „régi világot" saját elképzeléseinek megfelelően átalakítani.

A Darányi-kormányon nyugtalanság lett úrrá: Magyarország gazdasági élete épp hogy kiheverte a nagy világgazdasági válságot, és 1935-től legjobb úton volt a föllendülés felé. Az országnak égetően szüksége volt a belső nyugalomra, hogy így határozottan képviselhesse külpolitikai céljait is. Darányi és a kormányzó egyetértett abban, hogy bármiféle államellenes bomlasztást csírájában kell elfojtani. Ennek megfelelően nyilatkozott a miniszterelnök 1937. január 26-án, és nyomban intézkedett is, hogy szavait tettekre váltsa. A jobboldali Nemzeti Akarat Pártjának vezetőjét, Szálasi Ferencet, a rendőrség őrizetbe vette, pártját pedig föloszlatták. Egyidejűleg nagyszabású razziára került sor a kommunisták ellen, jóllehet, tőlük nem sok félnivalója volt a kormánynak. A Magyarországi Kommunista Párt 1919 augusztusa óta illegalitásban élt. Nem rendelkezett sem munkaképes vezérkarral, sem említésre méltó mértékben hívekkel. Frakciós harcokba vonyolódva, a valóságtól elrugaszkodott terveket szövögetve a mintegy négyszáz nyilvántartott párttag teljes mértékben saját létével volt elfoglalva, s dogmatikus, délibábot kergető politikájukkal képtelennek bizonyultak a tömegek érdeklődését maguk iránt felkelteni.

Egészen más helyzet jellemezte a jobboldali radikálisokat. Ezek az erők 1937 őszén egy új pártban, a Magyar Nemzeti Szocialista Pártban (későbbi nevén Nyilaskeresztes Párt) tömörültek. Több tízezer tag támogatását élvezte a pártvezetés, különböző sajtókiadványok álltak rendelkezésére, vezérkara kicsiny volt, de jól szervezett és fanatikus. Kétségkívül sikerük volt a lakosság körében, s ez programjuknak volt köszönhető, amelyben a kormányzat nacionalista célkitűzéseit (mindenekelőtt a területi revíziót) szociális követelésekkel toldották meg, mint például a földreform, az anyagi javak arányos elosztása és államilag biztosított munkaalkalmak. Erős antiszemitizmus hatotta át soraikat, szitkot-átkot szórtak a bolsevizmusra, a liberalizmusra és a demokráciára, amelyek fölfogásuk szerint az 1918–19-es forradalmakat eredményezték, és ezáltal Nagy-Magyarország széthullását okozták. De a konzervatizmus ellen is fölléptek. Érdekes módon a jobboldali radikálisok tisztelték Horthy személyét és pozícióját. Csaknem az egész pártvezetés a kormányzóban látta a legmegfelelőbb embert erre a posztra. Csupán tanácsadóival, a Horthyt körülvevő „udvari klikkel" szemben indultak harcba. Szerintük ezeknek el kellett volna tűnniük a királyi palotából, és a kormányügyeket a nemzetiszocialisták vezérének, Szálasi Ferencnek a kezébe kellett volna letenni.

1937-ben Szálasi 41 éves volt. Eredetileg hiva-

tásos tiszt volt, őrnagy a vezérkarban. 1935-ben kilépett a honvédség kötelékéből, hogy minden erejét a politikának szentelhesse. Akkor alapította meg saját pártját. A párt 1937-es föloszlatása és Szálasi letartóztatása után a pártvezért bíróság elé állították, és államellenes izgatásért hároméví fegyházra ítélték. Szálasi börtönévei alatt a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot csalódások érték, de sikereket is elkönyvelhetett. A Kormánypárt, a polgári Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt mellett belpolitikai hatalmi tényezővé vált, komolyan számolnia kellett vele mind Horthynak, mind a különböző kormányoknak az elkövetkező időszakban.

1937 nyarán ismét bizonyos időszerűségre tett szert Budapesten a Habsburg-kérdés. Hitler, aki mindenféle Habsburg-restaurációt szívósan ellenzett, minden eszközzel megpróbálta megakadályozni, hogy Habsburg Ottó visszatérjen Bécsbe. Tudomására jutott, hogy az utolsó osztrák császár fia Schuschnigg szövetségi kancellárral titkos tárgyalásokat folytatott. Ottó célul tűzte ki, hogy Ausztriában újból életre kelti a Monarchiát. Mindkét politikus azt remélte ettől, hogy így sikerül megakadályoznia Ausztria csatlakozását Németországhoz. A jelek szerint voltak olyan személyek Magyarországon is, akik bekapcsolódtak ezekbe a tárgyalásokba. Mindenesetre Hitler 1936 végén a magyar belügyminiszternek, Kozma Miklósnak beszámolt aggodalmáról, annál is inkább, mert ezideig még nem szabályozták Horthy utódlásának kérdését, annak dacára, hogy a kormányzó 70. életévéhez közeledett. Kozma megnyugtatta Hitlert, mondván: „Anélkül, hogy erre megbízásom lenne, az ön személyes tájékoztatása végett elmondhatom, hogy a kormányzó úr utódlásának kérdését négy neves politikus, személyemet is beleértve, megbeszélte. Horthy a problémát úgy gondolja megoldani, hogy politikai végrendeletében két-három személyt jelöl ki, akik

közül azután a parlament adott időben kiválaszthatja az új kormányzót." Hitler ezt a közlést – amint Kozma emlékirataiban írja – örömmel nyugtázta, és szívélyesen megköszönte a tájékoztatást.

A parlament már 1933-ban megszavazta, hogy a kormányzó, ha a dolgok úgy hozzák, meghatározatlan időre föloszlathassa a parlamentet, ami eddig kizárólag királyi jog volt. 1937 tavaszán Horthy a parlament elé terjesztette azt a törvénytervezetet, amely a kormányzói utódlás kérdését kívánta szabályozni. Ebben fönn akarta tartani magának azt a jogot, hogy ő jelöljön ki az utód kiválasztására három személyt. Horthy azonban tervezetét július 14-én váratlanul visszavonta. Tudomást szerzett ugyanis azokról a fővárosban elterjedt mendemondákról, pletykákról, miszerint ő egy „Horthy-dinasztia" megteremtésére törekszik, és utódnak valamelyik fiát szeretné látni.

A kormányzó ezzel kapcsolatban ezt írta a miniszterelnöknek: „Nem kívánom, hogy a tárgyalások folyamán személyemet nyíltan vagy burkoltan sértő gyanúsításokkal illessék, amikor az esetleg elhangzott sértéseket nem torolhatom meg... A tervezetben egyedül egy pontot tartottam fontosnak: a kormányzói szék megüresedése esetére a megfelelő utódról való gondoskodást. Minden szerénytelenség nélkül úgy érzem, hogy államfői minőségemben szerzett több mint 17 évi tapasztalat után én tudom a legjobban megítélni, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyekre ezekben a nehéz és bonyodalmas időkben a kormányzónak szüksége van. Csakis azért kívántam magamnak az utód választásra egyedül tekintetbe jövő érdemes férfiaknak – akár korlátlan számban – való ajánlási jogát, hogy megakadályozzam olyanok jelölését, akik szerintem nem felelnek meg."

Végül is a parlament a törvényt olyan formában fogadta el, hogy a képviselők ugyan vizsgálat tárgyává teszik Horthy jelöltjeit, de más szemé-

lyeket is bevonhatnak a választásba. Titkos szavazásnak kell majd azután dönteni, hogy ki legyen a régens utóda.

Az 1937-es év Magyarország számára mindenekelőtt a belpolitikai harcok éve volt. A radikális jobboldaliak növekvő megerősödése láttán a polgári pártok ellenintézkedést foganatosítottak. Elhatározták, hogy soraikat szintén megerősítik. A polgári liberális és a konzervatív párt közös frontjának fő szószólója Bethlen István gróf volt, aki teljesen a kormányzó szellemében lépett színre. Hiszen 1937. október 23-án – mint említettük – a jobboldali radikális pártok összefogásra szólították fel, és nyílt előkészületeket tettek a hatalomátvételre. „1938 a miénk! Éljen Szálasi!" Ilyen röplapok borították a budapesti utcákat százezer példányban 1937 szilveszter éjszakáján. A jobboldali radikálisok harcukban Hitler – politikai és anyagi – támogatására számítottak, ami azonban elmaradt.

Horthy gondban volt. Számára a jobboldali radikálisok éppoly kevéssé voltak elfogadhatók, mint a baloldaliak. Így arra ösztönözte a kormányt, hogy lépjen föl ellenük, de csak *törvényes eszközökkel.* Erre a föladatra azonban Darányi Kálmán nem bizonyult a megfelelő embernek. Ausztria csatlakozása Németországhoz, amelyre hivatalosan 1938. március 15-én került sor, pozitív kihatással volt a jobboldali radikálisokra, erősítette mozgalmukat, illetve politikai súlyukat. Az Anschluss révén a hitleri német birodalom Magyarország nyugati szomszédjává vált. A magyar közvélemény egy része, főleg a nyilasok, most azt várták a Führertől, hogy Burgenlandot vissza fogja szolgáltatni a magyaroknak. De Hitler nem gondolt erre. Igaz, a magyar kormány sem támasztott ilyen jellegű megkeresést Berlinben, hiszen a területi revízió politikájának az volt a magva, hogy csak az elcsatolt, többségében magyarlakta területekre tartott igényt.

Közvetlenül az Anschlusst megelőzően, Darányi március 5-én Győrött meghirdette kormányprogramját, amely nemcsak gazdasági föllendülést ígért (és politikai engedményeket Németországgal szemben, lásd a május 29-én kihirdetett úgynevezett első zsidótörvényt), hanem valóban újdonságként kilátásba helyezte az eddig – szükségszerűen – igen elhanyagolt hadsereg fölszerelését korszerű fegyverekkel. Ez a bejelentés egyben, öntevékenyen hatályon kívül helyezte a magyar hadsereg a békeszerződésben előírt korlátozásait is. Az európai hatalmak vagy csak lanyhán, vagy egyáltalán nem reagáltak Darányi Kálmán bejelentésére. 1938 tavaszán – érthetően – más gondjaik voltak. A kisantantot is lekötötték saját belső problémái, főleg Csehszlovákiát, ahol a „német veszély", Hitler expanziós politikája háttérbe szorította a magyar kérdést. (Néhány hónappal később, 1938. augusztus 20. és 29-e között a bledi konferencián, amelyen Magyarország képviselője is jelen lehetett, sőt fölszólalt, a kisantantot el is temették. A német veszély árnyékában a kisantant-államok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, és ígéretet tettek arra is, hogy javítanak a területükön élő magyar kisebbség helyzetén.

Darányi Kálmán ezt az eseményt már nyugdíjban érte meg. Horthy javaslatára a politikus 1938. május 13-án benyújtotta lemondását, amit el is fogadtak. Életének, tevékenységének földolgozásával még adós a magyar történeti irodalom.

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS

1938 nyarán Hitler elhatározta, hogy a Szudétaföld visszanyerése ügyében a „csehszlovák kérdést" saját javára mielőbb eldönti, ha szükséges, háború árán is. Ehhez a lépéshez Magyarország részvételét

igényelte, annál is inkább, mert hiszen tudta, hogy az országnak területi követelései vannak Csehszlovákiával szemben. Ezért a Führer 1938 augusztusában hivatalos baráti látogatásra hívta meg Kielbe Horthyt és a kormány vezető tagjait, közöttük az új miniszterelnököt, Imrédy Bélát. Hitler, aki jól ismerte a kormányzó vonzódását a tengerhez, különleges tiszteletadásban részesítette Horthyt. Minthogy a kormányzó volt a k.u.k. flotta utolsó főparancsnoka, és Ausztriának Németországhoz történő csatolása után a német haditengerészet átvette és folytatni kívánta a monarchiabeli tengerészeti tradíciót, Horthy egykori magas tisztségének megfelelően vett részt a „Prinz Eugen" nevű nehézcirkáló vízrebocsátásán. A névadási ceremóniát „keresztanyaként" Horthynéra osztották ki. „Amennyire örültem, hogy a német tengerészbajtársaimmal találkozhatom, éppen annyira gyanakvóvá váltam, mint mindig, ha nagyon is föltűnően vették számításba régi hivatásomhoz való természetes és érthető vonzódásomat. Hitler meghívására is találó a mondás, hogy »kilátszik a lóláb«, mert éreztem valami hátsó gondolatot és ez elvette kedvemet. Hamarosan be is igazolódott, hogy előérzetem alapos volt" – így ír a kormányzó Emlékirataiban.

A német birodalom az előkelő vendégeknek emlékezetes programot kínált Kielben augusztus 22-én és 23-án: egy Wagner-opera gálabemutatója, a Germánia Hajógyár megtekintése, az új hadihajó keresztelője és vízrebocsátása, valamint tüzérségi lőgyakorlat a Keleti-tengeren elhelyezkedő távvezérelt célhajóra, végül hajóhadparádé. Csak amikor a hajók visszatérőben voltak Kiel felé, invitálta Hitler négyszemközti beszélgetésre a kormányzót. „Két év múlt el az obersalzbergi eszmecserénk óta, és elért sikerei erősen megváltoztatták Hitlert" – írja Horthy Emlékirataiban. „Viselkedése arra vallott, hogy Európa urának tartja már magát. Minden kertelés nélkül elém tárta

a később „Unternehmen Grün" fedőnév alatt ismertté vált tervét. Ennek végrehajtása során – mint mondotta – »széttapossa a cseheket, Prágát, ha kell elpusztítja és Csehszlovákiát német védnökség alá kényszeríti. Úgy látszott, háborúra is elszánta magát és tőlem várta a biztosítékot, hogy a német előrenyomulással egy időben, dél felől mi megtámadjuk Szlovákiát. Nem mondta ugyan ki, de mégis érthetővé tette számomra, hogy amit elfoglalunk, azt megtarthatjuk."

Horthy válasza udvarias volt, de elutasító. Kifejtette a német kancellárnak, hogy bár Magyarországnak változatlanul vannak területi revíziós igényei Csehszlovákiával szemben, ezeket nem szándékozik fegyveres erőszakkal visszaszerezni. Területi revíziót, de békés eszközökkel – ez volt Horthy álláspontja még akkor is, amikor Hitler megpróbálta eloszlatni a magyarok (jogos) ellenvetését, miszerint a magyar királyi hadsereg nincs fölkészülve a háborúra, nem is lenne képes hadat viselni. Hitler megígérte, ha kell, a németek azonnal elkezdik a fegyverszállítást. A kormányzó arra is utalt, hogy Berlin és Prága esetleges háborúskodása igen hamar európai háborúvá szélesedhet, mert Anglia és Franciaország, sőt még a Szovjetunió sem nézné tétlenül Hitler agresszív, katonai lépését. „A délelőtti barátságos hangulat elszállt; beszélgetésünk végén szinte kellemetlen légkör nyomása nehezedett ránk." (Horthy) A további németországi utazás, melynek során a magyar vendégek eljutottak Hamburgba, Berlinbe, Potsdamba, Nürnbergbe, sőt Göring karinhalli rezidenciájába, lehetővé tette Horthy számára, hogy képet formálhasson magának az új Németországról, arról az országról, melynek dolgos népe – mint írja – „1933 óta hallatlan teljesítményeket nyújtott". Bár a gazdasági föllendülés csodálatot váltott ki belőle, mégis aggodalmaskodva tért vissza Budapestre: „Hová vezet majd mindez?

Mindenesetre elhatároztam, hogy ezentúl még fokozottabban résen leszek, nehogy a nemzetiszocializmus dinamikája Magyarországot is örvénybe rántsa. Ha Hitler a németek számára »életteret« követelt, úgy mi semmi esetre sem voltunk hajlandók, hogy Magyarországnak abba belevonását eltűrjük."

Hitler agressziós célja azonban nem Magyarország, hanem Csehszlovákia volt. 1938. szeptember 12-én a nürnbergi „birodalmi pártkongresszuson" mondott beszédében kezdte meg a birodalmi kancellár Prágával szembeni (először csupán politikai) támadását. A magyar kormány nyugtalanul figyelte, mi lesz ennek a visszhangja Párizsban és Londonban. Mindamellett a szlovákiai területek magyar kisebbségének ügyét a budapesti kormányzat a legszívesebben ugyanúgy rendezte volna, mint ahogyan ezt Hitler a szudétanémetekkel tenni szándékozott. Amikor a magyar fővárosban ismeretessé vált, hogy a brit miniszterelnök, Chamberlain kész tárgyalni Hitlerrel, és a „peace in our time" megőrzése végett közvetíteni akar Berlin és Prága között, ha kell Csehszlovákia rovására, akkor Magyarország is sietve bejelentette az egykori magyar Felvidékre vonatkozó területi követeléseit Berlinben.

Az 1938. szeptember 29-i müncheni, Anglia, Franciaország, Németország és Itália bevonásával megkötött szerződés csalódást keltett Magyarországon. Ez csak a szudétakérdést rendezte (Hitler javára), s egyelőre csak homályos javaslatokat tartalmazott más területi problémák rendezése irányában a magyar és a lengyel kormány számára. Azaz: amennyiben Budapest és Varsó Prágával folytatott közvetlen tárgyalásai három hónapon belül nem vezetnek eredményre, akkor – ígérték a müncheni szerződő felek – ebben a kérdéskörben „újabb Münchent" szerveznek meg. Horthy fölismerte: az államközi tárgyalások egyedül nem elégségesek. Ezekkel párhuzamosan más

intézkedésekre is szükség van, ha a magyar követeléseket a cseheknél mielőbb és békés úton keresztül akarja vinni. A müncheni szerződés egyébként azt is jelezte Horthy számára, hogy Franciaország és Nagy-Britannia kormányai már nem ellenzik a meglevő európai határok fölülvizsgálatát. Így, a britek jóindulatának megnyerése érdekében, 1938. október 8-án Horthy magánlevelében fordult Neville Chamberlain miniszterelnökhöz, támogatást kérve a Csehszlovákiával folytatandó hivatalos tárgyalásokhoz, melyek október 9-én vették kezdetüket. Ebben kifejtette országa álláspontját a területi revízió kérdésében, hivatkozott három évvel korábbi találkozójára Budapesten Chamberlain fivérével, s fölidézte annak szavait: „Várjon türelemmel, megígérhetem, ha az alkalmas pillanat el fog jönni, Anglia segíteni fogja önöket." Horthy így folytatta levelét: „Az elmúlt évek megmutatták, hogy fivére tanácsát tisztességgel megfogadtam. Türelmes voltam és vártam az alkalmas pillanatra! De, gondolom, igazam van, ha most azt mondom: eljött az alkalmas pillanat!" Vagyis a brit miniszterelnök tegyen meg „mindent, ami Öntől és az Ön nagy nemzete erejétől telik a támogatásunkra és segítségünkre ebben az eseményteljes órában"

Chamberlain 1938. október 28-án válaszolt a felvidéki területi revízió ügyében Horthynak. Csupán két jellemző mondatot idézünk leveléből: „Őszintén kívánjuk, hogy ezúttal a jóakarat által diktált és minden érdekelt fél jogát és érdekét figyelembe vevő megállapodás szülessék, amely a nemzetiségeket ért sérelmeket enyhíti és megteremti az alapjait Magyarország és Csehszlovákia tartós és gyümölcsöző együttműködésének... Mint Főméltóságod láthatta, Lord Halifax október 24-i edinburghi beszédében kijelentette: Őfelsége kormánya elismeri, hogy Magyarországnak jogos követelései vannak és reméli, hogy ezek békés tárgyalások útján lesznek kieszközölhetők."

Magyarország és Csehszlovákia komáromi tárgyalásai október 9. és 13. között nem vezettek eredményre. Az Imrédy-kormány próbálta megnyerni Hitler támogatását, de a Führer tartózkodóan viselkedett, noha Darányi, a volt miniszterelnök, aki az ügyben Horthy személyes megbízottjaként Berlinben tárgyalt, politikai és gazdasági kedvezményeket helyezett a németek javára kilátásba. Sőt, hirtelen a magyar kormány háborúra való készségét is fölhozta. Csáky gróf, aki ezzel egy időben Rómában Mussolinivel tárgyalt, több sikert könyvelhetett el. Az olaszok megegyeztek a magyarokkal: javasolni fogják Hitlernek, hogy a magyar területi követelések ügyében hívjon össze egy újabb négyes konferenciát. Ám minthogy Hitler erre nem volt hajlandó, Németország és Olaszország döntőbíráskodásban egyeztek meg. Ez létre is jött november 2-án Bécsben a Belvedere kastély Aranytermében, ahol a német és olasz „döntőbírák" ünnepélyesen kimondták, hogy a Magyar Királyság 11 927 négyzetkilométernyi területet kap Szlovákiától és Ruszinszkótól (az egykori magyar Felvidékből és az északkeleti Kárpátok területeiből) 869 299 lakossal, akik túlnyomórészt (86,5 %) magyarok voltak. A döntést a német és az olasz politikusok hozták; Nagy-Britanniát és Franciaországot nem hívták meg. De a döntést – kommentár nélkül – ők is tudomásul vették, mint Prága is, amelyet nyugati barátai sorsában magára hagytak. Hitler fenyegető árnyékában tehát meg kellett hajolnia. A Beneš féle köztársaság felett meghúzták ezzel a lélekharangot.

1938. november 6-án a hetvenéves kormányzó honvédcsapatok élén, fehér lovon ülve a komáromi Duna-hídon át bevonult a város másik – eddig csehszlovák – felébe. Öt napra rá került sor a kassai ünnepélyes bevonulásra, a város tiszteletet parancsoló katedrálisában a helyi magyar politikai és társadalmi elit előtt hálaadó misét

celebráltak. Horthy koszorút helyezett el az ott nyugvó II. Rákóczi Ferenc sírjára, majd a főtéren üdvözölte a lakosságot, mely lelkesen fogadta visszatérését az egykori hazához.

HORTHY ÉS IMRÉDY

Amikor Darányi távozott a miniszterelnöki posztról, Imrédy Béla személyében ígéretes utódot találtak. Imrédy eredetileg pénzügyi területen dolgozott. Már a Gömbös-kormány idején a pénzügyminisztérium élén állt, jó kapcsolatok fűzték az angol pénzügyi körökhöz még abból az időből, amikor Imrédy szoros kontaktusban állt az Angol Bank igazgatóságával.

Darányi után, aki száraz és színtelen személyiség volt, Horthy és vele együtt az egész magyar közélet a dinamikus és szuggesztív, 48 éves, energikus Imrédyben azt a politikust látta, aki majd tovább konszolidálja az ország belső helyzetét, és Anglia felé is kiépíti a külpolitikai kapcsolatokat. A rezsim számára a fő veszélyt ebben az időben a jobboldali radikálisok jelentették, valamint Németország növekvő befolyása a magyar gazdasági életre.

Kezdetben Imrédy teljesen megfelelt Horthy várakozásainak. Ám miután az új miniszterelnök 1938 augusztusában látogatást tett Németországban, ahol számos politikussal beszélhetett, a közvélemény meglepetésére éles politikai kanyart hajtott végre. Ennek következményei főleg három területen mutatkoztak meg: a földművesség érdekében hozandó egy radikális földreform meghirdetésében, megtetézve más szociális engedményekkel; a Volksbund magyarországi szervezkedésének tolerálásában, amely szervezet nem rejtette véka alá, hogy szoros kapcsolatban áll a német náci párt külföldi intézményeivel: s végül egy antiszemita

irányvonal kialakításában, ami sem a magyar érdekeknek, sem Horthy politikai elképzeléseinek nem felelt meg. (A történelmi igazság tükrében nem lehet elhallgatni Imrédy akkor váltott „lépést", amikor értesült arról, hogy londoni hivatalos politikai körök teljes érdektelenséggel tekintenek Magyarországra és Londonból pártoló támogatásra, segítségre nem lehet számítani.

1938. november 15-én Imrédy átalakította kormányát, de ezt a parlament november 23-án 115::94 arányban leszavazta, ami egyedülálló volt az országgyűlés történetében. Bethlen gróf vezetésével a képviselők egyik csoportja nyíltan fel is lépett Imrédy németbarát politikájával szemben. Tüntetően elhagyta a kormányzópártot és az ellenzékhez csatlakozott. Imrédy így rákényszerült, hogy benyújtsa lemondását, amit viszont Horthy kormányzói vétójával élve nem fogadott el.

Horthy ezen magatartása többféle okkal magyarázható. Talán nem akarta a világ nyilvánossága előtt a Magyar Királyságot kormányválsággal dezavuálni, főleg néhány héttel azután, hogy az ország megünnepelte a Felvidék egy részének visszacsatolását. Vagy nem vesztette el bizalmát Imrédy személye iránt, újabb esélyt akart adni számára... *Nem tudjuk.* Horthy Emlékirataiban torz módon bizonyos tények elhallgatásával ábrázolja az Imrédy-esetet. Szerinte ő először akkor lépett föl Imrédyvel szemben, amikor amaz 1938 decemberében saját elhatározásából a parlament elé terjesztette az újabb – a második – zsidótörvényt, anélkül, hogy előzetesen Horthyt erről tájékoztatta volna. Valójában azonban Horthy Imrédy zsidótörvényének tervezetét már november közepén megismerhette, amikor Imrédy a Kormánypárt elnöksége előtt fölvázolta programját. Ebből az alkalomból többek között megemlítette, hogy kormánya szándékában áll egy új zsidóellenes törvény kibocsátása a parlament segítségével. (1938. december 20-án a minisztertanács elfogadta az Imrédy által benyújtott, az eddigi zsidótörvény módosítására vonatkozó tervezetet, amely további korlátokkal súlyosbította a magyar zsidók helyzetét az országban. Később ez a „tervezet" lett az alapja a II. zsidótörvénynek.)

Hosszabb távon azonban az ellenzék elérte Horthynál, hogy váljon meg miniszterelnökétől, Imrédytől. 1939. január 14-én a kormányzó elé memorandumot terjesztett a „jobboldali, nemzeti álláspontra helyezkedő politikusok egy csoportja" (közöttük gróf Bethlen István), s ebben pontokba szedve állást foglaltak Imrédy kül-, bel- és gazdaságpolitikájával szemben, amely – úgymond – káros a nemzet számára. Különös részletességgel tértek ki a memorandum aláírói Imrédy magatartására a sváb- és a zsidókérdést illetően, amelyet az ország jelene és jövője szempontjából elvetendőnek tartották. A kormányzó – mint már annyiszor hivatalba lépése óta – meghajolt Bethlen érvei előtt, magáévá tette javaslatait, annál is inkább, minthogy a legutóbbi hetekben maga is fölfigyelt Imrédy diktátori jellemvonásaira. Már csak ürügyet keresett arra, hogy Imrédytől föltűnés nélkül megválhasson.

„1939 februárjában Bethlentől arról értesültem – emlékezett Horthy –, hogy az egyik budapesti napilap Imrédy egyik dédapjának zsidó származását igazoló okiratok közzétételére készült. Botrány elkerülését óhajtva Imrédyt magamhoz kérettem. Elébe tártam a csehszlovák területről származó okmányt és megkérdeztem tőle: »Hiteles-e ez?« Imrédy úgy megdöbbent, hogy rosszul lett és fölmentését kérte."

Horthy és Imrédy beszélgetésére 1939 február 12-én került sor, és a kormányzó már február 16-án kinevezte az új miniszterelnököt, Teleki Pál grófot. Ugyanazt a Telekit, aki 1920-ban egyszer már betöltötte ezt a posztot, és 1921-ben, Károly király visszatérése miatt lemondott.

Teleki Pállal olyan személyiség került most a magyar politika élére, aki Horthynak az elkövetkező időben minden tekintetben értékes támaszt jelentett.

HORTHY ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Négy fontos külpolitikai esemény jellemezte Teleki Pál gróf csaknem huszonnégy hónapos kormányzati idejét: a csehszlovák állam végleges szétzúzása; a második világháború kitörése; a második bécsi döntés, amely visszajuttatta Magyarországnak Erdély egy részét; és a német Wehrmacht támadása Jugoszlávia ellen, amely nemcsak alapvetően kihatott a Magyar Királyság addigi európai pozíciójára, hanem egyúttal Teleki személyes tragédiájává is lett.

Teleki Pál azon ritka emberek közé tartozott, akik Horthyval tegeződtek. Kezdettől fogva élvezte a kormányzó teljes bizalmát, és a két férfi politikailag is jól megértette egymást. Konzervativizmusuk, bármennyire is a múltból táplálkozott, bizonyos mértékig pozitívan értékelhető abban az időben, amikor Európára mind jobban rávetült Hitler és a nemzetiszocializmus árnya.

A konzervatív világnézet hagyományos jogi normáihoz ragaszkodva mindhármójukat – Horthy államfőt, Teleki kormányfőt és Bethlent, az ellenzék vezérét – fogékonnyá tette a Berlinből fenyegető veszély. De cselekedni csak bizonyos határok között tudtak. Kényszerpályán mozogtak. Foglyai voltak annak a területi revíziós politikának, amely uralmi krédójának pilléreit jelentette 1920 óta, és amelyet az egész nemzet is magáévá tett.

„A magyar politika egyik legnemesebb és legjelentősebb személyisége" – ez volt Horthy értékítélete Teleki grófról, aki bár alapvetően szemben

állt a nemzetiszocialista Németországgal, de hivatalba lépésekor megígérte, hogy folytatja elődei jobboldali politikáját. Ennek jegyében került sor az Antikomintern Paktum aláírására (február 24-én), Mandzsuko – a japán bábállam – elismerésére (március 1-jén) és Magyarország kilépésére a Népszövetségből, kvázi ellenszolgáltatás gyanánt azért a megértésért és jóindulatért, amelyet Hitler tanúsított, amikor a magyar kormány területi követelésével lépett föl Kárpátaljával (Ruszinszkóval) szemben. Ennek előzménye az volt, hogy 1939 legelején Magyarország saját szakállára megpróbálta megszállni Kárpátalját, de a kormány a leghevesebb ellenállásba ütközött mind Róma, mind Berlin részéről. Csak amikor már Hitler is „végzett" Csehszlovákia maradékával, és rábírta a hozzá látogató csehszlovák elnököt, Hachát Szlovákia és Ruténia „elbocsátására" a köztársaság keretéből – akkor engedélyezte a Führer, hogy Magyarország birtokba vegye egykori, a Szent István-i birodalomhoz tartozó felségterületét. A magyar honvédek 1939. március 15-e és 18-a között vonultak be Kárpátaljára. Ezt szlovák részről leplezetlen ellenérzéssel, Lengyelország részéről viszont, amely ezáltal most már határos lett Magyarországgal, őszinte örömmel fogadták.

A Magyar Királyság újabb területi gyarapodása és a vele kapcsolatos külpolitikai siker a belpolitikában is éreztette hatását. A magyar szélsőjobboldal szemlátomást aktivizálódott. Berlinből pedig presszionálták, hogy a zsidókérdést a nemzetiszocialisták szája íze szerint, új törvényekkel oldják meg. Így a második zsidótörvényt 1939. május 3-án terjesztették a parlament elé, amely azt (Imrédy javaslatában) május 5-én elfogadták. Ez az 1939:IV. törvénycikk „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" megközelítően 500 000 állampolgárt érintett, mind gazdaságilag, mind pedig állampolgári joguk területén. 1942. december 31-ig 221 896 zsidó, azaz negy-

ven százalékuk, családtagjaikat is beleértve, gyakorlatilag kenyér nélkül maradt, mert három fázisban csaknem 60 000 bérből élő kereskedelmi és ipari alkalmazottat kellett elbocsátani a törvények előírásának megfelelően. Horthy mélyen hallgat erről Emlékirataiban, jóllehet e törvény következtében a magyarországi zsidók jogilag és gyakorlatilag másodrangú állampolgárokká váltak, sőt egy részük választójogát is elvesztette.

1939. május 4-én Bethlen tanácsára a kormányzó idő előtt föloszlatta a parlamentet, és új választásokat írt ki. Kiemelkedő fontossággal bírt ezzel kapcsolatban az 1938-ban jóváhagyott választási törvény. Magyarországon – történetében először – mindenütt bevezették a titkos választást, és a lakosság 40,9 százaléka kapta meg a jogot a választáshoz. Az országgyűlési választások 1938. május 29-i eredménye kínos meglepetésben részesítette a Kormánypártot; várakozásuk ellenére nem a konzervatívok, hanem a jobboldali radikálisok erősödtek meg. Noha megőrizte többségét a Kormánypárt (amelyet most már a „Magyar Élet Pártjának" neveztek), és 183 képviselője került be a parlamentbe, de a nyilaskeresztesek 31, más nemzetiszocialista pártok további 14 mandátumot szereztek. Horthy és Teleki számára világossá vált, hogy e pártok értettek hozzá, hogyan lehet kihasználni a meglévő társadalmi feszültségeket, s hogyan lehet megnyerni a maguk számára a munkásságot, amely korábban kizárólag szociáldemokrata befolyás alatt állt. A „baloldali" pártok és a liberálisok feltűnően rosszul szerepeltek, hiszen például a Független Kisgazdapárt csak 14, a Szociáldemokrata Párt pedig 5 mandátumot szerzett.

E nem várt, kellemetlen belpolitikai fejlemény és az Európát növekvő mértékben fenyegető háború hatására Horthy és Teleki különböző intézkedésekre szánta el magát. Belpolitikai téren a kormány megpróbált gátat vetni a jobboldali radi-

kálisok további előretörésének. Teleki külpolitikailag Hitler és Mussolini között egyensúlyozgatott, miközben Párizs és London teljes érdektelenséget mutatott Kelet-Európa iránt. Ugyanakkor Magyarország az Amerikai Egyesült Államok részéről sem számíthatott semmiféle támogatásra Hitler-ellenes politikájához.

Hitler számított ugyan arra, hogy Magyarország részt vesz Lengyelország megszállásában – legalábbis hallgatólagosan, fölvonulási területet biztosítva az akcióhoz –, de a Teleki-kormány hallani sem akart egy ilyen akcióról. Kiváltképp minthogy hagyományos barátság fűzte egymáshoz a két országot. Az adott helyzetben a legüdvözítőbb politikának a fegyveres semlegesség látszott Magyarország számára.

MAGYARORSZÁG „FEGYVERES SEMLEGESSÉGE"

1939. szeptember 1-jén kitört a német–lengyel háború. Lengyelországot a magyar közvélemény osztatlan rokonszenve övezte. Horthy és a Teleki-kormány ismételten elhárította Berlin szeptember 10-i óhaját, hogy engedje a német csapatokat átvonulni Magyarország északkeleti területén, hogy ily módon kerülhessenek a lengyel hadsereg hátába. Tízezrével menekültek lengyelek – katonák és polgári személyek – államuk összeomlását követően Magyarországra. Itt nagy barátsággal fogadták őket. Akik tovább akartak menni Franciaországba vagy Angliába, azok számára lehetővé tették, hogy a Balkán irányában elhagyják az országot.

Lengyelország tragédiája új helyzetet teremtett a magyar politika számára. A német birodalom erősebb, hatalmasabb lett, és a Szovjetunió azzal, hogy lengyel területeket kebelezett be, Magyarország közvetlen szomszédjává vált. A háború a nyugati hatalmak kezdeti tehetetlenségét is leleplezte. A német és később a szovjet csapatokkal élethalálharcban álló Lengyelország hasztalanul várta, hogy a nyugati hatalmak a szerződésileg vállalt katonai támogatást megadják. Bár London és Párizs szeptember 3-án hadat üzent a németeknek, más nem történt. Ebből Magyarország is levonhatta azt a következtetést, hogy egy Hitler-ellenes akciójánál a nyugatiaktól nem számíthat segítségre. A Teleki-kormány ennek ellenére kimutatta érzelmeit a nyugati demokráciák iránt; Horthy november közepén fogadta az amerikai követet, és nem éppen a legvonzóbb színben tüntette föl előtte Hitlert, valamint rendszerét. A svájci követ előtt is – 1939 decemberében, egy magánfogadáson – kifejtette aggodalmát arra az esetre, ha a jelenlegi háborút mégiscsak a németek nyernék meg. (Ugyanebben az időpontban viszont levelet intézett Hitlerhez, amelyben biztosította őt, hogy Magyarország szilárdan Németország oldalán áll.) A magyar külügyminisztérium kereste a szorosabb kapcsolatot Belgráddal is. A kisállamok önállósága a nagyhatalmak árnyékában súlyosan fenyegetve volt, de még nem veszett el teljesen. Magyarország hivatalosan kinyilvánította, hogy barátilag viszonyul a Berlin–Róma-tengelyhez, de csak addig a határig, amíg ez nem sérti önnön semlegességét.

1939–1940 telén a Teleki-kormányt mindenekelőtt a szélsőjobboldali mozgalom növekvő mérvű erősödése és Erdély kérdése foglalkoztatta. Ismeretes és már többször volt róla szó, hogy a trianoni békeszerződés területileg mennyire megcsonkította Magyarországot. A legérzékenyebben azonban Erdély elcsatolása érintette Magyarországot. Ennek a területnek jórészt kevert volt a lakossága, magyarok éltek együtt románokkal és szászokkal. A XVII. századtól a XIX. századig bezárólag azonban egyre nagyobb számban jöttek a

Regátból, a román alföldről Erdélybe a románok, hogy munkaerejüket olcsón bérbe adják a földesuraknak. Így a románok a XIX. század második felében Erdélyben számszerűleg többségbe kerültek és a többi lakossághoz képest ez az arány a későbbiekben csak tovább nőtt. Erdély kulturálisan és történelmileg 1918-ig az anyaországhoz kötődött. Másfél millió magyar élt Erdélyben a román uralom alatt, s jóllehet, nemzetközi garanciákkal biztosított jogokat élveztek, de a bukaresti kormányzattal nem tudtak zöldágra vergődni. Amikor 1938-ban és 1939-ben a magyar területi revíziós igények részlegesen teljesültek, Felső-Magyarország és Ruténföld visszakerült a Magyar Királyság fönnhatósága alá, az erdélyi magyarokban föltámadt a remény, hogy az ő területük és ők is visszakerülhetnek Magyarország kebelébe. Horthy természetesen erősen pártfogolta ezt a revíziót, és azt szerette volna, ha ezt a kérdést még az európai háború befejezése előtt Magyarország javára megoldhatnák.

Nem sokkal azután, hogy a németek rátámadtak Lengyelországra, a Teleki-kormány részleges mozgósítást rendelt el, és elutasította Bukarest ajánlatát, hogy a két állam vezetői írjanak alá egy megnemtámadási egyezményt. Budapesten igen kardcsörtető nyilatkozatok hangzottak el. De háborúig nem fajult a dolog: Románia angol–francia biztosítékokkal rendelkezett, Hitler pedig – mivel abban volt érdekelt, hogy Délkelet-Európában semmi se zavarja meg a nyugalmat – nem támogatta Magyarországot, sőt kifejezetten óvta Horthyt és kormányát egy esetleges katonai kalandtól. 1940 tavaszán azonban már módosult Berlin magatartása, s arra készült, hogy megtámadja Romániát. Ehhez azonban a Wehrmachtnak Magyarországra mint fölvonulási területre volt szüksége. Sem Teleki, sem a kormányzó nem akarta azonban az ország semlegességét egy ilyen akcióval csorbítani, s nem óhajtott szakítani

emiatt a nyugati hatalmakkal. Teleki először Mussolini pártfogását kérte, de nem talált benne támogatóra. Ekkor az angoloknál kopogtatott. Őfelsége kormánya – lévén háborúban Németországgal – Budapest tudomására csupán csak azt hozta, hogyha a magyar kormány ellenszegül a németeknek, akkor hajlandó azt, mint az egyedüli legális kormányt elismerni –, akár a helyén marad, akár emigrációba kényszerül. Továbbá helyet biztosít számára egy majdani békekonferencia asztala mellett. (Horthy és miniszterelnöke egy esetleges magyar emigránskormány anyagi alapjának megteremtése céljából, no meg azért, hogy kellő súllyal képviselhesse az ország érdekeit külföldön, 1940. március 17-én ötmillió dollárt helyeztetett letétbe Washingtonban és jóelőre kijelölte diplomáciai képviselőjét.)

A német Wehrmacht azonban nem Románia ellen indult hadba: 1940. május 10-én a nyugati fronton indított támadást, és röpke néhány hét leforgása alatt lerohanta Belgiumot, Hollandiát és Franciaországot. Olaszország június 10-i hadbalépése Németország oldalán tovább bonyolította Magyarország helyzetét. Teleki továbbra sem hitt abban, hogy Hitler végső győzelmet arathat a demokratikus államok fölött, de május végén föladta azt a gondolatot, hogy magyar emigránskormányt alakítson külföldön. A pénzügyi alapot visszautaltatta Budapestre.

1940 nyarán Románia szorult helyzetbe került. Anglia, Franciaország részéről az eddigi erkölcsi támogatás megszűnt, s Románia tulajdonképpen így magára maradt. A magyar revíziós igények viszont megnőttek. Június elején ugyanis Horthy magánlevéllel fordult Hitlerhez és kérte támogatását az Erdélyre vonatkozó magyar területi igények érvényesítéséhez. Szófia az 1912-ben elvesztett Dobrudzsát követelte magának. Erdélyben is fölforrósodott a levegő. Június 22-én Franciaország kapitulált a Wehrmacht előtt. Június 26-án Moszk-

va intézett ultimátumot Bukaresthez, Besszarábia azonnali átadását és Bukovina egy részét követelte. A román kormány Hitlertől kért segítséget, de Berlinből azt tanácsolták, hogy a románok teljesítsék a szovjetek kívánságát, tegyenek eleget az ultimátumnak. Hitler ezzel egyidőben azt is tudomására hozta Bukarestnek, hogy Németország számára életfontosságúak a romániai olajmezők, s elrendelte, hogy azokat – egy esetleges ellenséges támadással szemben – saját csapataival biztosíthassa. A kiképző, illetve tancsapatoknak álcázott Wehrmacht alakulatok Magyarországon vonultak keresztül, jórészt hajón, a Dunán. Teleki az átkelésükbe csak azért volt hajlandó beleegyezni, mert ezzel egyrészt a románok is egyetértettek, másrészt mert Mussolinitől is ilyen értelmű biztatást kapott.

Hosszú és kemény előkészítő tárgyalások után augusztus 30-án német–olasz konferencia ült össze Bécsben, s ezen megszületett az úgynevezett második bécsi döntés Erdély fölosztásáról. Magyarországnak ítéltek oda 43 591 négyzetkilométernyi területet a Székelyfölddel, Nagyváraddal és Kolozsvárral, amelyen 2 185 546 ember élt, ebből 1 123 216 magyar. Erdély másik fele román kézen maradt. A román kormánymegbízott a bécsi tárgyalásokon valósággal elalélt, amikor a térképre pillantva meglátta, hogyan „csonkították meg" a Román Királyságot. Horthy sem volt elégedett a második bécsi döntéssel. Emlékirataiban meg is írja: „Ez azonban nem jelenti azt, mintha minket kielégített volna a döntés, mely Erdélyt kettéosztotta." Az elkövetkező években Magyarország és Románia között a viszony mindvégig feszült és ellenséges volt. Mindegyik fél a második bécsi döntés fölülvizsgálatára törekedett. Ribbentrop visszaemlékezései szerint ez a viszály azzal fenyegetett, hogy „a második világháború kellős közepén két szövetségesünk, Budapest és Bukarest magánháborúba kezd...".

1940. szeptember 15-én a honvédcsapatok élén a kormányzó is bevonult Erdély fővárosába, Kolozsvárra. Az egész ország örömmámorban úszott, hogy „kincses Erdély" egy része újra magyar lett. Horthyt csak úgy emlegették: „az országgyarapító". Népszerűsége a lakosság minden rétegénél vitathatatlannak látszott.

A trianoni határok kitágítása azonban számottevő belpolitikai és szociális problémák elé állította a magyar kormányt és a kormányzót egyaránt. A közigazgatás működtetése céljából jórészt az „anyaországból" kerültek tisztviselők a helyszínre, ami a helybéli, felsőmagyarországi és erdélyi magyarság számára érthetetlennek, sőt bizonyos értelemben megalázónak tetszett. A magyar korona fönnhatósága alá került kisebbségeket (szlovákokat, ruténokat, románokat) az államhatalom részéről gyakorlatilag bizalmatlanság vette körül és bizony diszkrimináció sújtotta őket. Zavarólag hatott az is, hogy az 1939 májusában tartott parlamenti választásokat Észak-Erdélyben pótválasztások révén nem egészítették ki. Budapest „fölülről" nevezte ki e terület parlamenti képviselőit, ami persze nem szolgált a parlamenti demokrácia nagyobb dicsőségére. A Felvidék ügyében is elügyetlenkedték a dolgokat a magyar államhatalom képviselői. A Masaryk–Beneš-féle húszéves uralom alatt Észak-Magyarországon (Szlovákia, Kárpátalja) a szociális és társadalmi viszonyok sokkal liberálisabbak voltak, mint a Magyar Királyságban – s ez vonatkozott az ottani magyar kisebbség helyzetére is. A feudális maradványokkal megterhelt magyarországi körülményekkel ezeket az állapotokat (amik az egyén és a közösség szabadságjogát érintették) nemigen lehetett egy lapon említeni. Ez a változás hosszabb távon a lakosság körében – még a magyarság egyes rétegeiben is – elégedetlenséget okozott. A visszakerült területekkel kapcsolatos közigazgatási ígéreteket sem sietett beváltani a budapesti kor-

mány. 1939-ben például Kárpátaljának autonómiát helyeztek kilátásba, de ebből sem lett semmi.

A második bécsi döntés meghozatalakor Németország Magyarország mellé állt, a magyar ügyet pártfogolta. A számlát e szívességért Hitler még 1940. augusztus 31-én benyújtotta Horthynak: a magyarországi német kisebbség javára olyan további engedményeket kellett tenni, hogy a Volksbund tulajdonképpen állam lett az államban. November 20-án a Teleki-kormány rákényszerült egy újabb, az eddigi semleges státusát erősen megkérdőjelező lépésre. A németek fölkérésének eleget téve csatlakozott a Hitler által szeptember 27-én létrehozott háromhatalmi egyezményhez. Ez – kezdetben – egy német–olasz–japán szövetség volt. Horthyt idézzük: „Különös megtiszteltetésnek tüntették föl előttünk, hogy az egyezményt Németország, Olaszország és Japán után mindjárt mi írhattuk alá, mint negyedik szerződő fél, de a figyelmeztetést sem mellőzték, hogy vonakodásunk esetén e »díszhely« Romániának jut."

Emlékirataiban Horthy azt hangsúlyozza, hogy a háromhatalmi egyezmény – melyhez az elkövetkező hónapokban csatlakozott Románia, Szlovákia, Bulgária, valamivel később pedig Jugoszlávia – nem jelentett föltétel nélküli elkötelezettséget a tengelyhatalmak iránt. Csáky külügyminiszter jelentésére hivatkozott, amiben az áll, hogy Ribbentrop Bécsben hivatalosan kinyilvánította, miszerint az aláíró országok megőrzik teljes szabadságukat, s saját maguk határozzák meg, mikor áll elő az a helyzet, amikor a szerződés értelmében a velük szövetkezett országok védelmére kell kelniük. Horthy megjegyzi, hogy „utóbb persze a szöveget másként magyarázták". (Ne áltassuk magunkat! A Magyar Királyság a háromhatalmi szerződés értelmében szövetségese volt a Német Birodalomnak a nyugati hatalmak elleni háborújában, ha csak *de facto* is, és még akkor is, ha a nyugati hatalmak ezt egyelőre nem is annak fogták föl...)

A felsőház és a képviselőház külügyi bizottságában a háromhatalmi egyezményhez történő magyar csatlakozást az ellenzék kemény szavakkal támadta, noha a magyar politika mozgásterének beszűkülése következtében más járható utat nem tudott javasolni. Ez az új politikai helyzet, párosulva Hitler sorozatos sikereivel Nyugat-Európában, a belpolitikai fejleményekre is erősen rányomta bélyegét. A kormánypártból több politikus átállt a szélsőjobboldali ellenzék soraiba és a nyilaskeresztesek befolyása szemlátomást erősödött. Szálasi Ferencet a kormány – külpolitikai meggondolástól vezéreltetve – még szeptemberben amnesztiában részesítette, elhagyhatta börtönét, s visszatért a politikai arénába, övezve a politikai mártír glóriájával. Rövid időn belül fuzionáltak a különböző nyilaspártok és élükre Szálasi került. Az antiszemita hecckampány – ezen idők velejárója – fölerősödött.

Horthyt mindezen fejlemények aggodalommal töltötték el. 1940. október 14-én egy levélben így írt gondjairól Telekinek, hangsúlyozva, hogy ő, bár soha nem tekintette magát a zsidók barátjának, most azt tartja, hogy nemzeti és közgazdasági szempontokból is, szükség van rájuk. „... A kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életszínvonal emelését tartom... tehát gazdagodnunk kell. Lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben van, egy-két év leforgása alatt [a gazdaságból] kikapcsolni és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert ily módon csak tönkremegyünk. Egy ilyen váltás egy emberöltőt igényel. Én hirdettem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk. Azonkívül messze veszélyesebbnek és értéktelenebbnek tartom hazámra nézve példának okáért a nyilaskereszteseket, mint a zsidót. Az utóbbi ide van érdekből is kötve, és fogadott

hazájához hűségesebb, mint a nyilas, kik – mint a (román) Vasgárda – országunkat megzavart elméjükkel a németek kezére akarják játszani."

1940. december 12-én a Teleki-kormány Belgrádban magyar–jugoszláv megnemtámadási és barátsági szerződést írt alá. Az egyezmény egyfelől bizonyos játékteret nyitott a kormánynak a Balkán irányában *és* önálló külpolitikai lehetőséget biztosított Jugoszlávia felé, amely (ekkor még) nem volt elkötelezve Hitlernek; másfelől Budapest területi revíziós politikáját is szolgálta. A jugoszlávok ugyanis szóban ígéretet tettek arra, hogy a háború befejezése után a magyar határ mentén egyes területeket önként visszaadnak a Magyar Királyságnak.

1941 tavaszán kiéleződött Dél-Európában a helyzet. 1940 októbere óta német csapatok állomásoztak Romániában. 1941. március 1-jén szövetségesek gyanánt Wehrmacht-alakulatok vonultak be Bulgáriába, ahol a kormány ezt követően csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. 1941 március elején brit csapatok szálltak partra Görögországban. Elkerülhetetlennek látszott a háború a Balkánon Görögország birtoklásáért.

Ezeket a fejleményeket Horthy és Teleki növekvő nyugtalansággal figyelte. A miniszterelnök hivatalos és bizalmas tájékoztató levélben körvonalazta álláspontját. Levelét különfutár vitte Londonba és Washingtonba az ottani magyar követnek 1941. március 3-án. Bizonyos értelemben tekinthetjük ezt az iratot Teleki Pál politikai végrendeletének is. Intő szónak a legközelebbi jövő számára, féltő óvásnak az ország sorsáért. „A magyar kormány fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy a háború befejezéséig megőrizze Magyarország katonai, anyagi és emberi erőit. Mindenáron távol kell tartani magunkat a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon

ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges veresége esetén, vagy még Németország nem is egészen teljes veresége esetén, hogy a háború után... Európának ebben a keleti részében kaotikus állapotok állnak be, amelyek legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak járni, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozták. Az országot, ifjúságunkat, hadseregünket csakis a saját magunk érdekében tehetjük kockára, másért nem."

HÁBORÚ JUGOSZLÁVIÁVAL

Délkelet-Európa törékeny nyugalmának 1941 március végén befellegzett. A jugoszláv kormány – bizonyos német nyomásra – március 25-én csatlakozott a háromhatalmi szerződéshez, majd mivel ennek a hadsereg és a közvélemény többsége ellene volt, két nappal később megbukott. Lemondatták Pál régensherceget, II. Péter király átvette a királyi jogkör személyes gyakorlását. Simovič tábornok új kormánya nyíltan kinyilvánította rokonszenvét Nagy-Britannia iránt. Jugoszlávia városaiban heves németellenes tüntetésekre került sor. Hitler fel volt dúlva: balkáni terveit látta veszélyeztetve. Ezt nem hagyhatta megválaszolatlanul. Már március 27-én eldöntötte, hogy a délszlávok országát és államát katonailag szétzúzza. Szófiát, Rómát és Budapestet haladéktalanul értesítették és fölszólították, hogy a Jugoszlávia elleni, soron következő német „villámhadjáratban„ vegyenek maguk is részt. Március 29-én befejezték a revideált „Marita hadművelet" fedőnevű hadműveleti terv kidolgozását, amit Hitler másnap jóvá is hagyott. Megkezdődött a német csapatok fölvonultatása. Berlinnek az volt a kívánsága, hogy egy német gépesített hadtest

Budapesten keresztül vonuljon Dél-Magyarországra és ott helyezkedjék készenlétbe Jugoszlávia megtámadására.

Horthy és Teleki jól látta, hogy tragikus dilemma elé kerültek. Alig négy hónapja írták alá Belgrádban a barátsági szerződést, s a honvédséget most indítsák el Jugoszlávia ellen? Másfelől, hogyan reagálna Hitler, ha Magyarország vonakodnék kívánságát teljesíteni? Veszélybe került a magyar királyság eddigi mértéktartó magatartása, ami a háborúhoz való viszonyt illette: a „fegyveres semlegesség" fönntarthatósága vált hirtelen illuzorikussá. Berlin nagyvonalú ígéretekkel próbálta elkápráztatni Budapestet. Hitler már március 27-én Sztójay Döme berlini magyar követ tudtára adta, hogy a német birodalmi kormánynak nincs ellenére, ha Jugoszlávia fölszámolását követően Magyarország érvényt szerez, mégpedig maradéktalanul, déli területi követeléseinek. Még Horvátország is Magyarországé lehet, amennyiben biztosítja számára a közigazgatási autonómiát. Így Magyarország kijuthat az Adriához, sőt tengeri flottája is lehet. (Ezzel az ígérettel Hitler nyíltan rájátszott Horthy legtitkosabb vágyára, „tengert" ígért az admirálisnak.) Március 30-án megérkezett repülőgépen a magyar fővárosba Friedrich Paulus tábornok, hogy a magyar vezérkarral megtárgyalja a Jugoszlávia elleni katonai lépések kellő előkészítését.

Horthy minden bizonnyal megszédült Hitler ígéretétől. Már március 28-án írásban fejezte ki köszönetét a kancellárnak, amiért az a Bácska, sőt a Bánát visszaadását fölajánlotta. Mint írta, „azok a területi igények, amelyeket Ön, Excellenciás Uram üzenetében volt szíves felemlíteni, továbbra is fennállnak és kielégítésre várnak". Mindazonáltal a kormány (és a kormányzó is) sürgős egyetértésre jutottak egymással abban a tekintetben, hogy sem Horvátországot, sem egy adriai kikötőt nem követelnek, *és* hogy egy magyar katonai akciót Jugoszlávia ellen – a parlament által még nem ratifikált, ám *de facto* érvényben lévő magyar–jugoszláv barátsági szerződésre tekintettel – amíg csak lehet, megpróbálnak elodázni. Teleki Londonban sürgősen afelől tudakozódott, mi lenne a brit reakció, ha Magyarország „Bácskában élő honpolgárai védelmében" megszállná ezt a területet. Horthy csak április 1-jére hívta össze a legfelsőbb honvédelmi tanácsot, hogy a mozgósításról tárgyaljon. Werth Henrik, a magyar vezérkari főnök, a német Wehrmacht bűvöletében azt tanácsolta, hogy vegyenek részt a katonai akcióban, Bartha Károly honvédelmi miniszter úgyszintén. Teleki viszont megpróbálta húzni az időt, valami csodát várt, főleg azonban biztatást, támogatást, vagy legalábbis hallgatólagos megértést Angliától. Időközben Budapesten jóváhagyták, hogy német csapatok vonuljanak keresztül Magyarországon; és meghatározták, mik volnának egy Jugoszlávia elleni magyar támadás föltételei. Eszerint a magyar honvédség csak akkor indul meg, ha a jugoszláv állam már megszűnt létezni, vagy ha az ott élő kb. félmilliós magyar kisebbség védelme a katonai beavatkozást szükségessé teszi.

Április 2-án megérkezett Londonból a brit kormány állásfoglalása. Az ottani magyar követ táviratilag jelentette, hogy Magyarország területéről kiinduló Jugoszlávia elleni támadás esetén Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat az országgal. Arra az esetre pedig, ha a honvédség bekapcsolódik egy Jugoszlávia elleni háborúba, Anglia hadüzenetet helyezett kilátásba. Teleki megértette, hogy politikája szempontjából ez a vég. Ő már nem képes arra, hogy Magyarországot távol tartsa az európai háborúból. E felismerés, a politikai kudarc és az ebből számára adandó következtetés vezetett öngyilkosságához. Április 2-ről 3-ra virradóra agyonlőtte magát. Ezzel a tettével nyilvánvalóvá tette hazája és az egész világ előtt, hogy a német terjeszkedési tervek őt mint

felelős magyar politikust, milyen zsákutcába juttatták.

Teleki búcsúlevelét pontosan abban az órában kézbesítették a kormányzónak, amikor az első német csapatok átvonultak Budapesten. „Szószegők lettünk – gyávaságból... A nemzet érzi és mi odadobtuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk... Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok. Teleki Pál."

Emlékirataiban Horthy így ír: „Teleki halálával Magyarország egyik legjelesebb államférfiját, én magam pedig egyik legértékesebb barátomat veszítettem el... Teleki halálával Magyarországon véget ért a nem hadviselő állapot. Hozzánk is elért a háború."

Vannak történetírók, akik könnyedén pálcát törnek a magyar nemzet akkori felelős politikusai fölött és háborús bűnösséggel, sőt agresszió elkövetésével vádolják meg őket. Utólagosan persze könnyű ítélkezni! Az akkori események azonban semminemű játékteret, mozgásszabadságot nem engedtek Horthynak, még annyit sem, hogy saját akaratának a legcsekélyebb mértékig megfelelő politikát érvényesítsen. *Ha* Horthy 1941 áprilisában nemet mond Hitlernek, ha ellene szegül a német csapatfölvonulásnak, ez háborúhoz vezetett volna Németországgal, ami pedig véget vethetett a szabad Magyarország létének és *azonnali elvesztését jelentette volna az addig visszaszerzett területeknek.* Nyugati segítségre nem számíthatott, Lengyelország példája, Franciaország viharos gyorsaságú összeomlása, Magyarország szomszédainak nyíltan ellenséges magatartása (mindenekelőtt Romániáé) – ezek a tényezők egyenként és együtt szabták meg a magyar kormány mozgásterét. Érdemes itt egy külföldi tanút idézni. Az Amerikai Egyesült Államok 1938–41 közötti budapesti nagykövete, J. F. Montgomery így ír 1947-ben kiadott emlékirataiban: „Magyarország

érzelmileg a szövetségesekhez húzott, ámde a körülmények folytán nem annyira az volt a kérdés, mit szeretett volna a nép, hanem az, hogy mi tűnt elkerülhetetlennek. A magyarok most azt gondolhatják, hogy vezetőik hibát követtek el, ami bizonyos mértékig igaz is, ámde bármilyen volna is a politikájuk korábban, az eredmény lett volna nézetem szerint ugyanez lett volna. Örvendek, hogy a magyaroknak semmit nem ígértünk, szemben a lengyelekkel és szerbekkel, akiket titkon áltattunk."

Bármekkora megrázkódtatás volt is Teleki halála Horthynak és az országnak, az események menetét nem állította meg. Bárdossy László, az április 3-án hivatalba lépett új miniszterelnök, hivatásos diplomata volt. Csáky gróf 1941 január végi halála óta külügyminiszterként volt tagja a Teleki-kormánynak. A kormányzó Bárdossy segítségével próbálta a látszatot megmenteni és elérni, hogy Magyarország és Jugoszlávia elleni háború során mentesüljön az agresszió ódiuma alól. Már folyt a magyar hadsereg mozgósítása, amikor Horthy levélben tájékoztatta Hitlert Teleki haláláról, továbbá „a március 28-i megállapodás értelmében meghozott titkos katonai intézkedésekről." Így írt: „Excellenciás Uram! Teleki gróf miniszterelnök ma éjjel agyonlőtte magát. A túlzott korrektség, a tisztaság, a kötelességtudás példaképe volt, nagy műveltségű, tehetséges politikus és tudós, aki megfeszített munka következtében és a súlyos események terhe alatt nem talált más kiutat. Levelet hagyott vissza nekem, melyben azt írta, hogy terheltnek érzi lelkiismeretét, mert a tegnapelőtt este elnökletem mellett és a vezérkari főnök részvételével tartott minisztertanácsban nem ellenezte kellően, noha a nemrégiben megkötött barátsági szerződés kötelezte volna, hogy Jugoszláviával szemben a jelenlegi alkalmat mégis kihasználva »hullarablókká« váljunk. Úgy érezte, hogy a nagy veszély az oroszok

és a románok oldaláról fenyeget bennünket. Tudta, hogy ezzel a veszéllyel képesek legyünk szembeszállni, ahhoz a magyarságnak a végsőkig takarékoskodnia kell ember- és hadianyagával, különös tekintettel a rendkívül rossz, elemi károk által okozott közellátási helyzetre is. Ezen az ülésen én magam azon a nézeten voltam, hogy – tekintettel a nemrégiben megkötött barátsági szerződésre – törekednünk kell a látszat megőrzésére. Végül azonban azonos nézeten voltunk, nevezetesen, hogy a német csapatok bevonulása után Horvátország valószínűleg kiválik a jugoszláv államképződményből, és ezáltal a szerződési partner, a Jugoszláv Királyság, mint olyan, megszűnik létezni. Teleki gróf egy lelkiismereti konfliktus áldozatává vált, amelyet egész népünk átérez. Nem kételkedem benne, Excellenciád megérti, hogy ez a tragikus eset, mely az újabbkori történelemben egyedülálló, velem együtt az egész nemzetet megrázta. Március 28-i levelem értelmében már megtettük a katonai intézkedéseket. De a lelkiismereti konfliktus, amelyben vagyunk, s amelynek mélységére semmi sem jellemzőbb, mint a miniszterelnök öngyilkossága, arra a kérésre kényszerít bennünket, hogy a német hadseregvezetés lehetőleg úgy szabja meg csapataink feladatait, hogy azok mindig összeegyeztethetők maradjanak lelkiismeretünkkel." Ehhez Hitler hozzájárult.

A német támadás április 6-án indult meg Jugoszlávia ellen. A jugoszlávok válaszul április 7-én bombatámadást intéztek néhány dél-magyarországi város ellen. Április 10-én a hajnali órákban a németek elfoglalták Zágrábot. A helyi lakosság azonnal kikiáltotta a független horvát államot. Huszonnégy órával később a szlovének is kiváltak a végóráit élő jugoszláv államból. Belgrád kapitulációja nem soká váratott magára, 12-én a szerb fővárost elfoglalták a németek, április 17-én a hadsereg vezetői kiadták a kapitulációs parancsot.

A horvát állam kikiáltása jeladás volt Magyarország számára, hogy akcióba lehet lépni. Április 11-én a délutáni órákban három magyar hadtest átlépte a jugoszláv határt, és oly gyorsan vezette hadműveleteit, hogy április 14-én elérte a Magyar Királyság 1918 előtti határát. A honvédség alig ütközött ellenállásba. Magyar részről 65 volt a halottak száma. Tizenötezer hadifoglyot ejtettek. Elkerülendő egy esetleges összetűzést Magyarország és Románia között, a német Wehrmacht megszállta a Tiszától keletre fekvő és a román határig terjedő jugoszláv területet, azt, amely 1920-ig Temesvárral és Araddal együtt magyar fennhatóság alatt volt és egykoron Nyugat-Bánátot alkotta.

Április 24-én a kormányzó a vezéri főhadiszálláson, Mönichkirchenben látogatást tett Hitlernél. Megállapodtak, hogy Bácskát, a baranyai háromszöget és a Mura vidéket Magyarországhoz csatolják. A Bánátra bejelentett magyar igényt Hitler nem utasította el közvetlenül. Sőt, kilátásba helyezte, hogy az egykori Szent István-i birodalomnak ezt a „gabonatárházát" visszaadja egy későbbi időpontban. (Valójában azonban más tervei voltak ezzel a területtel. A háború után ez lett volna a magja egy dél-európai német Gaunak [tartomány – *a szerk.*], az úgynevezett Prinz Eugen Gaunak.)

A Jugoszláviától visszaszerzett növekményekkel együtt a magyar királyság területe most már 172 000 km²-re rúgott, s ezen 14,7 millió főnyi népesség élt. Az újonnan szerzett területeket a későbbi hónapokban közigazgatásilag is Magyarországhoz csatolták; a szerbek ellen, botorul, különböző retorziókat foganatosítottak és általában ott folytatták a délvidéki politikát, ahol azt 1918-ban abbahagyták. Annak ellenére, hogy Horthy a Bácska visszatérte után a nagy nyilvánosság előtt kijelentette: „Katonáink akciója nem irányul a szerb nép ellen, melynek nem akarunk ártani, vele

a jövőben is békében akarunk élni." Jellemző, hogy egy ünnepélyes bevonulásra a Bácskába Horthy nem vállalkozott, ilyesmi meg sem fordult fejében.

MAGYARORSZÁG BELÉPÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBA

Április 7-én Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Churchill miniszterelnök azonban pozitív állásfoglalásként értékelte Teleki öngyilkosságát, s éppen ezért eltekintett attól, hogy hadat üzenjen Magyarországnak mindaddig, amíg magyar csapatok közvetlenül nem kerülnek szembe a brit fegyveres erővel. Ám a németek balkáni hadjárata növelte Magyarország függőségét Berlintől és Horthy kormánya végérvényesen elvesztette azt a lehetőséget, hogy a nagyhatalmak katonai vetélkedései között saját, jól fölfogott érdekében egyensúlyozhasson.

Mindezek ellenére az angolbarát csoport éppoly befolyásos maradt a magyar kormányzó körökben, mint amilyen volt. Ez elegendő oknak bizonyult Hitler számára, hogy Magyarországot számításon kívül hagyja a Szovjetunió ellen készülő hadjárat szempontjából, s a „Barbarossa tervről" a magyarokat ne is tájékoztassa. Attól tartott, hogy Budapestről informálhatnák Londont. Azt is kerülni kívánta, hogy ha fölkérésére a honvédség a Wehrmacht társaként lép föl az orosz hadszíntéren, akkor a magyarok Galícia egy részére igényt formáljanak. Így Horthy április 24-én Mönichkirchenben Hitlertől azt a tájékoztatást kapta, hogy a német–szovjet kapcsolatok „teljességgel korrektek" és ebből az irányból a Német Birodalmat nem fenyegeti semminemű veszély.

Emlékirataiban azonban Horthy megemlíti, hogy ebben az időben olyan értesülések jutottak el hozzá, miszerint „fokozódik a feszültség a Német Birodalom és a Szovjetunió között. Ennek ellenére ellenezte Werth vezérkari főnök elképzelését, miszerint lépjenek katonai szövetségre Németországgal és csatlakozzanak fönntartás nélkül Hitler politikájához. A kardcsörtető tábornok 1941 májusában és júniusában nem kevesebb mint három memorandumot is intézett ebben az értelemben Bárdossyhoz. A kormányzó azonban volt olyan józan, hogy ezeket visszautasítsa.

A németek 1941. június 22-én megtámadták a Szovjetuniót. A következő napokban hadat üzent Moszkvának Olaszország, Finnország, Románia, a törpe Szlovákia, sőt még a német–olasz bábállam, Horvátország is, s valamennyien csapatokat küldtek a keleti frontra. De Magyarország hallgatásba burkolódzott. (A minisztertanács azonban elvetette azt a gondolatot, hogy önként csatlakozzanak a keleti hadjárathoz.) A német támadás napján – június 22-én – kapta kézhez a kormányzó Hitler levelét, amely megindokolta, miért vált szükségessé, hogy Oroszország ellen katonai lépésekhez folyamodjék. A budapesti német követ Horthy reagálásáról a következőket jelentette haza: „A kormányzó örült a hírnek, amelyet rendkívül nagyra értékelt. Huszonkét éve készült erre a napra és most boldog. Az emberiség évszázadok múltán is hálás lesz a Führernek ezért a napért. Száznyolcvan millió orosz szabadul föl az erőszakkal rájuk kényszerített iga alól, amelyet kétmillió bolsevik rakott a nyakukba. A Führer eme döntése közelebb hozza a békét, mivel Anglia és az Egyesült Államok most megláthatja, hogy Németország katonailag legyőzhetetlen."

Ismeretes, hogy Horthy 1919 óta eltökélt ellenfele volt a kommunizmusnak. Folyamatosan harcolt is ellene, s most, 1941-ben úgy látta, hogy a német hadigépezet megindulása után Sztálin bolsevista rendszerének összeomlása elérhető közelségbe került. Nem vetett számot sem a nemzetiszocialisták bűnös politikájával az orosz nép ellen.

sem a Vörös Hadsereg hősi ellenállásával, amiről persze fogalma sem volt sem akkor, sem a későbbi években. Június 24-én Magyarország megszakította a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval, de a „román veszély", miatt csapatait itthon tartotta.

Június 26-án mindmáig kiderítetlen nemzeti hovatartozású repülőgépek bombázták a magyar–szlovák határvárost, Kassát. Azok a politikai és katonai erők Budapesten, amelyek napok óta szorongatták a kormányt, hogy üzenjen hadat a Szovjetuniónak, meglelték, amire vártak – a *casus belli*t. Mindjárt az első híreknek hitelt adtak: A szovjetek bombázták Kassát! Felelőtlenül, a helyszínen ki nem vizsgálva a légitámadással összefüggő kérdéseket, a miniszterelnökségen még június 26-án a koraesti órákban megszületett a döntés: háborúba kell lépni a Szovjetunió ellen. Másnap – Horthy egyetértésével – Bárdossy megtette az első katonai intézkedéseket. Magyar bombázó kötelékek galíciai városokat támadtak, és az Észak-Kárpátokban fölvonultatott honvéd seregtest megkezdte előkészületeit, hogy keleti irányban átlépje a magyar határt.

Emlékirataiban Horthy súlyosan kárhoztatja Bárdossy László miniszterelnököt a hadbalépésért. Mint írja: „azokban a válságos napokban eltitkolta előttem moszkvai követünk egyik táviratát, melyről csak három évvel később [tehát 1944-ben! *G. P.*] értesültem. Kristóffy követ távirata azt a jelentést tartalmazta, hogy Molotov Magyarország semleges magatartása esetére az erdélyi kérdésben szovjet támogatást helyezett kilátásba... Moszkva ezen kívül erélyesen cáfolta, hogy a magyar városok ellen intézett »kihívó« bombatámadásokat szovjet repülőgépek hajtották végre." (Ez a távirat azóta sem került napvilágra. A történelmi kutatás azonban valósnak ismeri el ennek létezését.

A háború és béke kérdésében a döntés a magyar parlament hatáskörébe tartozott. Erről a lépésről csak június 27-én, a délelőtti órákban tájékoztatták. A képviselők mind jóváhagyták a Szovjetunióval szemben deklarált hadbalépés tényét. Hivatalos hadüzenet nem történt. Úgy tűnik, a képviselők maguk sem mérték fel a történelmi óra súlyosságát. A legtöbben térben és időben korlátozott, kevés vérrel járó, könnyű hadjárattal számoltak, figyelembe véve az ekkor még „győzhetetlennek" számító német hadigépezetet.

Magyarország katonai szerepvállalása a németek 1941-es keleti hadjáratában messze nem állt arányban az ország tényleges nagyságával. Június 28-tól kezdődően az úgynevezett Kárpát-csoport keretében négy dandár vett részt Galícia megszállásában, és csak július 12-én került Ukrajnába az úgynevezett „gyorshadtest", Dálnoki Miklós Béla tábornok vezénylete alatt. Ez a gépesített és lovas seregtest a 17. német hadsereg kötelékében több mint ezer kilométert megtéve, október 30-án érkezett a Donyechez. A gyorshadtest emberveszteségei elég számottevők voltak (körülbelül az összlétszám 10 %-ára rúghattak), és nagyok voltak a veszteségei fegyverekben és fölszerelésben. A technikailag amúgy is rosszul ellátott csapatokat ért anyagi veszteség azonban megfelelő hivatkozási alapul szolgál Horthynak, hogy a honvédség hazarendelését kérje Hitlertől, amikor 1941. szeptember 8-án látogatást tett nála vinyicai főhadiszállásán. Kívánsága teljesült: a gyorshadtestet még novemberben kivonták a frontról, és 1941 december végével befejeződött a hazahozatala. De megszállási föladatok ellátása végett több magyar dandár Ukrajnában maradt.

Hadd mondjuk itt el, hogy Hitler háborús fegyvertársai közül Horthy volt az első, aki legkorábban fölismerte, hogy a Vörös Hadsereg nem fog összeomlani és kitartóan harcol a hazájáért. Churchill szövetkezése Sztálinnal pedig olyan tényező, ami Hitler ellen billenti az erőegyensúlyt. Horthy ugyanekkor kellő határozottsággal lépett fel azon magyar katonai körök ellen, amelyek azt követel-

ték, hogy küldjenek még több magyar katonát a keleti frontra. A Hitler-barát vezérkari főnök, Werth Henrik 1941. szeptember 6-án távozni kényszerült. Utóda Szombathelyi Ferenc – november 1-jétől vezérezredes – lett, Horthy politikájának támogatója, aki hivatalba lépése pillanatától arra törekedett, hogy Magyarországot lehetőleg minden külső megrázkódtatás nélkül tehermentesítse az Oroszországgal szembeni háborúból, amelybe kellő megfontolás nélkül sodródott bele.

És a döntő kérdés: vajon rendelkezett-e a kormányzó politikájában kellő mozgási és cselekvési szabadsággal? Sztálin sürgette a brit kormányt, hogy mielőbb üzenjen hadat Hitler európai szövetségeseinek. Churchill vonakodott („a magyarok között végtére is sok a barátunk"), de 1941. december 7-én végül mégis hadiállapotban állónak nyilvánította Angliát, egyebek között Magyarországgal szemben is. Ugyanazon a napon, december 7-én Japán támadást intézett a csendes-óceáni amerikai katonai támaszpont, Pearl Harbor ellen. Az USA belépett a második világháborúba. Horthyt gyomormérgezéssel éppen szanatóriumban ápolták, s Bárdossy a vele való egyeztetés és a parlament jóváhagyása nélkül nagy sietve megszakította a diplomáciai kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, sőt december 12-én – demonstrálni akarván németbarátságát – hadat üzent az amerikai kormánynak.

Amit Teleki és vele együtt a kormányzó olyannyira igyekezett elkerülni, Bárdossy László pontosan azt vitte végbe hat hónap leforgása alatt: a magyar királyságot feszesen lecövekelte a második világháborúba; beállítva az országot a Nagynémet Birodalom fegyvertársai, illetve szövetségesei táborába.

A HÁBORÚS HÉTKÖZNAPOK GONDJAI

A magyarországi mindennapokban a hadiállapotra csak az élelmiszer és bizonyos hadigazdálkodási szempontból fontos ipari termékek korlátozása utalt. A gazdaságot hadicélzattal fölpörgették, így elérték a teljes foglalkoztatottságot, és bár volt némi burkolt infláció, a munkások jól kerestek. A háború idején alig jelentkezett szociális nyugtalanság, az iparban számottevő szabotázsra nem került sor. Bevezették ugyan a cenzúrát, de a sajtó, bizonyos keretek között, ha akarta továbbra is kifejezhette véleményét, s e tekintetben a helyzet nem volt rosszabb, mint egyes nyugati demokráciákban. Virágzó politikai pártélet folyt, a parlamentben szenvedélyes viták dúltak, ahol bizony a német szövetségest sem kímélték, sőt nemegyszer bírálták és vádolták. A front távol volt, Magyarország városait nem fenyegette ellenséges bombatámadás. Csak 1942. szeptember 4-én jelentek meg először szovjet bombázók Budapest légterében. Támadásuk azonban számottevő károkat nem okozott. „A magyar királyság békés sziget a háborús zavarok által szétzilált Európában" – jelentették Budapestről a semleges országok tudósítói.

Mindez azonban csak féligazság volt. 1942 január folyamán a magyar rendfenntartó erők – a csendőrség és a hadsereg – súlyos, háborús bűnténnyel felérő vérfürdőt rendeztek a délmagyarországi Újvidéken és környékén. Eredetileg ezen a korábbi jugoszláv területen 1941–42 telén kibontakozó szerb (kommunista) partizánmozgalmat kívánták csírájában elfojtani. Belügyminiszteri engedéllyel, Bárdossy miniszterelnök jóváhagyásával és Horthy kormányzó tudtával Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke, a szegedi V. honvéd hadtest parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg a délvidéki „tisztogatások" lebonyolításával.

A karhatalmi erők erre statáriumot hirdettek ki a Délvidéken és razziázni kezdtek Zsablyán, Újvidéken és az úgynevezett Sajkás-vidéken. A honvéd és csendőr karhatalmi erők, nem utolsósorban a nácizmus ideológiájától megmételyezett parancsnokaik hatására (itt többük helyett csak Grassy József vezérőrnagyot említjük) és utasítására nemcsak a partizángyanús egyénekkel számoltak le, de bosszújuk bizonyos szelekciók alapján a polgári lakosság egy részét is érte. Kíméletlenül és kegyetlenül több mint háromezer embert – főleg szerbeket, zsidókat, de köztük németeket és magyarokat is – legyilkoltak, s erről a tényről a semleges külföld is értesült. Svájcban – Bajcsy-Zsilinszky Endre jóvoltából – több újságcikk adott számot a magyar honvédség becsületét sárba tapos eseményről.

Horthy meglehetősen későn – január végén – értesült az „újvidéki razziáról". Addigra azt hatalmi szóval Szombathelyi is leállíttatta. A budapesti parlamenti ellenzék nyomására elrendelték az ügy hadbírósági kivizsgálását. A felelősök, de azok is, akik a honvédség becsületét vélték védeni, igyekeztek a dolgokat eltussolni. 1943-ban Kállay miniszterelnök ismét napirendre tűzte a felelősök megbüntetésének kérdését. Decemberben a Honvéd Vezérkar Főnöke Bírósága a perbe fogott vádlottakkal szemben a törvény teljes szigorát érvényesítette. Súlyos ítéletek kimondása volt várható. Tulajdonképpen az első „háborús bűnösök" ellen lefolytatott pör kontúrjai bontakoztak ki Budapesten. Jobbára katonatisztek, köztük két aktív tábornok állt a bíróság előtt. A „razzia" áldozatainak hátramaradottai részére a bíróság anyagi jóvátételt ítélt meg. Ítélet kihirdetésére azonban nem került sor, a négy főbűnös német segítséggel 1944 legelején elszökött az országból és csak 1944 tavaszán tért vissza Magyarországra. Visszaemlékezéseiben írja Horthy: „Senkit sem bánthatott jobban az újvidéki gonosztett, mint éppen engem, hiszen mindig az volt a legfőbb törekvésem, hogy a magyar hadsereg becsületét tisztán és szeplőtlenül őrizzem meg."

1942 januárjában először Ribbentrop, majd rögtön utána Keitel tábornagy tett látogatást Budapesten. Arról tárgyaltak, hogy milyen mértékben kapcsolódjon be Magyarország a németek soron következő nyári hadjáratába. A német látogatók a magyar katonai potenciál mozgósítását kívánták Magyarországtól, és a magyar hadipotenciálból legalább két harmadának kiküldését a keleti frontra. Kemény tárgyalások után sikerült Szombathelyi vezérkari főnöknek (és másoknak) mérsékelniök a német követelést. Az a megállapodás született, hogy tíz hadosztály frontszolgálatra és öt hadosztály úgynevezett megszállási földatok végzésére megy Ukrajnába. Ha a magyarok kategorikusan nemet mondtak volna Hitler meghatalmazottainak, ezzel azt kockáztatták volna, hogy nyílt szakításra kerül sor Budapest és Berlin között. Az „erdélyi kérdésben" – amely, mint tudjuk, korántsem volt lezárva még – pedig a németek Románia javára döntöttek volna, annál is inkább, miután az Antonescu-kormány már előzőleg két teljes hadsereget (25 hadosztályt) küldött a Wehrmacht támogatására Oroszországba.

A 2. magyar hadsereg hadműveleti területre történő kiszállítása 1942. április 11-én vette kezdetét és lényegében július 27-ével fejeződött be. Kurszk körzetében volt a gyülekezőhely. A hadsereg a továbbiakban részt vett a német B hadseregcsoport nyári hadjáratában, majd augusztus elejétől egy 209 kilométer szélességű frontvonalat foglalt el a Don mentén Voronyezs és Pavlovszk (ma: Togliatti) között.

Ismeretes, hogy a honvédség legfőbb hadura Horthy Miklós kormányzó volt. Ennek ellenére az egész háború folyamán egyszer sem érezte szükségét annak, hogy tábori alakulatot a fronton meglátogasson. Ez arra utal, hogy személy szerint nem

táplált rokonszenvet a németek oroszországi hadjárata iránt. Családi körben többször is kifejtette, hogy a szükség kényszerítette rá ezt a terhet, a magyar részvétel nem szolgál nemzeti érdeket.

Időközben a budai királyi palotában előkészületek történtek Bárdossy miniszterelnök leváltására. A kezdeményezés a kormányzótól indult ki. A németek sorozatos keleti győzelmei sok magyarban keltették azt az érzést, hogy az ország mást nem tehet, mint hogy harcol és reménykedik a győzelem gyümölcsében, mivel a háborút végső soron Hitler és a tengelyhatalmak nyerik meg. Horthy nem így látta a helyzetet. Már 1942 elejére kikristályosodott benne a meggyőződés, hogy a háború az antihitlerista szövetséges hatalmak győzelmével végződik, és a nyugati demokráciák nem fogják eltűrni, hogy Sztálin bolsevizálja Európát. Magyarországnak a nyugat rokonszenvét kellett igényelnie magának, még abban a paradox helyzetben is, ha hadseregével a keleti fronton részt vesz a Szovjetunió ellen folyó háborúban. E politika kivitelezésében Bárdossy László útban volt. A túlságosan egyoldalúan elkötelezett Bárdossy „megrokkant egészségi állapota miatt" kényszerült 1942. március 8-án leköszönni. Az ország új miniszterelnöke március 9-től Kállay Miklós lett, aki egyben a külügyminiszteri tárcát is megtartotta magának. Jelölésekor nem élvezte a kormánypárti többség támogatását, viszont a kormányzó szűkebb baráti köréhez tartozott. Horthy választása mindenekelőtt azért esett rá (több korábbi kabinetben töltött már be különféle miniszteri posztokat), mert úgy gondolta, hogy mint „tősgyökeres magyar ember" kizárólag Magyarország érdekeit képviseli. Nem csalatkozott benne.

Kállay teendőjét utólag, már a száműzetés idején írta le Horthy: „Miniszterelnöki politikája arra irányult, hogy Magyarország sorsa felett a szabad rendelkezés lehetőségét visszaszerezze és ha mód van rá, visszatérhessen nem hadviselő állapotába."

A kormányváltozást megelőzte egy másik esemény, amely a politikai életben nagy vitákat kavart már akkor, és azóta sem csitult el a körülötte támadt vihar. Ez az esemény Horthy István kormányzóhelyettesi jelölése és megválasztása volt.

EGY HORTHY-DINASZTIA FELÉ?

A kormányzó még 1941 november második felében fölvetette az akkori kormányfőnek, Bárdossynak írt levelében, hogy „az országgyűlés mindkét háza, közös egyetértéssel, ajánlási jogom kikapcsolása mellett, saját belátása szerint" válasszon kormányzóhelyettest. Horthy igazolásképpen hivatkozott magas korára és az államfőre háruló nagy felelősségre, amely lassanként egyre súlyosabb teherként nehezedett rá.

Horthy lépése kétségkívül indokolt volt. 1941–42 fordulóján nagyobb szerencsétlenség nem is szakadhatott volna Magyarországra, mint az, ha a hirtelen halál elragadta volna a 74 esztendős államfőt. Egy ilyen esemény nemcsak az utódlás kérdését vetette volna föl, de ezzel összefüggésben az ország államformájával kapcsolatos politikai és szociális kérdéseket is előtérbe állította volna, s (akárcsak a 20-as években) fölfűtötte volna a közhangulatot is. Arról nem is szólva, hogy az esetleges magyarországi pártküzdelmekben miként viselkednék Hitler és hogyan a román kormány.

„Meggondolásaim kétféle természetűek voltak" – olvassuk Horthy emlékirataiban. „Egyrészt annak a gyanúsításnak elhárítására törekedtem, mintha valamilyen családi politikát folytatnék, másrészt fiam emberi sorsát is fontolgattam; ezért az apának aligha tehet valaki szemrehányást... Belső meggyőződésem természetesen nekem is az volt, hogy számomra valódi segítséget és teher-

mentesítést csakis István fiam biztosíthat." Ámde alighogy fölvetődött a kormányzóhelyettes megválasztásának terve, a legkülönbözőbb politikai berkekből azonnal olyan hangok hallatszottak, hogy Horthy át akarja örökíteni családjára a kormányzói tisztséget. Horthy István megválasztása ellen széles front szerveződött, amely a szélsőjobbtól, a nyilaskeresztesektől egészen a konzervatív royalistákig terjedt. A kormánypártban is voltak olyanok, akiket egyáltalán nem tett boldoggá a „Horthy-kérdés" ilyen fordulata. Az ellen aligha emelt volna kifogást bárki, hogy a 38 éves mérnököt, a MÁV, a Magyar Államvasutak elnökét államtitkári rangra emeljék. Horthy Istvánt jó szakembernek, világlátott embernek és szenvedélyes repülőnek ismerték. Párt- és napi politikával nem foglalkozott, határozott véleménye volt a világról és a nemzetközi helyzetet távlatosan ítélte meg. Kezdettől fogva szemben állt a német nemzetiszocialistákkal és sose kételkedett a nyugati demokráciák győzelmében. Anglofiliája is szerepet játszhatott abban, hogy Horthy őt választotta. Dokumentumokkal ez nem bizonyítható, de az tény, hogy a kormányzó 1941 szeptemberében jutott arra az elhatározásra, miszerint az országnak ki kell válnia a háborúból, s 1941 november végén tette meg indítványát Bárdossynak.

A kormányzóhelyettesi funkció törvényi szabályozása értelmében e tisztség betöltőjének az a föladata, hogy Horthynak legyen a közvetlen segítője, tehát egy provizorikus, átmeneti tisztséget kreáltak. Csak a kormányzó távollétében, betegsége vagy egyéb akadályoztatása esetén volt joga a nevében működni. A törvény 11. szakasza kimondta, hogy Horthy halála esetén a kormányzóválasztás addigi szabályai továbbra is érvényesek, amiből az következett, hogy a kormányzóhelyettes nem léphet automatikusan apja helyére. Amint az új kormányzó fölesküszik, a kormányzóhelyettesi hivatal megszűnik.

Horthy Istvánt a kormánypárt, annak vezető testülete jelölte e felelősségteljes tisztségre. Ma már tudjuk, hogy a jelölésben Bethlen grófnak is része volt. A fiatal Horthy élvezte – ha nem is hivatalosan – a demokratikus ellenzék támogatását is. Ezt követően személye körül megszűntek a pártpolitikai viták, s az egyházak sem jelentettek be kifogást jelölése ellen. Érdekes módon a háború után sem szűntek meg a „suttogások" Horthy „dinasztikus" terveit illetően. De sem a népi-demokratikus történetírás, sem a müncheni történetkutató, az azóta elhunyt Emilio Vasari (tulajdonképpen Csonka Emil) nem tudott könyvében semminemű dokumentumokon alapuló bizonyítékot fölsorakoztatni, amely azt bizonyította volna, hogy Horthy politikai-adminisztratív eszközök alkalmazásával kényszerítette ki fiának kormányzóhelyettessé választását. Ahogy arra sincs bizonyíték, hogy Horthy „dinasztikus terveket" dédelgetett volna.

A magyar képviselőház a felsőházzal együtt 1942. február 19-én emelte Horthy Istvánt a kormányzóhelyettesi méltóságra. Sok üdvözlés érkezett külföldről, nem utolsósorban Olaszországból. Mindössze a hivatalos Németország maradt föltűnő módon tartózkodó. Berlin magyarországi nagykövete, von Jagow Horthy István kormányzóhelyettessé való beiktatása napján a következőket táviratozta Ribbentropnak: „Nincs kétség aziránt, hogy ő kifejezetten angolbarát és elutasítóan áll a nemzetiszocializmussal szemben". Göbbels – a birodalmi propagandaminiszter – pedig ezt jegyezte föl naplójában: „Horthy idősebbik fia kifejezetten zsidóbérenc és csontja velejéig anglofil... röviden, olyan ember, akivel, ha Magyarország kormányzója lesz, bizony nehézségeink támadnak..."

Új hivatalát Horthy István nagyon komolyan vette. Távol állt tőle, hogy holmi díszpinty legyen a budai királyi várban. Sőt, az első hónapok álta-

lános tájékozódása után „kiharcolta" magának, hogy budapesti hivatalos kötelezettségeinek eleget téve kimehessen Oroszországba, ahol a 2. magyar hadsereg kötelékében, a repülődandárnál tartalékos repülőfőhadnagyként teljesítsen ideiglenes szolgálatot. Döntését a következő szavakkal indokolta fiatal feleségének: „A megváltozott államjogi helyzetben, amelyben pozíciómnál fogva szavam lehet egy esetleges békeszerződés vagy fegyverszüneti megállapodás megkötésekor, esetleg egy kapitulációban, könnyen a szememre vethetik, nem tudom, hogy mit teszek, mert hiszen soha a fronton nem jártam, a katonák világát nem ismerem." Ennek kívánt harctéri szolgálatával elejét venni. Volt azonban egy másik oka is annak, hogy frontszolgálatra vállalkozott. Szeretett volna személyesen képet alkotni magának Oroszországról, az ottani helyzetről és – főleg – a honvédségről. Horthy r.főhadnagy tehát 1942 júniusában a hadműveleti területre utazott és a 2. magyar hadsereg 2. repülődandárjánál vadászpilótaként nyert beosztást. Apja óhaja úgy szólt, hogy augusztus végén jöjjön vissza Budapestre. Augusztus 20-án Horthy főhadnagy a kora reggeli órákban fölszállt, elindult 25. bevetésére. A gép a magasba emelkedett. A pilóta 200 méter magasságból a „Héja" gépét bal kanyarba vette, az erre megdőlt, megperdült – és kb. hetven fokos szögben „lecsúszott", vagyis lezuhant. Horthy István a fölrobbant gépben szörnyethalt. A szerencsétlenség körülményei egy ideig tisztázatlanok voltak. Sok volt körülötte a pletyka, a legenda. Német szabotázsról is beszéltek. Mindez nem állja meg a helyét. Ma már tény, hogy a baleset oka részben a repülőgép bizonyos technikai fogyatékossága, részben pilótája pillanatnyi, de végzetes hibájának a következménye volt.

Augusztus 20-a Magyarországon Szent István napja, vallási és nemzeti ünnep. Az ünnepségek fénypontja a budapesti nagyszabású körmenet.

amelyen a kormányzó is részt vett. Horthy István halálhíre már délelőtt megérkezett a fővárosba. A kormányzó környezetében sokan tudták, de Kállay úgy határozott, hogy Horthynak csak a körmenet után mondják meg. Amikor a királyi palotába visszatérve közölték vele a gyászhírt, az idős ember teljesen összeomlott. Többnapos országos nemzeti gyászt rendeltek el. A fiatal kormányzóhelyettes temetésén a Magyarországgal baráti kapcsolatban lévő valamennyi ország magasrangú személyiségekkel képviseltette magát.

Az apa fájdalma kimondhatatlanul nagy volt, harmadik gyereke elvesztését gyászolta, mind közül a legkedvesebbet, s háború utáni emlékiratai is azt tanúsítják, hogy szinte élete végéig siratta István fiát. (Magda lánya 1918-ban vörhenyben, húga, Paulette 1940-ben tüdőbajban hunyt el.)

Az 1942-es nyár politikai fejleményei közepette azonban a személyes érzéseknek háttérbe kellett szorulniok. Már szeptemberben hallatszottak itt-ott olyan hangok, hogy hamarosan újból betöltik a kormányzóhelyettesi tisztséget. A kormánypártban másféle változatokat is latolgattak, szóba került például az a lehetőség, hogy a hősi halált halt kormányzóhelyettes alig két esztendős kisfiát, ifjabb Horthy Istvánt koronázzák királlyá. Ezekről a tervekről, elképzelésekről és kombinációkról, amelyeket a legkülönfélébb személyi és politikai intrikák kísértek, 1942-ben számtalan pletyka keringett Magyarországon, s azóta is elengedhetetlen témája a Horthy életével és korával foglalkozó műveknek. Így foglalkozik vele a müncheni Emilio Vasari éppúgy, mint a londoni Gordon Brook-Shepherd. Az a véleményünk azonban, hogy mindezek csak történelmileg megalapozatlan találgatások. Megbízható dokumentum, hogy a kormányzó valóban dédelgetett-e dinasztikus terveket, eddig sem Magyarországon, sem külföldön nem került elő.

Maga Horthy sem említ semmi ilyesmit vissza-

emlékezéseiben. A kormányzóhelyettes özvegye, aki természetesen be kellett legyen avatva a dolgokba, e könyv szerzőjének 1973-ban azt a fölvilágosítást adta portugáliai otthonában, hogy Horthyt 1942 őszén valóban fölkereste egy küldöttség azzal a javaslattal, koronáztassa királlyá ifjabb Istvánt, de ő ezt az ötletet mint teljességgel abszurd elgondolást mereven elutasította. Végül is az a döntés született, hogy nem választanak új kormányzóhelyettest. 1942–43 telén Magyarország amúgy is egészen más és sokkal súlyosabb gondokkal találta magát szemben. 1943 januárjában a Vörös Hadsereg a Donnál támadást indított a 2. magyar hadsereg ellen és azt néhány hét leforgása alatt teljesen felmorzsolta. Az egykor kétszázezer főnyi honvédseregből mindössze ötvenkétezren élték túl a katasztrófát. A fölszerelés kilencven százaléka odaveszett. A mohácsi vész óta nem érte ekkora vereség Magyarországot csatatéren.

KIÚTKERESÉS A HÁBORÚBÓL

Horthy 1942. március 9-én nevezte ki miniszterelnöknek Kállay Miklóst, s 1941 őszi elhatározásához híven hozzákezdett, hogy Magyarország számára a külpolitikában visszaszerezze a cselekvési szabadságot és az országot kivezesse a számára idegen háborúból.

Ez volt az oka annak, hogy a külügyminisztérium vezetését is Kállayra bízta. Az államfő és a kormányfő között volt egy hallgatólagos megállapodás: a miniszterelnök a Németországhoz fűződő kapcsolatokat formálisan ne sértse meg, de ezzel szemben tegye meg az összes szükséges lépést ahhoz, hogy Magyarország a Hitler-ellenes koalícióval – elsősorban a nyugati hatalmakkal – különbékét köthessen. A kapcsolatfölvételek részleteiről a kormányzó nem kívánt tudni.

Magyarország lakossága 1942-ben két nagy politikai táborra oszlott. A szélsőjobb- és a jobboldal egy része azt követelte, hogy az ország fokozza a háborús erőfeszítéseket Hitler mellett. A polgári liberális és a baloldali pártok, de a konzervatívok közül is sokan pedig azt kívánták, hogy Magyarország a Németország melletti elkötelezettségen lazítson. Nyíltan vagy kevésbé nyíltan, de egy különbékéért emeltek szót. A baloldal ennek a vágyának hangot is adott: 1942. március 15-én tüntetést szerveztek Budapesten a Petőfi-szobornál, és itt kertelés nélkül arra szólították föl a kormányt: vessen véget a háborúnak.

Kállay nem okozott csalódást Horthynak. Ügyesen lavírozott a nem könnyű helyzetben. Berlin felé a sajtóban és máshol nagy vehemenciával azt hangoztatta, hogy az eddigi politikai vonal folytatódik, nem változik. A német birodalomhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat szorosabbra is fűzte, ezzel szemben a keleti frontra csapaterősítést 1943 tavaszától kezdve vonakodott kiküldeni. Mindenféle kifogásokkal húzta az időt és a csapatok kiajánlása terén gyakorlatilag szabotált. 1942–43 telén Kállay érintkezést keresett az ellenzékkel. Ennek vezetői előtt titokban felfedte kártyáit és arra kérte őket, hogy a közös nemzeti cél érdekében segítsenek fenntartani az országban a politikai nyugalmat.

Több mint két évig Kállay neve fémjelezte a magyar politikát, nem kis sikerrel. Ez volt a nép nyelvén az úgynevezett „Kállay-kettős": szóban ugyan odaállni a német szövetség mellé, de tettekben, ahol lehetett, szabotálni, késleltetni a ránk kényszerített együttműködést. Közben a miniszterelnök – Horthy előzetes jóváhagyásával – kereste a kiutat a német szorításból. Eredmények, de kudarcok is kísérték Kállay politikáját. Különböző titkosszolgálati csatornákon sikerült például kapcsolatba kerülnie a nyugati hatalmakkal, de puhatolódzások történtek Moszkva

irányában is. Az első ilyenfajta érintkezésfelvétel Sztálinnal (a magyar hadsereg keleti fronton elszenvedett 1943 januári összeomlását követően) Svájcból történt, miként erről Radó Sándor „Dóra jelenti" című, Budapesten 1971-ben kiadott könyvében ha röviden is, de beszámol. Moszkva elutasító magatartása folytán azonban ez nem járt sikerrel. Az viszont igen, hogy a kormány bizonyos lényeges német követelések teljesítését megtagadta. Így nem engedte, hogy Magyarországon (a népi németek körében) – egy bizonyos kontingensen túl – kényszertoborzás folyjék a Waffen SS-be, vagy hogy Magyarország megszálló csapatokkal vegyen részt Szerbia pacifikálásában. A magyarországi zsidóságot Kállay olyan mértékű védelemben részesítette, ami példa nélkül állt az akkori, a horogkereszt árnyékában élő Európában. A németek azt szorgalmazták, hogy a magyar belügyi hatóságok készítsék elő 1943-ban a zsidók német területre deportálását. Ezt a követelésüket Kállay hivatalos formában utasította vissza. Kormányfői működése idején mindazok, akik szemben álltak a nemzetiszocialistákkal, és nem voltak kommunisták, teljes szabadságot élveztek. Sőt, azt sem akadályozta, hogy akár szóban, akár írásban bárki a nyugati demokráciák győzelmére spekuláljon. Végül 1943 nyarán Kállay eredményesnek tűnő tárgyalásokba bocsátkozhatott titkos küldöttei útján, amelynek végén Isztambulban, 1943. szeptember 9-én egy Magyarország háborús sorsát pozitívan befolyásoló egyezmény született. Ebben röviden az állt, hogy amint az angol vagy amerikai csapatok elérik Magyarország határát, a magyar kormány föltétel nélkül kapitulál és így megmenekül attól, hogy az ország hadszíntér legyen. Ennek az engedménynek a viszonzásaképpen a nyugati háborús fél legalábbis 1944 áprilisáig nem küldte bombázóit a magyar területek fölé.

Kállay politikája hamarosan fölkeltette Hitler

ellenérzéseit. A Führer ismételten követelte a [...]niszterelnök leváltását. 1943-ban már fogadni s[...] volt hajlandó őt. Horthy Kállay nélkül kereste [...] Hitlert, s találkozójuk napirendjén Klessheimben a német–magyar viszony főbb és problematikus kérdései szerepeltek. Az április 16-i és 17-i rövid megbeszélésen fölszínre kerültek az ellentétek. Egyikük sem maradt adósa szemrehányásokkal a másiknak. Emlékirataiban Horthy ezt jegyzi meg: „Úgy váltunk el, hogy a szívélyesség legparányibb jelét sem mutattuk egymás iránt. Még közös közleményben sem tudtunk megegyezni. Más szöveg jelent meg Berlinben és más Budapesten." Horthy Klessheimben bizonyos ígéreteket kényszerült tenni, de sikerült ezeket a későbbiekben semlegesíteni. Kállay folytatta eddigi politikáját, amelytől azt remélte, hogy a háború végére mind a németeket, mind a szovjeteket távol tudja tartani Magyarországtól. 1943 júliusában a német hadvezetés azzal a kívánsággal jelentkezett, hogy ha már a keleti frontról vissza akarják vonni a honvédséget, legalább Szerbiába küldjenek Budapestről magyar megszálló föladatokat ellátó csapatokat. Ezzel is tehermentesítenék a német hadigépezetet. Kállay nemcsak ezt a kívánságot nem teljesítette, hanem a keleti fronton is az adott körülményekhez képest csökkentette a magyar katonai jelenlétet: mindössze két hadtestet hagyott ott, s azt is csupán front mögötti megszállási feladatok ellátására. A 2. magyar hadsereg roncsait hazahozták. A kiképzésre Franciaországba kiküldött magyar pilótáknak megtiltották, hogy angol és amerikai repülőgépekkel harcba bocsátkozzanak. A kurszki csata után (1943 július), illetve az olaszországi angol–amerikai partraszállást követően a kormány azzal is megpróbálkozott, hogy a román polgári ellenzékkel hozzon össze közös frontot Hitler ellen. Bánffy exminiszter 1943-as nyári bukaresti találkozása Julius Maniuval azonban nem vezetett eredményre. A két

politikus közeledését eleve lehetetlenné tette az alapkérdés: mi legyen Erdéllyel, kihez is tartozzon Erdély, vagy annak egy része a háború után?

Szeptember újdonsága az volt, hogy az Olasz Királyság sikeresen kivált a „német háborúból" és ezzel fölbomlott a német–olasz szövetség. Horthy és Kállay Viktor Emánuel királlyal és Badoglio generális-miniszterelnökkel rokonszenvezett, függetlenül attól, hogy Kállay személy szerint érzelmileg kötődött Mussolinihez. Mussolini salói (felső-olaszországi) „szocialista köztársaságát", a Hitler által – olasz fasiszta segédlettel – létrehozott németbarát bábállamot Magyarország minden esetre hosszabb ideig vonakodott diplomáciailag elismerni, s Berlinben ez azt a gyanút táplálta, hogy „az olasz példa" más szövetségeseknél is iskolát csinálhat. Göbbels 1943. szeptember 23-án a következőket jegyezte föl naplójában: „Már most ami a többi csatlósországok árulási lehetőségét illeti, Horthy szíve szerint azonnal kiugrana: a Führer azonban már megtette a szükséges elővigyázatossági intézkedéseket." Ezek az elővigyázatossági intézkedések alkották a németek „Margarete terv"-ét, amely a magyar királyság katonai megszállásának előkészületeit tartalmazta.

Miközben német részről e cél érdekében folytak a tervszerű előkészületek politikai és katonai síkon egyaránt, Hitler hirtelen megint föltűnően barátságos lett a Kállay-kormány iránt. Kerülte mindent, ami ingerelhette volna a magyarokat, nem bombázta őket katonai követelésekkel és Horthynak 75. születésnapja alkalmából egy folyami yachtot ajándékozott. Ez a hitleri pálfordulás 1944 február elején arra késztette a kormányzót, hogy magánlevelet írjon Hitlernek és ebben azt a kérést terjessze elé, engedje meg, hogy a maradék magyar csapatokat is hazahozassa a keleti frontról. Mintegy nyolc megszálló hadosztályról volt szó, akikre – mint írta volt – „sürgős szükség van saját határaink védelméhez". Valójában Magyarország végérvényesen ki akart válni a háborúból, mivel egy különbékének ez lett volna az előföltétele. Berlin eleinte hallgatott, a levélre sokáig nem jött válasz. Csak a bécsi magyar konzul jelentette, hogy német csapatok gyülekeznek a magyar határ közelében Burgenlandban...

Két hét telt el anélkül, hogy Horthy levélbeli kérésére valamilyen válasz is érkezett volna. 1944. március 15-én aztán a német követ kihallgatásra jelentkezett a kormányzónál. Tolmácsolta Hitler mentegetőzését, mondván, hogy gyöngélkedett és ezért nem válaszolt eddig. Viszont szívesen találkozna ismét személyesen Horthyval és meghívja őt Klessheimbe. 1944. március 17-én Horthy el is utazott, abban a reményben, hogy személyes föllépésével ki tudja majd eszközölni Hitler beleegyezését a honvédség hazahozatalához. A külügyminiszterrel és a vezérkari főnökkel indult útnak. Kállay Miklós Budapesten maradt.

MAGYARORSZÁG A NÉMET MEGSZÁLLÁS ALATT

Horthy és Hitler második klessheimi találkozója drámai volt. A Führer tárgyalásuk legelején már árulással vádolta Magyarországot, a magyar vendéget vádak özönével árasztotta el, végül közölte elhatározását, hogy birodalmi biztonsági okokból katonailag megszállja Magyarországot. Az erre vonatkozó parancs kész, a Wehrmacht ugrásra készen áll a magyar határon. Horthy hevesen és nem kevésbé sértő módon reagált. Olyannyira, hogy a tárgyalásokat átmenetileg félbe kellett szakítani. Csak március 18-án késő délután jutottak egy kompromisszumos megoldásra. De a parancsot Magyarország megszállására Hitler nem vonta vissza. Horthy viszont olyan ígéretet kapott, hogy amint Budapesten egy németbarát kor-

mány lép hivatalba és mozgósítják Magyarországot a végső győzelem érdekében, „a totális háborús részvétel" jegyében, Hitler kivonja csapatait az ország területéről.

„Tisztában voltam vele – írta Horthy a visszaemlékezéseiben –, hogy lemondásom nemcsak Magyarország megszállását nem akadályozza meg, hanem még jó alkalmat is ad Hitlernek, hogy százszázalékosan náci-nyilaskeresztes irányú kormányt ültessen a nyeregbe. Az olasz példa visszataszító kísérőjelenségeivel együtt, elriasztó előzmény volt. Úgy gondoltam, hogy amíg a helyemen maradok, erre legalábbis bizonyos mértékben kénytelenek lesznek a németek tekintettel lenni. Nem vonhatják el a parancsnokságom alól a honvédhadsereget és nem olvaszthatják be egyszerűen a német véderőbe. Addig, amíg én helyemen vagyok, a nyilaskeresztesek hatalomrasegítését is aligha kockáztathatják, akiknek uralma hazánkban nemcsak számtalan magyar hazafi, hanem 800 000 zsidó és a sok tízezer menekült pusztulását is jelentené. Bizonyára sokkal, de sokkal kényelmesebb lett volna számomra, és egyúttal számos szemrehányástól is megkímélhettem volna magamat, ha egy hatásos gesztussal elhárítom magamról a további felelősséget és visszavonulok. Azt azonban nem tehettem, hogy a süllyedő hajót éppen akkor hagyjam el, amikor a legjobban rászorul kapitányára. Elhatározásomra döntően mégis Hitlernek az az ígérete hatott, hogy csapatait nyomban kivonja Magyarországból, mihelyt olyan kormányt nevezek ki, amely neki is megfelel." Azt, hogy a kormányzó eme döntését a tisztesség diktálta és a politikai szükségesség, a történetíró sem vonhatja kétségbe. Később, amikor aztán Horthy valóban lemondott, 1944. október 16-án minden félelme valóra is vált.

Azzal, hogy a német Wehrmacht 1944. március 19-én megszállta Magyarországot, az ország bekerült a háború fogaskerekei közé. A lakosság saját

bőrén érezhette most a totális mozgósítottság állapotát, újabb hadosztályok kerültek ki a keleti frontra, amely ekkor már a Kárpátok előterében állt. A Gestapo százával szedte össze a hitleri rezsim magyarországi ellenzőit; a szakszervezeteket, a baloldali pártokat betiltották, újságaikat megszüntették. A múlté lett az a kímélet, amelyben az angol–amerikai légierő részesítette a magyar városokat. Szinte rendszeressé váltak a bombatámadások Budapest és más ipari központok ellen. Horthy új miniszterelnöke, a betegeskedő, szolgálaton kívüli altábornagy, Sztójay Döme, aki hosszú időn át volt követ Berlinben és a németek teljes bizalmát élvezte, egyik rendeletet a másik után adta ki a zsidók ellen. 1944 március legvégén Budapesten termett Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer és „stábja", hogy a náci vezetők évek óta hangoztatott kívánságát a magyarországi Endlösung-ot (az ország zsidó lakosságának elhurcolását) végrehajtsa. Május közepén megkezdődtek a vidéki deportálások, s a német birodalom magyarországi új követe és egyben Hitler személyes teljhatalmú megbízottja, dr. Edmund Veesenmayer nem minden büszkeség nélkül jelentette Berlinbe, hogy július 9-ig nem kevesebb, mint 437 402 különböző korú zsidót vittek ki Magyarországról német fönnhatóságú területekre, úgynevezett munkatáborokba. De amikor a deportálási hullám átcsapott volna a fővárosra, Horthy – aki egészen addig bizonyos letargiával szemlélte az országban lejátszódó eseményeket és így akarva-akaratlanul cinkosságot is vállalt a vidéki zsidóság országhatárokon túli elhurcolásában – erélyesen közbelépett. Így történt, hogy a semleges külföld, a magyar egyházak tiltakozása hatására, de saját belátása szerint is, július 6-án a kormányzó elrendelte a további deportálások leállítását. Ekkor jutott ugyanis tudomására biztos forrásból az eddig egyszerűen lehetetlennek tűnő hír, hogy ezeket az embereket nem azért viszik Német-

országba, mert dolgoztatni akarják, hanem azért, hogy fizikailag megsemmisítsék őket. A németek Horthy tiltakozása ellenére megkezdték a budapesti zsidók deportálásának előkészületeit, amit a csendőrség közreműködésével kívántak lebonyolítani. A kormányzó erre megbízható honvédalakulatokat vezényeltetett a fővárosba, s megakadályozta Eichmannék tervének végrehajtását. Mi több, ezután az SS-tiszt Eichmann és osztaga kénytelen volt elhagyni Magyarországot.

Ezt megelőzően, június 6-án Horthy már írásban fordult Hitlerhez és tiltakozott nála az SS és a Gestapo magyarországi túlkapásai ellen. Fölemlegette, hogy e testület tagjai úgy viselkednek Magyarországon, mintha egy ellenséges országban tartózkodnának. „Visszatartom magam attól, hogy leírjam, mi minden történt itt, és történik még mindig" – írta, majd nyomatékosan azt kérte, hogy „mindnyájunk érdekében vonják ki a megszálló csapatokat és a titkosrendőrséget", mert csak így térhet vissza „a régi, bizalomteljes fegyvertársi viszony egészséges légköre".

Berlin hallgatásba burkolózott, de a megszállási rendszeren valamit enyhítettek. Júliusban Horthy ismét próbálkozott. Levélben sürgette Hitlert, hogy vonja ki Magyarországról a Wehrmacht-csapatokat. Egyidejűleg magához kérette a vezérkari főnököt, hogy megtárgyalják, van-e lehetőség fegyveres erővel eltávolítani a németeket Magyarországról. Vörös vezérezredes ellenezte a tervet, mondván, hogy ennek semmi realitása nincs, mindössze megnyitná az utat a Vörös Hadsereg magyarországi benyomulása előtt. Horthy a következő hetekben kisebb-nagyobb elánnal tovább kísérletezett, hogy Hitlert megpuhítsa. Kihasználva a németek siralmas helyzetét a hadszíntereken, augusztus 28-án Sztójay Dömét a németek véleményének kikérése nélkül elbocsátotta posztjáról. Kormányátalakításra a kormányzó egyik bizalmas embere, az 1. magyar hadsereg volt

parancsnoka, Lakatos Géza vezérezredes kapott megbízást. Neki kellett Kállay művét befejezni és elérni, hogy Magyarország a szövetségesekkel mielőbb fegyverszünetet kössön. De az amerikaiakkal Svájcban, az angolokkal Olaszországban folytatott tárgyalások (1944 szeptember) nem vezettek eredményre. Sztálin háborús partnerei azt hozták Horthy tudomására, hogy ha be akarja fejezni a háborút, ennek egyetlen módja van: a föltétel nélküli megadás, mégpedig az oroszok előtt, akik egyben a szövetséges hatalmakat is képviselik a keleti fronton.

Idézzük Horthyt: „Fegyverszünet kérése mindig keserű, de az, hogy az angolok és az amerikaiak kizárólag az oroszokhoz utasítottak bennünket, valósággal tragédiát jelentett számunkra. Dálnoki Veress Lajos tábornok vitézen küzdő, de rosszul felfegyverzett csapatainak Aradot és Temesvár környékét még sikerült elérniök, de a Vörös Hadsereg túlereje visszavetette és felmorzsolta. Mikor értesültem a szovjet csapatoknak a békés lakossággal szemben leírhatatlanul kegyetlen viselkedéséről, rá kellett szánnom magam arra a lépésre, amely annyi tragikus élmény után is a legsúlyosabb maradt a számomra. Moszkvához fordultam."

A minden porcikájában antibolsevista Horthy számára valóban semmi sem lehetett oly nehéz, mint az, hogy erre a Canossa-járásra kényszerült. De a kormányzó meg akarta akadályozni, hogy a két ellenséges haderő malomkövei közé került ország felőrlődjön és hadszíntérré váljék. *Ezért* vette magára ezt a terhet. Kalandos körülmények között, 1944 szeptember végén fegyverszüneti küldöttséget menesztett tehát Moszkvába. Magányos döntés volt ez. Lakatos miniszterelnök – ma már tudjuk – inkább visszatartotta, semmint támogatta ebben a kormányzót, mert ő személy szerint jobban tartott egy polgárháborútól, mint a háborús pusztítástól.

1944. október 11-én ideiglenes fegyverszüneti megállapodás jött létre Moszkvában Magyarország és a szövetséges hatalmak között. Az utóbbiakat az oroszok képviselték. A megállapodás legfontosabb pontja azt mondta ki, hogy az 1937. december 31-e után visszacsatolt területeket Magyarország tíz napon belül kiüríti és a frontvonalban felsorakozott honvédalakulatok csatlakoznak a Vörös Hadsereghez. Horthy csak kemény moszkvai nyomásra és csak az utolsó percben fogadta el az oroszok kívánságait, hogy a fegyverszüneti állapodás bejelentésével egyidejűleg Magyarországnak hadat kell üzennie a Német Birodalomnak, azt követően pedig fölvenni a harcot a német Wehrmacht ellen. Ilyen értelmű parancs azonban nem jutott el a csapatokhoz. (Horthy erről már emigrációban, 1946 szeptemberében nyilatkozott egy svájci újságírónak, mégpedig a következőképpen: „Nem támadok hátba senkit, még egy Hitlert sem. Nem vagyok áruló. Megígértem Hitlernek, hogy azonnal értesítem, ha különbékét akarok kötni. Megtartottam a szavamat.") A kormányzó kikötötte magának azt a jogot, hogy ha elhatározza a kilépést a háborúból, mielőtt erre vonatkozólag nyilvános rádiónyilatkozatot tesz, előzőleg értesíti a magyarországi német illetékeseket.

A német biztonsági szolgálat azonban résen volt. Időben és pontosan nyomon követte a fejleményeket. A kormányzó 1944. október 15-ére időzítette a rádióbejelentést, a Gestapo emberei aznap délelőtt rajtaütöttek az ifjabbik Horthy Miklóson és elhurcolták. Eközben elhangzott a kormányzó rádióbeszéde, amelyben az a megállapítás szerepelt, hogy a háborút az ország elvesztette és ő, mármint a kormányzó, fegyverszünetet kért Magyarország ellenfeleitől, elsősorban a Szovjetuniótól. Alig hangzott el az adás – az SS, a Gestapo és a velük szövetkezett szélsőjobboldali politikai csoportok, mindenekelőtt Szálasi nyilaskeresztes elitgárdája azonnal akcióba

léptek. A kormányzó békeerőfeszítéseit huszonnégy órán belül keresztülhúzták, főképpen azért, mert a magyar vezérkar kulcspozícióban levő, jórészt nácibarát főtisztei a Horthyhoz lojális tábornokok számára kiadott parancsait elszabotálták. Elsőnek Horthy háziezredének az a zászlóalja állt át Szálasiékhoz, amelyet azért rendeltek föl Budapestre, hogy védelmet biztosítson a királyi várnak.

A királyi palota testőrei október 16-án reggel adták meg magukat – parancsra – a Waffen-SS alakulatoknak, amelyeket Otto Skorzeny SS-alezredes vezényelt. Ő volt az, aki 1943 őszén a Ducét, Mussolinit kiszabadította Badoglio fogságából a Gran Sassóról. A budapesti német csapatok élén főparancsnoki minőségben Erich von dem Bach Zalewsky, a Waffen-SS tábornoka állt, akit a varsói fölkelés leverése tett híressé. Horthyt kényszerítették, hogy írja alá lemondását és adja át a hatalmat a nyilaskeresztes párt vezetőjének, Szálasi Ferencnek. Az aláírás fejében Horthynak megígérték, hogy Bécsben találkozhat Miklós fiával. Másnapra ez kiegészült azzal, hogy Horthynak megmondták: el kell hagynia Magyarországot. A „Führer" (Hitler) „vendége" lesz. Ő és családja Bajorországban kapnak „menedéket". Ott megfelelő környezetben, távol a világtól élhetnek. Az emígy erőszakkal lemondatott kormányzó családjával és néhány őket kísérő személyzettel október 17-én a kelenföldi pályaudvarról indultak Németországba. Külön vasúti kocsit bocsátottak rendelkezésükre, amire német őrség vigyázott. Amerre a vonat ment – magyar területen – légiriadót jeleztettek, hogy az átrobogó szerelvényt üres pályaudvarok fogadják. Szemtanúk állítása szerint Horthy keményen tartotta magát, megőrizte méltóságát, jóllehet hazájának bizonytalan sorsa olyan gond volt, amely túlnőtt személyes és családi problémájánál.

HORTHY AZ EMIGRÁCIÓBAN

1944. október 18-án a délelőtti órákban érkezett meg a kormányzó családjával és kíséretével a bajorországi Weilheimbe, ahol nem a vasútállomáson, hanem a városon kívül a nyílt pályán állt meg a vonat. A német külügyminisztérium protokollfőnöke, Alexander v. Dörnberg báró – és egy SS-őrség várta. Gépkocsival jóval a városon kívül, az erdőben egy dombra épült impozáns méretű kastélyba vitték őket, ahol „berendezkedhettek".

A kastély báró Hirschberg tulajdona volt, a múlt század végén épült. A kétemeletes, tornyos épülethez egy nagyobb park is tartozott, amely azonban az épülettől szöges drótkerítéssel volt elzárva. Egy SS-század és a Gestapo egy 12 tagú különleges nyomozó részlege vigyázott a Horthy családra. A házban szabadon mozoghattak, a ház körüli sétára azonban még a Horthy kisunoka is csak őr kíséretében mehetett. Mindez amolyan „Ehrenhaft" volt, vagyis inkább egy enyhe jellegű internálás, mintsem fogság. Hogy nevet adjanak a helynek, a németek egy fantázianévvel illették: *Waldbichl.* A kastély őrségének parancsnoka egy Gestapos tiszt – Klein Oberführer – volt. Az egyetlen hivatalos személy, akivel Horthy Miklós érintkezhetett Horst Hellenthal főkonzul volt: őt a berlini külügyminisztérium delegálta „Waldbichl"-be, de akinek az őrség nem volt alárendelve.

A háború utáni történelmi szakirodalomból kiderül, hogy a Hirschberg-féle kastély szolgált szálláshelyül Benito Mussolini számára is, amikor őt Hitler egyenes utasítására 1943 szeptemberében az Abruzzokban levő Gran Sasso-ról (ahová az olasz király internáltatta) kiszabadította és Otto Skorzenyvel Németországba hozatta. Előzően a kastélyt rendbehozták és bizonyos helyiségekbe lehallgató készülékeket szereltek be. Alkalmazták-e ezen technikai segédeszközöket Horthyékkal szemben? Nem tudjuk. Igaz, a kormányzó Bajorországban már nem volt politikai tényező és így a család beszélgetéseinek lehallgatása nem látszik szükségszerűnek.

Miután ifjabb Horthy Miklós sem Bécsben, sem Linzben nem szállt fel a kormányzó vasúti szerelvényére, vagyis Veesenmayer ígérete ellenére őt nem bocsátották szabadon, Horthy még október 18-án este levelet írt Budapestre. Reményi-Schneller Lajos miniszter volt a címzett. Őt még az előző kormányokból ismerte és tudta, hogy Szálasi alatt is tárcát vállalt. Ebben a levélben a kormányzó arra való hivatkozással, hogy a németek megszegték az október 16-i megállapodást és fiát továbbra is fogságban tartják, visszavonta – a „zsarolás útján létrejött" – Szálasi miniszterelnöki kinevezését. „Kérlek ezen soraimat, ha szükséges felmutatni és eltenni" így fejeződött be az írás. A levél továbbítását előzékenyen báró Dörnberg vállalta magára és az (csodák csodájára), ha kerülő úton is (a berlini Gestapo központ közbeiktatásával), eljutott Magyarországra.

Foganatja persze nem lett. Ifjú Horthy Miklóst a németek a háború utolsó napjáig Mauthausenben tartották fogságban és Reményi-Schneller sietett átadni a Horthy-levelet Szálasi miniszterelnöknek, aki a maga részéről ezen „Horthy-féle irományt" december 4-i Hitlernél tett látogatása alkalmával Berlinben méltatlankodva szóvá is tette. Ezek után német illetékes hely megszigorította a postai ellenőrzést a Hirschberg-kastélyban – külön rendelkezésben szabályozva a kor-

mányzói család tagjainak levél cenzuráját. (Ez a rendelkezés nem rég került elő a német külügyi levéltárból. Érdekessége, tartalmán kívül, hogy különleges típusú, nagybetűs írógéppel készült. Vagyis a szemüveget nem szívesen viselő és így rosszul olvasó Hitler szeme elé került.) Ennek ellenére – Ribbentrop külügyminiszter egy átiratától eltekintve – semmiféle levelet nem kézbesítettek a Horthy családnak. Mindezeket a külügyminisztérium őrizte meg.

A hetek és hónapok minden különösebb közjáték nélkül múltak. Kis szenzációt jelentett, amikor 1944 december végén Gestapós kíséretben megérkezett a kastélyba a kormányzó öccse, Horthy Jenő, aki gépkocsiján nemcsak élelmiszert hozott, hanem egy kis rádiókészüléket is becsempészhetett az épületbe. Ezen titokban a londoni híreket is lehetett fogni. A kemény tél után kitavaszodott. A hadműveletek már német területen zajlottak. A hirschbergi kastély őrsége kezdett ideges lenni. Mikor jönnek végre a háborút eldöntő „csodafegyverek"? A Horthy családot is mind jobban foglalkoztatta a gondolat, mi lesz akkor, ha az őrség a Német Birodalom összeomlása előtt parancsot kap foglyaik likvidálására? Kitudódott, hogy a 12 titkos rendőr még egy kapituláció esetén sem teszi le a fegyvert. Beveti magát a bajor hegyekbe, s ott fognak partizánkodni. Ez egyben azt is jelentette Horthyéknak, hogy a Német Birodalom vége az ő életük „vége" is lesz – hiszen világos, hogy a Gestapo őrség foglyaikat nem fogja magával vinni.

1945 április második felében csöndes éjszakákon néha hallani lehetett a mind jobban közeledő front „dübörgését". Az amerikai hadsereg bajor földre lépett. Az SS-őrség titokban pakolt. Hirschbergben a feszültség – érthetően – nőttön-nőtt. Horthyék kívülről nem várhattak – ahogy nem is vártak – segítséget, jóllehet (és ez e sorok írójának véleménye) a Bajorországba kitelepedett

magyar királyi honvédség nem egy vezető törzse felderíthette volna, hol is tartják exkormányzójukat fogságban a nácik. Előkészületeket tehettek volna, hogy egykori hadurukat a hitleri birodalom összeomlása örvényében kimentsék a fogságból. Nem kellett volna nagy fantázia, hogy rájöjjenek: Horthyék életveszélyben lehetnek!

Tudjuk, magyar részről semmi sem történt a Horthy család érdekében. 1945. április 28-án egy reggelre eltűnt a német őrség és május 1-jén megérkeztek az amerikai csapatok. Horthyék számára – legalábbis akkor úgy tűnt – befejeződött a háború, megpróbáltatásaival egyetemben.

Saját visszaemlékezéseiben Horthy Miklós arról ír, hogy a nála tisztelgő amerikai tábornokok – a 7. hadsereg 36. hadosztályának parancsnokai – „kitűnő hatást" tettek rá. „Engedélyt kértek, hogy feleségem előtt is tiszteletüket tehessék, és a parancsnok meghívta őket teára."

Másnap a tábornok eltávozott. A csapat egy része viszont ott maradt. Egy ezredes, fegyveres kísérőkkel, Horthyt udvariasan felszólították, jöjjön velük. A 7. hadsereg parancsnoka Patch tábornok szeretné megismerni. Semmi rosszat sejtve Horthy beült a gépkocsiba, amely azonban őt nem a 7. hadsereg főhadiszállására, hanem Göppingenbe, egy ideiglenesen „fogháznak" berendezett villába szállította. Itt egy hadnagy, aki magyarul is tudott, kijelentette: tekintse magát hadifogolynak. Legalábbis addig, amíg további sorsát el nem döntik. Hiába volt minden tiltakozás, Horthyt egy másik villába kísérték, ahol egy szobába került Wilhelm List vezértábornaggyal – szintén az amerikai hadsereg hadifoglyával.

A következő napokban tovább szállították. Társasága kibővült újabb német tábornagyokkal: Listen kívül ott volt még Gerd von Rundstedt, aki az 1944 decemberi ardennesi német offenzívát vezette és Maximilian Weichs báró, aki 1943 januárjában német részről a 2. magyar hadsereg

fölött parancsnokolt és 1944. március 19-én a Magyarországot megszálló Wehrmacht csapatok főparancsnoka volt. Visszaemlékezéseiben Horthy ezekről a hetekről a következőképpen ír: „... jó társaságba jutottam, és a közös étkezések meg kerti séták közben igen érdekes beszélgetésekre nyílt alkalom. Különböző részleteket tudtam meg Hitler hadvezetési módjáról, de a magyarországi harcokról is..."

A háború befejezése utáni hónapok igen változatosak voltak. Horthy végül is találkozott Patch tábornokkal; egy szálláson volt egy sor neves német politikussal, üdvözölhette őszinte híveit a két Keresztes-Fischert és visszatérhetett – úgymond „szabadságra" – Hirschbergbe családjához. Megint csak Horthyt idézzük: „Biztosítottak, hogy nem vagyok hadifogoly, és hogy csak ‚védőőrizetbe' tartanak..." Különböző városokban és különböző minőségű elhelyezés után 1945. szeptember 25-én Horthy Miklós Nürnbergbe került.

Ekkor vette kezdetét Nürnbergben az a nagyméretű nemzetközi katonai per, amelyben az Anti-Hitler-Koalícióban egyesült szövetséges hatalmak képviselői a náci Német Birodalom politikai és katonai vezetőit vonták felelősségre.

Horthy Miklóst – másokkal egyetemben – e perben kívánták tanúként felhasználni. A kormányzót a nürnbergi fegyház egyik magánzárkájába helyezték el. Három hétig fogolyként tartották. Aztán változtattak státusán. „A fegyház másik szárnyába kerültünk, ahol a zárkák ugyanolyanok voltak is, de napközben ajtainkat nyitva hagyták, és délelőtt meg délután két órára sétálhattunk is." Így Horthy visszaemlékezéseiben.

A háborús főbűnösök elleni perben Horthyt szinte kizárólag a náci külügyminisztérium ügyeiről, Hitlerről és Keitel vezértábornagy dolgairól faggatták. Magyar vonatkozású kérdés szinte egy sem hangzott el. Horthy nürnbergi „szerepléséről" korabeli jegyzőkönyvek maradtak fenn.

Ezeknek egy részét a budapesti „Magyarország" hetilap 1971 decemberi számaiban le is nyomták. Ugyancsak kortörténeti érdekességgel bírnak Horthy azon levelei, amelyeket 1945-ben VI. György Nagybritannia uralkodójához és Winston Churchillhez intézett, s amelyekre válasz soha nem érkezett. (Az eredeti levelek a londoni Public Record Office birtokában találhatók.)

Novemberben a kormányzó találkozhatott a mauthauseni KZ-ből 1945 május elején kiszabadult fiával, ifj. Horthy Miklóssal. Őt az amerikai vizsgálóbíró, hogy örömöt okozzon az öreg úrnak, külön engedéllyel Capri szigetéről hozatta Nürnbergbe, mondván: legyen apja segítségére a kihallgatásokon.

December közepére befejeződtek a tanúk meghallgatásai. Horthyt nyolc hónapi „védőőrizet" után december 17-én „elbocsátották" a nürnbergi fegyházból. Nem mondták meg, hová viszik. Így őt is és családját is kellemes meglepetés érte, amikor az amerikai hadsereg gépkocsija december 18-án megállt a hirschbergi kastélyhoz közeli Weilheim városkában és Horthy Miklós szabad emberként családja elé léphetett. Ekkor már nem a kastély volt otthonuk.

1945 nyarától a Horthy család részére az US-hadsereg által Weilheimben egy pékmestertől lefoglalt házban lakott. A háború befejeztével magánemberek lettek. Szembe kellett nézni a mindennapok megélhetési problémáival, hiszen a Budapestről hozott személyzettel együtt tíz ember ellátása hárult a Horthy családra.

A kezdet nem volt könnyű. Eleinte amerikai szeretetcsomagokból éltek, majd Horthy Istvánné megtanulta a gépírást és a Vöröskereszt szolgálatnál adminisztratív munkát vállalt. A Weilheimtől nem távoli magyar hadifogoly tiszti tábor tagjai is igyekeztek – a lehetőségekhez képest – a kormányzói család mindennapos gondjain segíteni. Pl. önkéntes munkában az 1945/46-os kemény

télhez a tüzelőt a közeli erdőből „beszerezték" és felaprították. Horthy Miklós főleg a fiatalabb tisztek társaságát élvezte. Egy Halmai nevű százados-sal többször is és hosszan társalgott – főleg a trianoni békeszerződés kihatásai a tisztikarra, ez a téma és a doni 2. hadsereg elpusztulásának részletei érdekelték.

Mindez nem önös érdekből történt.

Horthy Miklós a rendelkezésére álló szerény eszközeivel különböző memorandumokat fogalmazott meg és küldte azokat a győztes nagyhatalmak képviselőinek. Ezek az előterjesztések Magyarország utolsó harminc évének történetét, a Duna medence problematikáját tartalmazták. Angol nyelven íródtak és Horthy reményeit fejezték ki, miszerint a Párizsban készülő új békeszerződésben (1946) – a határok kérdésében – a nagyhatalmak az ex-kormányzó véleményét is figyelembe veszik. Így került e memorandum Aneurin Bevan brit munkáspárti vezető kancelláriájába, Harry S. Truman USA-elnök irodájába vagy Georges Bidault francia miniszterelnök titkárságára. Foganatja nem volt. A győztes nagyhatalmak vezetőinek kisebb gondja is nagyobb volt, mint Magyarország második világháború utáni határproblémája igazságos rendezése.

A háború utáni hivatalos Magyarország, amelyet a kommunista párttal együtt a demokratikus pártok koalíciója kormányzott, nem gondolt arra, hogy Horthy Miklóst esetleg „háborús bűnösként" perbe fogja, hiszen az akkori törvények szerint erre nem is lett volna jogi alap. Egyedül a kommunisták – Rákosi Mátyással az élen – látták volna szívesen az agg kormányzót a vádlottak padján, ha nem is második világháborús cselekedeteiért, hanem inkább 1919-es szerepléséért. Sztálin, a Szovjetunió korlátlan vezetője azonban leintette magyarországi elvtársait. Sőt, 1946 áprilisában, egy kormánytárgyalás szünetében közölte az akkori kisgazdapárti miniszterelnökkel, Nagy

Ferenccel, hogy „ne ítélkezzenek Horthy felett. Először is Horthy öreg ember már, azután pedig nem szabad elfelejteni neki, hogy mégiscsak fegyverszüneti ajánlatot tett 1944 őszén!" Így áll ez Nagy Ferenc az Egyesült Államokban, de Budapesten 1990-ben kiadott visszaemlékezéseiben is.

Magyar részről tehát kiadatását sem kérték a nyugati hatalmaktól. Csak a jugoszláv állam feje Josip Broz Tito kívánta volt a kormányzót az 1942-es újvidéki véres kimenetelű „tisztogatásokért" háborús bűnösként Jugoszláviában perbe fogni, de puhatolódzásai az angolszász hatóságoknál már a kezdet kezdetén zátonyra futottak. Sem Washingtonban, sem Londonban nem tekintették Horthy Miklóst háborús bűnösnek.

Horthy Miklós családjával magánemberként élhetett tehát a felsőbajorországi Weilheimben. Az emigrációs politikától távol tartotta magát. Igaz, ilyesmi 1946-ban és 1947-ben még alig-alig létezett. Jó társadalmi kapcsolatai voltak Clay generálissal és – főleg – a bajorországi amerikai civil adminisztráció vezetőjével van Wagoner kormányzóval. Korabeli fényképek mutatják a még mindig „fess" 80 éves Horthyt amerikai gardenpartykon. Baráti, bensőséges viszony alakult ki a Horthy család és az USA müncheni főkonzulja Sam E. Wood között is. Weilheimben is sok kedves ismerősre tett szert a Horthy család: jóleső érzés volt részükről regisztrálni, hogy őket bizony „egyszerű emberként" is megbecsülik!

Az adott körülmények között kielégítően megoldódott a Horthy család anyagi helyzete is. Részben azzal, hogy a Budapestről 1944 októberében magukkal hozott személyzet (a kis Istvánka nevelőnője kivételével) visszatért Magyarországra (és így kevesebb ember ellátásáról kellett gondoskodni), másrészt, mivel külföldi barátok anyagi segítséget juttattak el Weilheimbe. Más megélhetési forrásaik nem voltak. A legendák világába tartoznak azok a (rosszindulatú) állítások, hogy a

Horthy családnak valamilyen „vagyona" lett volna Nyugaton.

Egyszer hívatták még Nürnbergbe a kormányzót. Az úgynevezett „Wilhelmstrasse-i perben", amelyet a náci diplomaták ellen folytattak le, Dr. Edmund Veesenmayer ügyében hallgatták ki. Dr. Robert Kempnerrel – aki Nürnbergben a nemzetközi bíróság amerikai fővádlójának helyettese volt a nyolcvanas években – levelezésben álltam. Az öreg jogász élénken emlékezett Horthyra. „Horthy admirális a vád tanújaként kitűnő benyomást tett a bíróságra..." írta egy 1987. október 1-jei levelében.

1948 június közepén Münchenből három volt katonája kereste meg Horthy Miklóst. A Zákó András szkv. vezérőrnagy által vezetett „delegáció" látogatásának kettős célja volt: a kormányzó 80. születésnapjára gratuláltak és egy – számukra úgy vélt, szükséges közléssel éltek: a magyar katonai emigrációt átfogó szövetség, az MHBK („Magyar Harcosok Bajtársi Közössége") 1949. január 1-jére tervezett megalakulását jelentették be. A továbbiakban 1944. október 15-e problematikája, illetve a hadsereg magatartásának kérdése is szóba került. Horthy Miklós *itt* és *ekkor* közölte a háború végéig szolgálatot teljesítő egykori katonatisztekkel, hogy mi volt annak háttere, ami őt 1944 őszén arra késztette, hogy fegyverszüneti kéréssel forduljon a Szövetséges Hatalmakhoz, illetve végülis (nem az ő hibájából) a Szovjetunióhoz. Zákóék pedig arról informálták egykori Legfőbb Hadurukat, hogy mik voltak részükről azok az okok, amelyek miatt ők a Vörös Hadsereg ellen 1944. október 16-a után is tovább harcoltak. Az akkor már történelmi eseményként kezelhető „*Október Tizenöt*" komplexum ki- és átbeszélése mindkét fél részéről egy megegyezésbe torkollott. A későbbiekben Horthy az MHBK részére írásban is felmentést adott a magyar királyi honvédség tisztikarát 1944. október 15-e utáni elmarasztaló „esküszegés" vádja alól.

Horthy látogatói a jelenkor feladatairól is szót ejtettek. 1948 nyarán úgy tűnt, részükről már kiszámítható volt a politikai jövő Kelet-Európában. Magyarországon a koalíciós pártok teljes deffenzívába szorultak. A szovjet szuronyokkal megtámogatott kommunista párt erőteljesen tört a hatalom megragadása irányába. A magyar katonai emigráció vezetősége abban reménykedett, hogy a nyugati nagyhatalmak – ekkor még meglevő atommonopóliumuk birtokában – kikényszeríthetik a szovjet csapatok magyarországi kivonását, hiszen az 1947-ben Párizsban aláírt új békediktátum erre módot adott. A megalakítás előtt levő MHBK a hazatéréshez való felkészülésre kívánt (titkos fegyveres erőket is) gyűjteni.

A Zákó-féle „delegáció" egyik tagja írásos beszámolójából kiderül, hogy az MHBK vezetősége szívesen látta volna, ha tevékenységükben Horthy Miklós legalább névleges szerepet vállalna. Horthy azonban elutasította az ajánlatot. Az MHBK célkitűzéseivel (ti. fel kell készülni egy leendő hazamenetelre) ugyan egyetértett, de mindjárt ki is jelentette, ő nem állhat a Nyugatra szakadt tisztikar vagy a politikai emigráció élére. Már csak azért sem, mert ő „bizonyos illetékeseknek" szavát adta, hogy számkivetettségében nem foglalkozik politikával. Udvarias kibúvás volt-e ez egykori katonái felé vagy valóban politikai visszatartásra kötelezték el őt nürnbergi kihallgatói? Nem valószínű. Dr. Kempnernél majd Dr. Hasenclevernél (és egyéb helyeken) beszerzett információk szerint ilyenfajta „szóvétel" Nürnbergben (vagy máshol 1945 után) nem volt szokás. Aki bűnös volt, az ítéletet kapott, akit pedig a bíróság felmentett, az szabad embernek érezhette magát és nem volt holmi politikai tilalmaknak kitéve. Horthy Miklós esetében Nürnbergben pedig nem is volt vádemelés. Ő, mint emlékezetes, a háborús főbűnösök perében csak *tanúként* lett kihallgatva. Egy tény azonban rögzítendő. Jóllehet Horthy emigrációs

éveiben ha fenntartott is bizonyos laza kapcsolatokat az MHBK-val, „katonai ügyekben" nem velük, hanem másokkal (volt tábornokokból álló tanáccsal) konzultált.

1948 nyarán érlelődni kezdett a kormányzóban az elhatározás, hogy a családdal elhagyja Bajorországot. Felesége megromlott egészségi állapota éghajlatváltozást tett indokolttá. A kormányzó legszívesebben Olaszországban telepedett volna le, de az ott éppen ez időben kifejlődő politikai válságsorozat (balratolódás a belpolitikában, a kommunista párt megerősödése stb.) elképzelését megvalósíthatatlanná tette.

Svájcba is – ha átmeneti időre is – szívesen jöttek volna Horthyék, de a berni rendőri hatóságok egy ilyen irányú puhatolódzást 1948 augusztusában elutasítóan válaszoltak meg. Csupán három havi tartózkodási engedély megadását helyezték kilátásba, ami persze hosszabb távon nem oldotta volna meg a család letelepedésének kérdését. Így más megoldás után kellett nézni.

A fiatal és igen agilis özv. Horthy Istvánné utazott ezekután a svájci fővárosba, ahol ez időben normális diplomáciai képviseletek működtek. Ott kívánt tájékozódni. Mivel sógora, ifj. Horthy Miklós egykoron Magyarország brazil követe volt, ismerte a berni portugál diplomáciai misszió vezetőjét, a fiatal Horthyné legelőször a portugálokhoz fordult. Igen előzékeny fogadtatásra talált. A követ meghallgatta és arra kérte, hogy amíg kormányától választ nem kap, ne forduljon másokhoz. Négy nap múlva megjött Lissabonból az értesítés – ami csak Antonio de Oliviera Salazar miniszterelnök (és diktátor) jóváhagyásával történhetett „vous étes le bienvenu au Portugal". Vagyis, szívesen látják őket Portugáliában. Az egész család, beleértve Ilus nővért, a nevelőnőt, diplomata vízumot kapott. Horthy Istvánné vitte ezeket vissza Weilheimbe.

1948. december 18-án került sor az utazásra.

Bajorországból Bernen keresztül a genfi tó melletti Veveybe vitte őket a vonat, ahol Horthy Miklósné hirtelen megbetegedése miatt Bernoise városkában egy hétre kényszerpihenőt kellett tartani. December 27-én folytatódott az utazás. Az itáliai Rapalló, majd Génua volt a célállomás, ahol az „Anna C" (Costa) személyszállító hajó vette őket fedélzetükre. Így ment tovább az út Lisszabonba. A hajó tisztikara megkülönböztetett figyelemmel viseltetett az „admirális" személye iránt, ami láthatóan jólesett Horthy Miklósnak.

1949. január 12-én érkezett Lisszabonba a Horthy család. Bizony, kiábrándító volt a szegénység, ami őket az akkori években gazdaságilag igen elmaradott Portugáliában fogadta.

A Horthy család a portugál főváros mellett levő tengerparti üdülőhelyen talált új otthonra. „Barátaink a virágos szép Estorilban villát bocsátottak a rendelkezésünkre. Régi és új barátokra találtunk és megvan az az örömünk, hogy a világ minden részéből szüntelenül érkeznek hozzánk a kedves levelek, amelyekben honfitársaink jóleső ragaszkodása meghatóan jut kifejezésre." Így írt Horthy Miklós ezen évekről az 1953-ban Buenos Airesben magyar nyelven kiadott Emlékirataiban.

Az idős férfiú életének alkonyát különféle gondok árnyékolták be. Bajorországból eljőve, megszűnt az eddig Németország nyugati megszállási zónájában minden „hontalan személynek" kijáró UNRRA (Az USA európai nyomorenyhítő gondoskodás) ellátás. Horthy fia, Miklós már huzamosabb idő óta Dél-Amerikában tartózkodott, ahol egy magyarországi mérnök barátjával együtt új egzisztencia megteremtésén fáradozott. Így Estorilban tulajdonképpen csak a kormányzói pár, özv. Horthy Istvánné, illetve az unoka, a nyolc éves Istvánka telepedett le. Bármilyen olcsó is volt ebben az időben Portugáliában az élet – mindehhez pénz kellett. A kényes és nem kellemes helyzetet végülis az Egyesült Államok egy-

kori magyarországi követe J. F. Montgomery oldotta meg. 1949-ben egy úgymond „Horthy-alapítványt" hozott össze, amihez a kormányzó tisztelői és barátai rendszeresen kisebb-nagyobb összegekkel járultak hozzá. Itt mindenekelőtt négy személy jeleskedett, közülük egy, Chorin Ferenc zsidó származású magyar nagyiparos volt. (Írjuk azonban ide a többiek nevét is, bár ők ezt, ha még élnének, nem igényelnék: J. F. Montgomery, 1938 és 1941 között az USA budapesti követe, Páthy László, volt alexandriai magyar konzul és gróf Apponyi Antalné, született Madelene Forest. A pápa és még mások is, így Weiss Jenő nagyiparos, küldtek időközönként – kisebb-nagyobb – anyagi támogatást.)

Horthy Miklós nagy általánosságban távol tartotta magát az emigrációs politikától, de élénk figyelemmel kísérte a világesemények alakulását. A demokratikus emigráns politikusokból 1948 után alakult „Magyar Bizottmánnyal", amelynek New Yorkban volt a székhelye, nem tartott kapcsolatot. Igaz, azok is mellőzték személyét, jóllehet Varga Béla prelátus, bizottmányi tag – az 1945 utáni demokratikus parlament utolsó szabadon választott elnöke – 1951-ben Európában járva egy magánlevélben tiszteletteljes jókívánságait fejezte ki Horthy Miklósnak házassága 50. évfordulójára.

Portugáliai évei alatt Horthy Miklós sok érdekes emberrel találkozott. Így Salazar miniszterelnökkel is, Umberto, a Savoyai házból származó olasz ex-királlyal, aki családjával szintén Estoril környékén töltötte életalkonyát. Egyes magyar emigráns politikai körök a kormányzót összehozták Habsburg Ottóval is, reményüket nem is titkolva, hogy a találkozás nemcsak az 1921-es Károly király hazatérési kísérlete eseményeinek tisztázását szolgálják, hanem a jelen problémáiból kiindulva, Magyarország kommunizmus utáni jövőjét is érintik.

1949 áprilisában Horthy egy történelmileg is érdekes Nyilatkozatot küldött el Zákó Andrásnak, amelyben – a weilheimi beszélgetésekre utalva – állást foglalt 1944. október 15-e és a hadsereg tisztikara magatartását illetően. A kísérőlevélben ez állt: „Kérlek a mellékelt tájékoztatót megfelelő formában a tisztikar tudomására hozni. Ezt csak a honvédségnek szántam és nagyon kérlek gondoskodjál arról, hogy ez az írás semmiképpen avatatlan kézbe ne kerüljön. Lehetőleg ne postán küldjétek szét, hanem kézről kézre menjen... A politikusok veszekedését és széthúzását nem tudom megakadályozni, de remélek, a múlt tisztázásával hozzájárulni a tisztikar felvilágosításához..."

A három sűrűn gépelt oldalú *Nyilatkozat* Magyarország hadbalépésének eseményeit ismerteti, majd 1944-ről közöl (az akkori időkben még ismeretlen részletességgel) beszámolót. Befejező mondatai lényegesek. Így érdemes őket idézni:

„A rádióban október 15-én leadott proklamációmban többek között azt mondottam: ‚tudattam a német birodalom képviselőjével, hogy szándékomban van ellenségeinkkel fegyverszünetet kötni stb.' Minthogy azonban a rádió, távirati és telefon központokat a németek mindjárt a proklamáció után birtokukba vették, nem volt lehetséges a csapatokhoz a megfelelő intézkedéseket eljuttatni. Így természetes, hogy senki sem tudta mitévő legyen, mert az események, a német erőszak folytán, a további parancsadást lehetetlenné tették..."

És most jön a Nyilatkozat ama része, ami szerintünk politikai vonatkozásban lényeges. Kiket tartott esküszegőnek október 15 komplexum kapcsolatában 1949-ben a kormányzó? Horthy: „Esküszegőnek csak azok tekinthetők, akik október 16-án és előtte tényleg előkészítették az árulást és abban résztvettek..." Vagyis azok a tisztek, akik nyíltan vagy titokban Szálasi Ferencet és

nyilaskeresztes pártját szóban és tettben támogatták. Ők voltak a felelősök 1944. október 15-i események kudarcáért. (Tudomásunk szerint ez a *Nyilatkozat* a mai napig az MHBK irattárában zár alatt van. Tartalmából, a legutolsó időkig is, csupán csak részleteket – és nem is a leglényegesebb részletet! – tették nyilvánossá. Pl. a „Bajtársi Levél" Calgary, Canada 1984. április 30. számban.)

Feltétlenül megemlítendő, hogy az ötvenes évek elején – az emigrációban – kísérlet történt jogi alapon azt tisztázni, vajon Horthy Miklós 1944. október 16-i lemondási nyilatkozata menynyiben áll vagy nem áll törvényes alapokon. A magyar királyi Kúria Svájcban menedéket talált nyugalmazott elnöke, „magyar királyi titkos tanácsos", Dr. Töreky Géza 1953 őszén állította össze úgymond ilyen tartalmú „jogi véleményét". Ez a ma dokumentumszámba menő több oldalas értékelés végsősorban „semmisnek" és „érvénytelennek" mondta ki Horthy Miklós fegyverek által kikényszerített 1944. október 16-i lemondását és leszögezte: „Az eredetileg semmis és érvénytelen közjogi nyilatkozatot az sem tette utólag hatályossá, hogy azt a megtévesztett és szintén megfélemlített magyar alkotmányos tényezők tudomásul vették. Maga a kormányzó a kényszer alatt történt aláírással egyidejűleg tett jogfenntartó nyilatkozatát sohasem vonta vissza." Így a Kúria egykori elnöke véleménye szerint Horthy Miklós jogi vonatkozásban 1944. október 16-a után is megmaradt államfőnek.

Ennek ellenére Horthy továbbra is visszautasított minden olyan ajánlatot vagy javaslatot, amellyel őt a konzervatív jellegű emigrációs politikába be akarták vonni. Torontóban, Canadában például 1952 augusztusában megalakult egy „Törvényes magyar exil kormányt előkészítő mozgalom", amely első ülésén olyan határozatot hozott, hogy államjogi vonatkozásban Horthy Miklóstól

kéri a kormány kinevezését. El is küldték Estorilba a megalakítandó exil-kormány „alapelveit" – egy három gépelt oldalas ellaborátum formájában. Horthy válasza nem késett: „Köszönettel vettem a ‚Magyar Exil-kormány alakításának alapelveit'. Nézetem szerint egy exil-kormány kinevezésére még nem érkezett el az idő. Ehhez szükséges, hogy a világhelyzet változzon..."

Ezzel mi nem akarjuk azt állítani, hogy Horthy államfői pályáját 1944 őszével lezártnak tekintette. Tulajdonképpen ő soha nem szűnt meg magát Magyarország kormányzójának tartani: csak éppen ezen államjogi méltósággal nem akart gyakorlati tevékenységet folytatni. Meg voltak elképzelései; hogy mi történjen, *ha* Magyarország a kommunista rezsim alól felszabadulna, de sokkal óvatosabb és meggondoltabb volt, hogy ezt úgymond „aprópénzre" váltsa. Visszatartotta őt ettől menye is, özvegy Horthy Istvánné, akit a kormányzói pár saját édes gyermekként szeretett és aki – dinamikusságában, szívélyességében és fiatal kora ellenében is praktikus bölcsességében – minden vonatkozásban istápolója és támasza volt estorili számkivetettségében Horthy Miklósnak.

Igaz, 1952 nyarától kezdve a meny – akit az agg kormányzó okkal nevezett tréfásan az ő „belügy-, külügy- és pénzügyminiszterének" – már nem lakott állandó jelleggel Portugáliában. A fiatal asszony 1952 tavaszán Lisszabonban egy követségi fogadáson megismerkedett a brit katonai attachéval és ebből a kapcsolatból 1954 júliusában házasság lett. Mrs. Ilona Bowden (Horthy Istvánné új neve) azonban csak akkor fogadta el a házassági ajánlatot, amikor Bowden ezredes, aki ismerte és nagyrabecsülte a kormányzói párt, kijelentette, hogy amíg apósának és anyósának szüksége van Ilona asszonyra, az év legnagyobb részét velük töltheti Estorilban. Így is történt.

Kikkel tartott szorosabb kapcsolatot az ötvenes években Horthy Miklós?

A világban szétszóródott magyar emigráció soraiból számosan fordultak hozzá levélben. Sok látogató is akadt, akit rangtól, társadalmi hovatartozástól függetlenül mindig szívesen láttak Estorilban. Igazi és tartós kapcsolat azonban leginkább a „rangidős" tábornokokhoz létezett. Zákó Andrással, az MHBK vezetőjével öt éven keresztül tartott a levelezés – sőt egy küldöttségük Portugáliában is tiszteletét tette Horthynál. 1953 májusában Bajorországban létrejött egy „Tábornoki Bizottság", amely arra volt hivatva, hogy az Európában élő rangidős tábornokok érdekvédelmi és politikai szerve legyen. Sónyi Hugó, Juszthy Emil, Hennyey Gusztáv szkv. vezérezredesek mellett még egy sor altábornagy és vezérőrnagy is tagja volt ennek a bizottságnak. (Nem akarunk belemenni a részletekbe, de meg kell itt mondanunk: ahogy ezekben az években a politikai emigráció soraiban ádáz belharc dúlt, úgy ez az alattomos „kór" a katonai emigráció táborát sem kerülte el. Estorili számkivetettségében Horthy mindenesetre bölcsen cselekedett, hogy a torzsalkodásoktól távol tartotta magát...)

1954. november 3-án a kormányzó németországi bizalmi embere Hennyey Gusztáv – volt külügyminiszter és szkv. vezérezredes – javaslatára Horthy úgy látta helyesnek, hogy levélben fordul Konrad Adenauer német szövetségi kancellárhoz. Az alkalmat erre az októberi események tízéves évfordulója szolgáltatta. És a tény, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi elismerése és politikai súlya a nyugati világban növekedőben volt. Horthy úgy találta, 1944 szándékait illetően magyarázattal tartozik a mai németeknek. Mrs. Bowden ez időben éppen nem tartózkodott Estorilban. A 86. életévében levő kormányzó így a Hennyey tábornok által előterjesztett „javaslatot" elfogadta és így egy levélben – elég apolitikusan – azt írta a bonni kancellárnak, hogy 1944 őszén, amikor az oroszokkal a

fegyverszünetről tárgyalt, elutasította ezek követelését, miszerint a magyar hadsereg támadja hátba a német csapatokat. „Senki és semmikor nem gondolt arra Magyarországon, hogy orosz parancsra, szovjet diktátum alapján hadat üzenjen Németországnak. Ez egyszerűen képtelenség lett volna. Ezeréves történetében soha nem volt egyetlen olyan pillanat, amikor Magyarország árulásra vetemedett volna..." írta, ami nem egészen a tényeknek megfelelően. Ez utóbbi valószínűleg agg korából eredő feledékenysége következménye volt.

Adenauer egyébként megválaszolta a levelet – udvarias, protokolláris formában.

1956 augusztusában egy svájci képes magazin felreppentette a hírt, hogy Horthy Miklós visszatérni készül a kommunista Magyarországra. Hazai földön akar meghalni. A kormányzó azonmód erélyesen cáfolta ezt a hírt, noha honvágya minden nappal növekedett. Október 23-án kitört Budapesten a forradalom, amely napokon belül a nemzet szabadságharcává vált. A szovjet mintájú kommunista állam napok alatt összeomlott.

Vajon beteljesülhetett-e Horthy reménye, hogy magánemberként mégiscsak hazatérjen? Feszült figyelője maradt a magyar drámának. Egyszerűen nem igaz az a kommunista propaganda által 1957-ben terjesztett rágalom – a kádárista Fehér Könyvekben így áll! – miszerint az agg kormányzó 1956 október végén „felkínálkozott az imperialistáknak", hogy „ismert 1919-es tapasztalataival" rendet csinál Magyarországon! A 88 éves öreg embert a népfelkelés brutális leverése mélységesen lesújtotta. 1956. november 4-étől kezdve nem olvasott többé újságot, nem hallgatott rádiót és a világpolitika iránt közömbössé vált. Az eleddig makkegészséges ember ágynak dőlt. 1957 január végén orvos vizsgálta meg. Szervi betegséget nem talált. Állapota ennek ellenére szemlátomást romlott. Mrs. Bowden – özvegy Horthy Istvánné – aki eb-

ben az időben állandóan vele volt, később így nyilatkozott: „... nem lépett fel sem tüdőgyulladás vagy szívbaj. Egyszerűen azt lehet csak mondani: élete gyertyája kialudt..." Nyolcvankilencedik életéve betöltése előtt 1957. február 9-én hunyta le szemét. (Felesége, Magda asszony két év után követte férjét a halálba.)

1957. február 14-én távol hazájától, a lissaboni angol temetőben helyezték örök nyugalomra vitéz nagybányai Horthy Miklóst, a királyi és császári osztrák–magyar hadiflotta utolsó parancsnokát, admirálist, aki 25 éven át volt a Magyar Királyság kormányzója, és aki egy negyedszázadon át lényeges befolyást gyakorolt az ország sorsára.

ZÁRÓGONDOLATOK

Horthy személyét és befolyását a háború utáni Magyarország sorsára a kortörténeti kutatás még nem tette igazán vizsgálat tárgyává. Holott már régen megvan a kellő időbeli távolság, és 1960 óta bőven árad és hozzáférhető a két világháború utáni Magyarországra vonatkozó forráskiadás, egyszóval minden föltétel adott, hogy az utókor számára tudományos igénnyel megrajzolódjék az egykori kormányzó alakja. Magyarországot, amelynek két és fél évtizeden át volt Horthy az államfője, tulajdonképpen a politikai átmenetiség jellemezte. Egy vesztes háború és két forradalom megrázkódtatásait kellett megemésztenie, amelynek következményei szinte halálra sebezték, hiszen etnikai-nemzeti határai Trianon következményeként radikálisan összezsugorodtak. Mindezt tetézte az a nem elhanyagolható tény, hogy 1918-ig, négyszáz éven át a Habsburg-ház uralkodott fölötte, és így az országnak nem volt módja önálló állami életet alkotni. A nemzetközi politikában hiányoztak a saját tapasztalatok.

Horthy Miklósnak mindezekkel a körülményekkel számot kellett vetnie. Világlátott tengerész volt, akinek eszmerendszerét egyrészt a Monarchia formálta, másrészt a brit világbirodalomra figyelt, és konzervatív gondolkodási módját mindvégig megőrizte. Belpolitikáját, de a szociálpolitikáját még nyomatékosabban a tekintélyelv határozta meg, s azt előszeretettel a konzervatív irányultságú nagytőkéhez és nagybirtokhoz igazította. Magát a politikát a konzervatív kormány-

párt képviselte, jóllehet Horthy, politikai alapbeállítottsága ellenére sem hanyagolta el, hogy jó viszonyban legyen a liberális ellenzékkel (mely – és ezt nem győzzük hangsúlyozni – 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásáig, szinte korlátozás nélkül működhetett).

Személyes uralmi törekvései nem voltak Horthynak, s ahhoz is értett, hogy az esetleges diktatorikus tendenciákat szűkebb politikai környezetén belül keresztülhúzza. A politikai radikalizmust, jöjjön az jobbról vagy balról, nem szívlelte, ellenezte. Horthy kormányzásának ideje alatt konzervatív színezetű polgári rendszer uralkodott az országban. Az egyén alapvető szabadságjogait (legalábbis a háború kitöréséig) nagyjában-egészében tiszteletben tartották.

A kormányzót általánosságban a legszélesebb tömegek körében is tisztelet és bizalom övezte. Népszerűségéhez kétség nem fért. Magánélete soha nem volt tárgya semmiféle szóbeszédnek. Példás apa volt, gyermekeit jó és polgári nevelésben részesítette. Ugyanott iskoláztatta őket, ahol bármely budapesti polgárcsalád a maga csemetéit. Idegen volt tőle a korrupció és a visszaélés a hatalommal. A törvények által megszabott államéletben példásan betöltött helyét nem tekintette azt eszköznek ahhoz, hogy meggazdagodjék. A kenderesi családi birtok 1919-ben 723 hektár földet ölelt föl és a második világháború végén ugyanekkora volt.

Horthyt a napi politika alig foglalkoztatta, valójában nem is érdekelte igazán. A ravaszkodás és köpönyegforgatás távol állt tőle. Igaz, politikai döntések idején olykor habozott, elhatározásaiban bizonyos értelemben befolyásolható is volt. Ennek ellenére igyekezett nemzete érdekében mindig helyénvalóan és bátran cselekedni. Bizonyos, hogy nem volt híjával emberi gyengeségeknek, és egyes politikai döntései joggal kiérdemlik a történész bírálatait. Mindazonáltal le kell szögezni, hogy Horthy huszonöt éves kormányzásának idején Magyarország nem ragadt bele a délkelet-európai nyomorba, hanem ha lassan is, de egészségesen fejlődött. Nemcsak gazdasága, de külpolitikája is elismerő visszhangra talált. A második világháború éveiben Horthy föltűnő józansággal és nem kevés fönntartással viseltetett Hitlerrel szemben, és Németország szövetségesei közül a legelső volt, aki próbálta kivezetni az országot a háborúból. A kormányzó egykori politikai ellenfele, a demokratikus parasztvezér és publicista Kovács Imre New York-i emigrációja utolsó éveiben e könyv szerzőjének ekként jellemezte Horthyt: „Odahaza, mint író, nem tartottam sokra. De amióta van némi távlatom az eseményektől, Horthy megnőtt a szememben. Ezen nem az értendő, hogy minden politikai cselekedetével egyetértenék."

Szegedtől (1919) Moszkváig (1944) hosszú utat tett meg Horthy. Levele, amelyben „kegyelmet" kér a magyar nemzetnek Sztálintól, megrázó politikai dokumentum. Valószínűleg azt feltételezte, hogy a Szovjetunió az ő kormányzósága miatt meg akarja büntetni Magyarországot.

A kommunizmussal és mindazzal, amit képviselt, neveltetésénél, emberi beállítottságánál és politikai eszmevilágánál fogva idegenül állt szemben. De midőn a háború elérte Magyarország határát és már érezni lehetett a pusztulás leheletét, nem riadt vissza attól, hogy Moszkvával a *modus vivendit* próbálja keresni. Nem személyes sorsáért aggódott, a magyar nemzet háború utáni jövőjét viselte a szívén. Az emigrációs évek sem fordították ki őt önmagából. Az maradt, aki egy életen át volt: magyar hazafi, a XIX. század konzervatív kisnemeseinek fajtájából, aki politikai és emberi értékrendszere törvényei szerint a hazát és nemzetét mindenek fölébe helyezte.

KRONOLÓGIA

1868. június 18.	Horthy Miklós születése (Kenderes)
1882	Elvégzi a soproni középiskolát
1882–1886	A Császári és Királyi Tengerészeti Akadémia diákja Fiumében. Ezután kadetti szolgálatra osztják be
1889	A Fähnrichen szolgál
1892–1894	Az S.M.S. „Saida" fedélzetén behajózza a világot
1901	Feleségül veszi Purgly Magdát
1909–1914	Ferenc József császár és király szárnysegédje Bécsben
1914–1918	A császári és királyi haditengerészetnél szolgál. 1917-ben részt vesz az otrantói tengeri ütközetben. 1918. február 27-én ellentengernaggyá lép elő, majd 1918. október 31-én altengernaggyá. 1918 februárjától az osztrák–magyar haditengerészet parancsnoka
1918 november	A Monarchia összeomlása. A Duna-medencében létrejönnek a nemzeti államok. Ausztriában kikiáltják a köztársaságot
1918–1919	Forradalom és ellenforradalom Magyarországon
1919. június 6.	Horthy a szegedi ellenforradalmi kormány honvédelmi minisztere, majd a „nemzeti hadsereg" főparancsnoka
1919. november 16.	A „nemzeti hadsereg" élén bevonul Budapestre
1920. március 1.	Magyarország kormányzójává választják
1920. június 4.	A trianoni békediktátum (Versailles), vagyis a Magyarországgal kötött békeszerződés aláírása a versaillesi Kis-Trianon palotában
1921. március 26.	Az első királypuccs. IV. Károly Budapesten tárgyal
1921–1931	Gróf Bethlen István miniszterelnöksége
1921. október 21–26.	A második királypuccs
1921. november 6.	A Habsburg-ház trónfosztása Magyarországon (1921: XLVII. törvénycikk)
1926. július 1.	A Népszövetség visszahívja pénzügyi megbízottját Magyarországról. Nem egészen egy évvel később (1927. március 31.) megszűnik a katonai felügyelet is az ország fölött. Magyarország visszanyeri állami szuverenitását

1927. április 4–6.	Vége Magyarország külpolitikai elszigetelődésének, barátsági szerződés Olaszországgal
1932. október–1936. október	Gömbös Gyula miniszterelnöksége
1936. augusztus 22.	Horthy első ízben tesz látogatást Hitlernél
1938. május–1939. február	Imrédy Béla miniszterelnöksége
1938. augusztus 20–26.	Horthy és Imrédy vendégségben Hitlernél Németországban
1938. november 2.	Az első bécsi döntés: visszacsatolják Magyarországhoz a Felvidék egy részét, mindenekelőtt a magyarlakta területeket
1939. február–1941. április	Gróf Teleki Pál miniszterelnöksége
1939. március 15–18.	Csehszlovákia széthullását követően magyar csapatok vonulnak be Kárpátaljára
1940. augusztus 30.	A második bécsi döntés: Magyarország visszakapja Erdély egy részét
1940. december 12.	Belgrádban aláírják a magyar–jugoszláv barátsági szerződést
1941. április 3.	Teleki öngyilkossága
1941. április 11.	Magyar csapatok kapcsolódnak be a Jugoszlávia elleni német hadműveletekbe
1941. június 26.	Kassa városát bombatámadás éri. A magyar kormány hivatalosan a Szovjetuniót teszi felelőssé. Magyarország hadiállapotban levőnek tekinti magát a Szovjetunióval
1941. december 7.	Sztálin kívánságára Nagy-Britannia hadat üzen Magyarországnak
1941. december 12.	Magyarország hadiállapotba lép az Egyesült Államokkal
1942. március–1944. március	Kállay Miklós miniszterelnöksége. Horthy és ő keresik a módját, hogy Magyarország kiugorjon a háborúból
1942. február 19.	Horthy István kormányzóhelyettes. (1942: XII. törvénycikk)
1943	A magyar kormány titkos tárgyalásai a nyugati hatalmakkal a különbékéről
1944. március 18.	Horthy hatodik, utolsó találkozása Hitlerrel Klessheimben
1944. március 19.	A német Wehrmacht megszállja Magyarországot. Sztójay Döme miniszterelnök (március 22–augusztus 28.)

1944. május 16.	Megkezdődik a magyarországi zsidóság deportálása
1944 július	Horthy azt tervezi, hogy fegyveres erővel távolítja el a német csapatokat Magyarországról
1944. augusztus 23.	Románia átáll a szövetségesek oldalára
1944. augusztus 29.	Horthy Lakatos Géza vezérezredest nevezi ki miniszterelnöknek. Feladata, hogy kivezesse az országot a háborúból
1944 szeptember	A Vörös Hadsereg eléri Erdélyt. Megindul a harc Magyarországért. Horthy fegyverszüneti bizottságot küld Moszkvába
1944. október 11.	A szovjet fővárosban ideiglenes fegyverszüneti megállapodás jön létre Magyarország és a szövetséges hatalmakat képviselő Szovjetunió között
1944. október 15.	Horthy proklamációja Budapesten. Bejelenti a fegyverszünetet. A nyilasok, támogatva a többi radikális jobboldali pártoktól, német segítséggel meghiúsítják Horthy lépését
1944. október 16.	A budai királyi várat SS-csapatok foglalják el. Horthyt foglyul ejtik és lemondásra kényszerítik
1944. október 17.	Német őrizet alatt Horthy Miklóst Bajorországba, Weilheim mellé viszik, a hirschbergi kastélyba internálják
1945 április vége	A Horthy-családot az amerikai hadsereg kiszabadítja
1945. május 1.	Horthyt az amerikai katonai hatóságok hadifogolyként kezelik, majd Nürnbergbe szállítják. A német háborús főbűnösök perében tanúként hallgatják ki
1945. december 18.	Horthyt szabadon engedik
1945–1948	Horthy Weilheimben él magánemberként
1949–1957	Horthy Estorilban (Portugália) tölti élete alkonyát.
1957. február 9.	Horthy halála (Estoril)

IRODALOM

Ádám Magda–Juhász Gyula–Kerekes Lajos: Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933–1944). Budapest, 1966.

Ádám Magda–Juhász Gyula–Kerekes Lajos: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai iratok a háború előzményeihez és történetéhez. Budapest, 1959.

Borbándi Gyula: A Teleki–Pelényi terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére. In: *Új Látóhatár.* München. Nr. 2/1966.

Gordon Brook-Sheperd: Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers. Wien, 1968.

Mario D. Fenyo: Hitler, Horthy and Hungary. German–Hungarian Relations 1941–1944. New Haven and London. 1972.

Gárdos Miklós: Tengerész a Várban. Budapest, 1969.

Andreas Hillgruber: Staatmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes. Bd I–II. Frankfurt am Main, 1967 bzw. 1970.

Nikolaus von Horthy: Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1953.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest, 1969.

L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919–1945. Budapest, 1972.

Lévai Jenő: Fekete Könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Budapest, 1946.

Louis P. Lochner: Goebbels Tagebücher aus dem Jahren 1942–43. Zürich, 1948.

C. A. Macartney: October Fifteenth. 2 vols. Edinburgh, 1961.

J. F. Montgomery: Hungary, the Unwilling Satellite. New York, 1947.

Moor Zoltán: Budapest, 1944. Die ungarischen Juden im zweiten Weltkrieg. (Kézirat, befejezve 1967-ben.)

Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Budapest, 1964.

Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1968.

Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Lóránt–Juhász Gyula: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968.

Denis Silagi: Ungarn. Hannover, 1964.

Szilágyi István: Három fekete évtized. Budapest, 1946.

Szilassy Sándor: Magyar semlegességi törekvések 1939-ben. In: *Új Látóhatár.* München, Nr. 4/1968.

Szinai Miklós–Szűcs László: Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962.

Vargyai Gyula: Katonai közigazgatási és kormányzói jogkör, 1919–1921. Budapest, 1971.

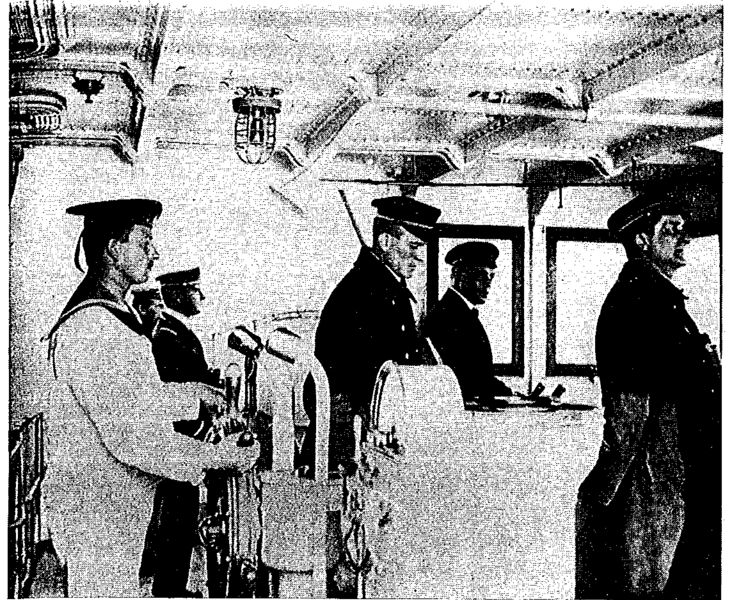
Vas Zoltán: Horthy vagy a király? 1920–1921. Budapest, 1971.

Emilio Vasari: Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie. Wien, 1968.

Vörös János: Das private Kriegstagebuch des Chefs des ungarischen Generalstabes vom Jahre 1944. Eingeleitet aus dem Ungarischen übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Peter Gosztony. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau.* Frankfurt am Main, Nr. 11 und 12/1970.

TARTALOM

KÉPMELLÉKLET

Horthy Miklós a „Novara" parancsnoki hídján

Bevonulás Budapestre

Horthy Miklós a Pápai Református Főiskola 400. évfordulójának ünnepségein. Balról Balogh Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, mögötte dr. Antal Géza református püspök. 1931. szeptember

Horthy Miklós gróf Apponyi Alberttel beszélget egy fogadáson

Horthy vitézeket avat a Margitszigeten. 1936. május 31.

Horthy és felesége Milánóban. 1937 szeptember

Horthy Miklós, mellette Darányi, Kánya, Szendi

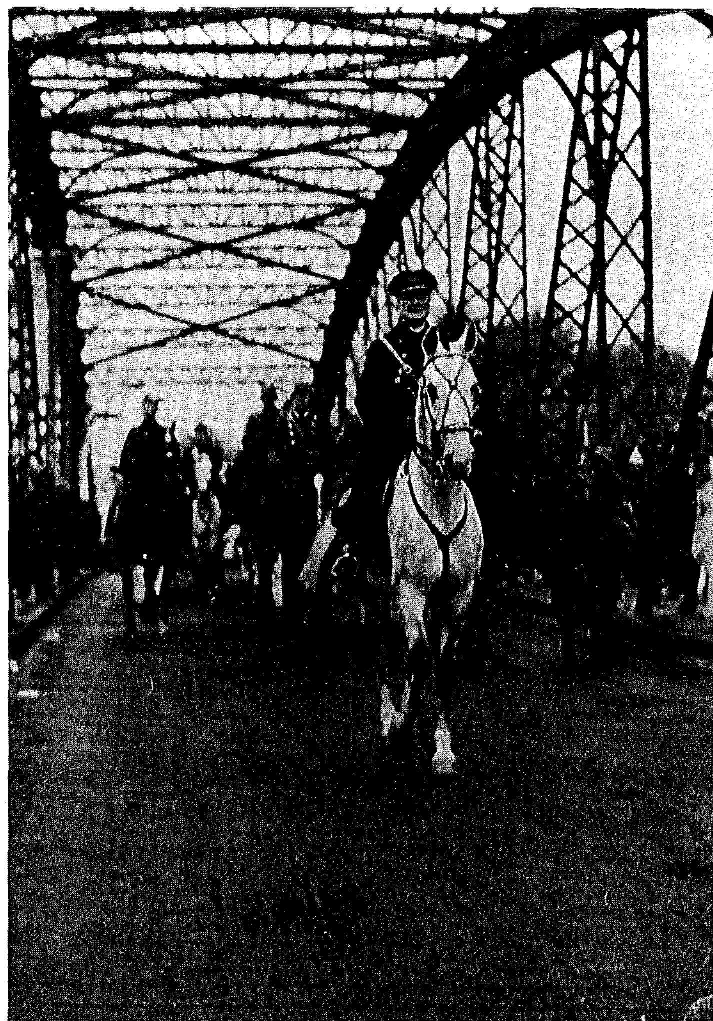

Horthy családjával Kenderesen, 1938-ban

A kormányzó és családja, Horthyné mellett veje, Károlyi gróf

Látogatás a berlini Magyar Intézetben. 1938. augusztus 25

A kormányzó helyettese, Horthy István

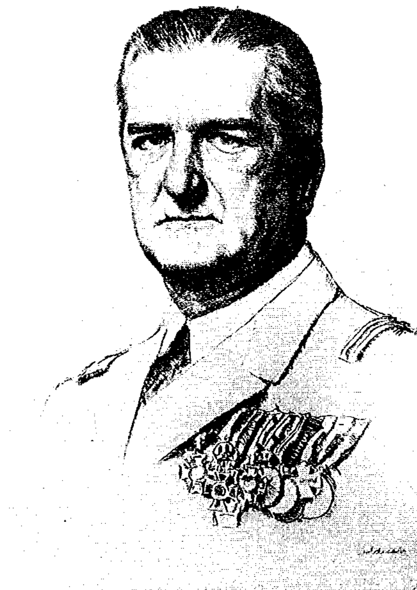
Bevonulás a honvédség élén Rév-Komáromba. 1938. november 6

Széchenyi-ünnep. 1941. szeptember

Horthy Miklós Szent István-napi körmeneten

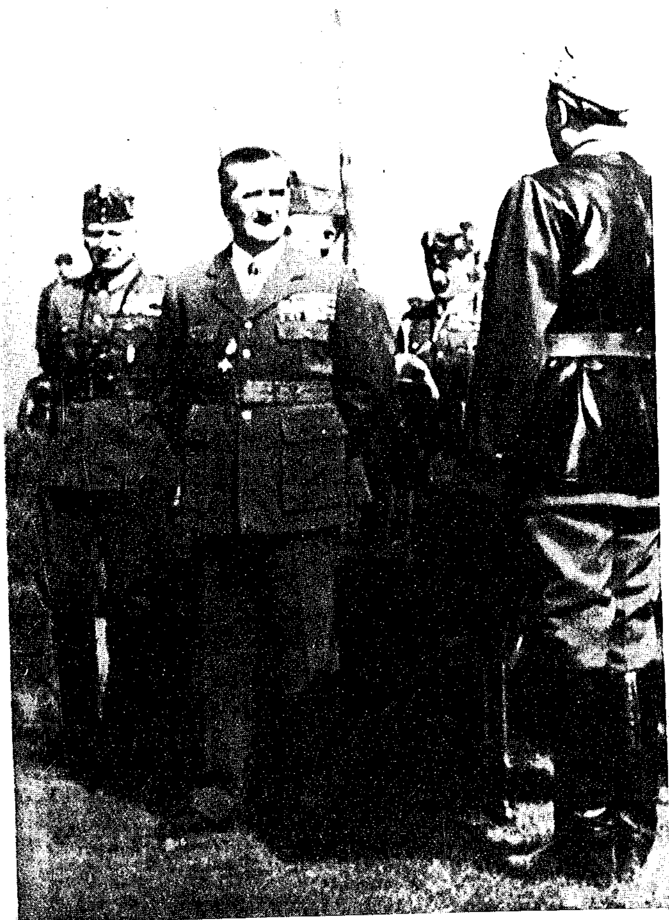
Horthy Miklós
Potsdamban. 1935

Boldizsár István
festőművész rajza
a kormányzóról. 1941

Horthy kitünteti
a székely kopjafafaragókat

Horthy katonatisztek között

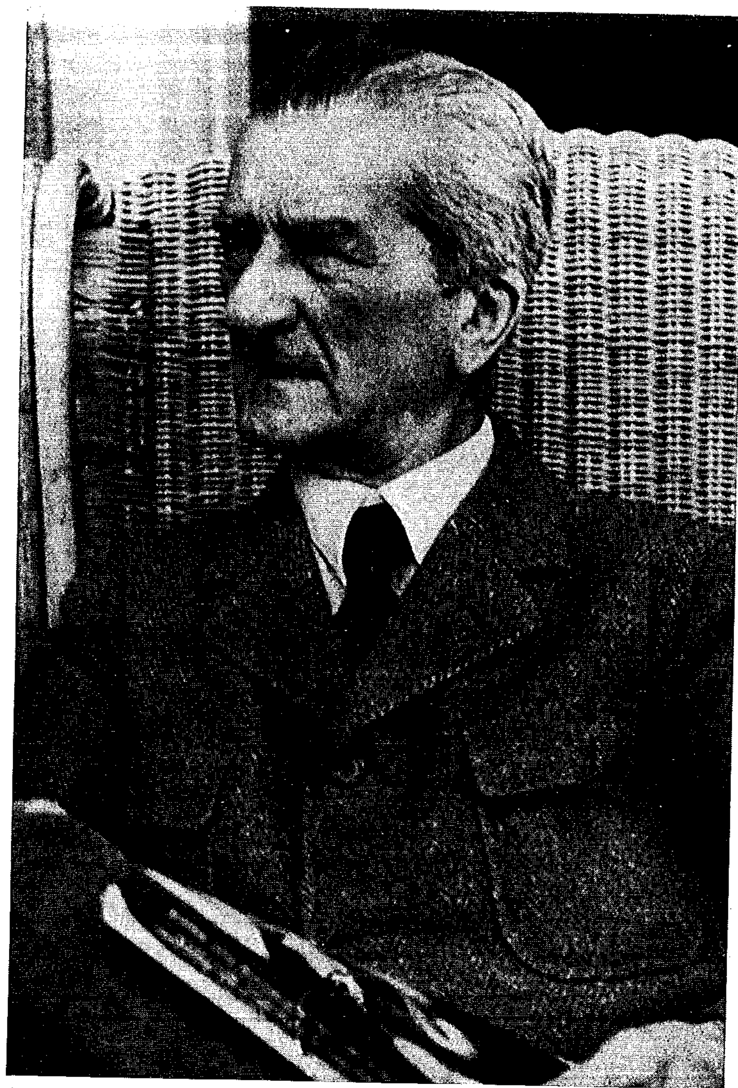

A magyar kenyér ünnepe Szabadkán. 1941. augusztus

A kormányzó fiával és unokájával. 1942

Horthy az íróasztalnál. 1943

Horthy Portugáliában 1950 körül

Horthy Van Wagonerrel
a bajorországi amerikai
parancsnokkal és Trupper
ezredessel

Horthy és felesége
Estorilban,
az ötvenes évek közepén

Horthy Miklós a ravatalon. 1957. február 9

énelmi múltunkkal végre szembe kell nünk, és ehhez az első lépés: az adott t, illetve annak vezető személyiségeit gismerni.

thy Miklós Magyarország huszonöt t, negyedszázadát képviselte, hazánk énelmének része lett; amelynek útirá-t nem Horthy és miniszterei szabhatták g...

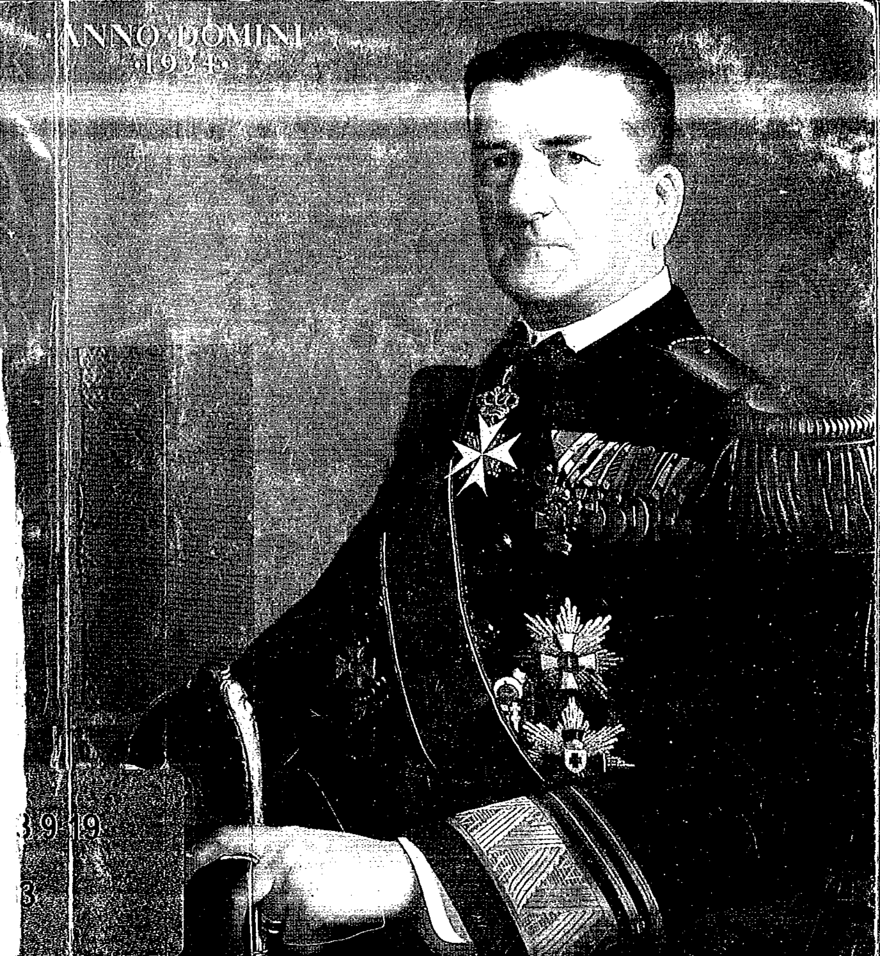
Svájcban élő kiváló magyar történész, sztonyi Péter először a hetvenes évek én az NSZK-beli Göttingenben adta ki a könyvet. Levéltári kutatások, megbíz-ó tanúk, „élő források" színes visszaem-ezései emberközelbe hozták a kormány- Horthy személyét és személyiségét. émet nyelvű Horthy-könyv számos hely-eljutott igen nagy sikerrel, rengeteg új ással egészítve ki a Magyarországon sodik kiadását megélt könyvet.

rthy Miklós életének utolsó tizenöt esz-dejéről, második világháborús éveiről és záműzetés korszakáról, amelyben mind-jig megőrizte emberi méltóságát és te-télyét – még nem jelent meg Magyaror-gon történelmi hitelességű írás, amely ikusan, de személye és tevékenysége it megértéssel emlékezik vissza rá.

Százszorszép Kiadó és Nyomda Kft.

Ára: 198,- Ft

...RMÁNYZÓ HO... EMIGRÁCIÓ

GOSZTONYI PÉTER

A KORMÁNYZÓ HORTHY MIKLÓS ÉS AZ EMIGRÁCIÓ